

84Қаз7

И 48

28130

Зейнел-Ғаби

Иманбаев

ДУЫЛ ТҮТІНІ

**Зейнел-Ғаби
Иманбаев**

***АУЫЛ
ТҮТІНІ***

ӘҢГІМЕЛЕР

**АЛМАТЫ
«ЖАЗУШЫ»
1985**

84 Каз 7
И 48

Пікір жазғандар:
Т. ЖАНАЕВ, Т. ТҰЯҚБАЕВ

Иманбаев Зейнел-Ғаби
И 48 Ауыл түтіні: Әңгімелер.— Алматы: Жазушы,
1985.—112 бет.

Жазушы Зейнел-Ғаби Иманбаев бүкіл өмірін ауыл еңбеккерлерінің арасында өткізіп келеді. Сондықтан да ол ауыл өмірінде болып жатқан өзгерістерді, жаңалық нышандарын жақсы біледі. Бұл жинаққа автордың соңғы жылдарда жазған әңгімелері топтастырылып отыр.

И 4702230300—040
402(05)—85 35—85

Қаз 2

© «Жазушы». 1985

Северо-Казахстанская
обл. центральная библиотека
им. С. Муканова
г. Петропавловск

028130

012

ЖАРЫС

Күн еңкейіп барады. Жел саябырлаған кез. Алыс-жақын қайың шоқтары мүлгіп қалыпты. Тракторлар бригада басына жинала бастады. Жұрттың бас қосатын мезгілі. Әйтпесе байтақ кеңістікте тарыдай шашылып жүргендері. Мұндайда мотордың үнінен құлақ шыңылдайды. Сондарынан ере келген қалың шандақ ақ тор болып желпініп тұрады. Біреулер күледі, біреулер күйгелектенеді. Апақ-сапақ, кезек ауыстыру сәті. Күндізгілер ісін тапсырып, екінші кезектегілер іске жұмылады. Кішкене кара мен сопақ сары тракторларын қабылдады.

— Естай, бүгін менен қалып қойма. Жарыстың аты — жарыс, — деп сопақ сары кабинаға бір бүктеліп кірді. Кескінінде келеке бар. Естай бұйра шашын қайырғыштап қипалақтайды.

— Әнуар, сен жұмыс әдісіңді айтпайсың, дос болып көмектеспейсің, — дейді өкпелеп. Сопақ сары шикылдап тұрып күледі.

— Мен білгенді сен де білесің, бірге оқыдық. Бірге істеп келеміз. Қандай көмек тағы? Өзіңнің бостығыңнан көр. Бұған айту керек, көмектесу керек тағы, сондай жарыс бола ма!

Әнуарбек ашық терезеден секірте түкіріп тастады да, тракторын дарылдата жөнелді.

— Осы қалай озып жүр-ей? — деп танданды Естай. Тракторының о жер, бұл жерін қарап шыққанша сопақ сары ұзап кетті. Кабинадан басын шығарып күліп барады. Естай қараптан-қарап қысылды. — Қалай озып жүр-ей? — деді тағы да. — Жағар майды да үнемдейді. Бір жарым норма орындайды.

Трактор жосылтып тартып келеді. Тоқтап, жырту тереңдігін өлшейді. Күн батқалы қашан, әлі жарық. Шық

түскен салкын даладан оттар көрінеді. Мотор қатты киналады. Жерді тайыз жыртуға болмайды.

Дала түні мүлгіп тұр. Жасыл бетегеге жатып алыс-жақыннан естілген бөдене дауыстарын, түннің өзіндік тынысын тындап, сапсыз жұлдыздарды санайтын бала кезі есіне түсті Естайдың. Қазірде де дала түні өз тілімен сөйлеп жатыр. Тындауға уақыт қайда. Артына түкті ізін қалдырып жұлдыз сорағалай жөнелді.

Әнуарбек аңызын бітіріп, екінші айналымға түсіп кетті. Қатарласа жүріп әдейі жарығын қылмындатып барады.

— Жұмыс әдісінді айт дейді, ақ көңіл байғұс-ау, осы Естай, жұрттан бөлек қандай жаңалық тапты дейді екен?

Түрендер жердің бетімен қалқып, жүгі жеңіл трактор сарлап келеді.

— Жұмысты әрі өнімді, әрі сапалы істеймін. Жұмырма сантиметрден тайыз жұртпаймын. Тракторды күтіп-баптап бір минут босқа тұрғызбаймын. Жапар және жағар майды үнемдеймін. Жұмысты мендей істесін, мына Естайды жарысқа шақырамын,— деген. Ойы әр сақта, орден алса, ер атағын алса дейді. Сөйтіп отырып қалғып кеткенін де аңғармай қалады. Москваға көрмеге барыпты. Алтын медаль алған екен, жұрт сатырлата қол соға жөнелді. Әнуарбек селк ете түсті. Көздерін ашқанда трактор орман арасына кіріп барады екен. Самаладай болып тұрған жас қайындар сатыр-күтір құлап жатыр.

Есі шыққан Әнуарбек моторды сөндіре салды. Қап-қараңғы орман ішінде жалғыз қалғандай сезініп, жүрегі суылдап қоя берді. Жапырақтар сылдыр қағады. Құлақтары ың-жын. Радиатордың суы сақырлап қайнайды. Әлдеқайдан бір құс ысқырығы естілді. Трактор астына төселген қайындарды көрді. Ілгері де, кейін де шыға алатын емес.

— Қап, жалғыз не істемекпін?— деді ол күйініп. Шнурды тартқылай бастады. Мотор от алмай қойды. Көп әуреленді. Көрші аңыздағы трактор бері бұрылды. Жарығында түн көбелектері ұшып жүр.

— Әнуармысың, саған не болған!— деген Естайдың даусы естілді. Әнуарбек төмен қарап күйбендей берді.

— Ой-бо-ой, бауырым-ай, қалғып кеткен екенсің ғой, қап, немене, от алмай тұр ма?

— Ие,— дей салды Әнуарбек.

— Кәне, маған берші!

Әнуарбек түбірге отырып шылым шекті, терін сүртті.

— Тракторың аман, соляркаң таусылыпты, бекер құйып алмағаның. Окасы жоқ, мен берейін.— Мотор гүрілдей жөнелді. Соқаны кейін сүйреп тастады да:

— Шегіне бер!— деп дауыстады.

Трактор құлаған ағаштардың үстімен жылжып шықты. Жыларман болып тұрған Әнуарбек:

— Рақмет, Естай,— деп досын құшақтап жатыр.

— Окасы жоқ, ендігәрі жаңалығыңды жасырма,— дейді Естай арқасынан қағып.

Әнуарбек айдау жазыққа шықты. Агрономның ашық-ауыздығын пайдаланып, жерді тайыз жырттып, норманы «асыра орындағаны» жақсы қылық емес. Жаңалығыңды айтшы деп жалынған Естайдың аңлау кескіні елестеді. Басына қан шауып лоқси бастады.

БАСТАМА

Олар ауылға түн ортасы ауа келіп еді. Алғаш қалың күрткітеп басқа бөлек-салақ ештеңені де көре алмады. Сымы салбыраған. Көше жобасын осы бағаналар арқылы ғана аңғаруға болатындай. Қақпаларды тауып, жылы үйлерге кіріп жайғасты да, ертеңінде колхоздың өте шағын кеңсесіне келіп, бастыққа сәлем берісті. Бірі— орыс, бірі — қазақ, бірі — псковтық; екіншісі — оралдық, сып-сыпайы болып басқарманың алдында отырды.

Қасқа бас бастық домалақ қара әукесін столға тақап алып, колхоздың жағдайын айтып отыр.— Не бары қырық шақты үйміз, мың жарымдай егістігіміз, төрт трактор, бірнеше пар өгізіміз бар. Жұмыс қолы өте аз,— деді.

Қанына сіңген әдеті бойынша бар жетіспеушілікті жайып салып отыр.— Тың көтер дейді, немен көтеретінімізді қайдан білейін? Тракторлар ескі, өгіздер арық. Жер жаралғалы түрен тимеген жерге әліміз келе ме?

Ол ернін жалап алып махоркесін түтіндетті.— Сендер біздің колхозға түпкілікті келдіңдер ме? Әлде уақытша ма?

Есен теңселе түсіп:

— Осында түпкілікті жіберді. Тракторлар, құрал, саймандар жеткізіледі,— деп естігенін айтты. Басқарманың бетіне күлкі жүгіргендей болды.

— Бәрекелді, мықты колхоз боламыз онда!

— Колхоз емес, совхоз боламыз. «Ақсуаттың» екінші бөлімшесі.

Есеннің бұл хабарламасы басқарманы қуанта қоймайды.

— Колхозшылар көпшілігінің еркінде шығар кім болатындары,— деді шүңірек көз. Қарасұр Есен сакалын сипап қойып:

— Колхозшылар да кет әрі болмас,— деп күлген болды. Тізелесе отырған жалпақ жирен Сергей:

— Ақсуаттың екінші бөлімшесі атанып, карта бетіне түсіп те қалғансыздар,— деді болашақ совхоздың жобасын жайып салып.— Міне, мынау сіздердің «Қызылтаңдарыңыз» ғой.

Есен етектей қағазды басқармаға ұсына берді. Басқарма жұп-жұмыр саусақтарымен қыса ұстап кетік мұртын салбыратып жіберіп:

— Сақтағанов Есен — бөлімше агрономы, Власов Сергей — механик болып тағайындалған,— деді ернін тістелеп.— Көпшілік жиналысы жоқ, келісім жоқ тағайындай салған, ә?

— Үлкен бастықтар келген соң келісім болады. Біз көктем егісіне дайындыққа кірісе бастаймыз,— деді Сергей.

— Тракторларды қар кете алады. Ал тұқым дейтін қанша тұқым бар. ВИМ-нен өткізіп үйіп қойғанбыз. Өгіздердің мойнын босатып күтімге алдық,— деді басқарма байырғы қойын кітапшасын парақтап. Осы бір қысқа мәлімдемені кім келсе де алдарына жайып салып отырғаны.

— Біз тракторларды саймандарды қатарға қойып, ертең МТС-қа барып, колхозға тиесі техниканы көреміз,— деді Сергей қып-қызыл кекіліне құлақшынын тастай салып,— электр станцияларыңыз неге істемейді, білуге болар ма екен?

— Неге болмасын қыс бойы тұр адыра қалып, генератор жарамсыз, моторы сынық. Жарықсыз қиын болды,— деп бастық кәрәсін шамды сырып қойды.

Жігіттер колхоздың қуыс, қуысын аралап не бар, не жоғын көріп, колхозшылармен сөйлесіп, істі шеберханадан бастады. Электр станциясының генераторын жөндеп, моторын түзеп шығуға не бары үш-төрт күн ғана кетті. Жетпейтін бөлшектерді тауып әкелуге МТС-қа шапты. Түнде боран астында қалып иен далада адасып жүрді.

Күндер сұмдық суық болып тұрған. Суыққа қарауға

уақыт бар ма. Қар белдеулеп тастаған көше бағаналарының басына аюдай жабысып алып сымдарды жалғап жүрген Сергей қайта-қайта қолдарын үрлейді. Төменнен:

— Уай, бұларын не?— деген басқарманың қарлығыңқы даусы естілді. Басқарма өзінің кашовкасында кіп-кішкентай болып, тонға оранып отыр. Қатты жел жіңішке қайың бағананы шайқап теңселткен сайын түбінен морт үзіліп кететіндей көрінеді.

— Ештене емес, жарық жолын жөндеу ғой,— деді Есен.

— Жөндеу ғой,— деді бастық қыраулы мұртының арасынан сары тістерін көрсетіп...— Жөндеудің де жөндеуі бар. Мұны МТС-тың мамандары жөңдей алмаған. Облыстағылар қалпына келтіру үшін мың жарым сұрады. Қолхоздың тиын-тебенін далаға тастай алмай жүрмін бе? Сендерге істей ғой деп қашан айттық, тағы ақша сұрамақсындар. Жо-жоқ, менен ақша ала алмайсындар!

Бастық қамшысының сабымен Есенді қарыға тұртіп:

— Әуре болмаңдар, бұл сендердің қолдарыңнан келмейді, оллаһи келмейді, білдің бе?— деді.

Жел шайқап тұрған бағана басынан Сергей:

— Мың жарым сомнан тиын да кем алмаймыз, көрдің бе қандай қиындықпен істеп жатқанымызды,— деп айғайлады.

Басқарма ашуланып кашовкасының ішінде бұлқынып алды да, шекесінен қарап тұрған сұлу жиренді сираққа шықпыртып жіберді. Ат секіріп түсіп шаба жөнелді. Жігіттер күлісіп жатыр.

— Қәне, тездетіндер, бастықтың бермес ақшасын алатын болайық. Сымды сүйрендер ілгері!

Жігіттер арғы-бергісінен өткен суық желдің астында жанталасып жүр.

— Бағаналардың бұрынғы сымдары қайда болған?— деп сұрады біреуі.

— Колхоздың керек-жарағына деп қнып әкеткен. Мотордың бөлшектерін алып тракторға салған!..— деді Есен сымды мықшия тартып бара жатып.

— Иесіздік деп осыны айтатын шығар,— деді біреу әндете сөйлеп.

— Ақша шығармас үшін бәсекең құртып тынған ғой,— деп күлді Сергей.

— Кеше қора жағынан келе жатсам, бір үйде көше

фонарының қалпағынан тауыққа ұя жасап қойыпты. Мынау керек десем, әлгі үйдің кемпірі айғай шығарғаны,— деп Есен маңдай терін іліп тастады.

Бірде киіз, бірде мүйіз болып тұрған салпы етек көктем ертеңіне маужырап қоя берді.

— Ал, жігіттер, бүгін шешуші күн, қайткен күнде де кешке жарық беретін болайық!— деп Есен сырт киімін шешіп лақтырып жіберді. Бағанаға тартылған қос қабат сымдарға сайрауық торғайлар қонып отыр. Қар еріп шатырлардан тамшы саулайды. Көктем хабаршысы қара торғайлар ұшып жүр.

Ұзақ күн бойы қимылдаған жігіттер інірде ескі электрстанцияға жиналды.

— Кәне, жібереміз бе? — деді Сергей.

— Көрейік,— деді Есен.

Двигатель от алып ызындай жөнелді. Сыртта айғай-шу, қуанышты күлкі естіліп жатты. Ауыл үстінде таңғажайып ерке шұғыла жарқырап тұрды. Электр станцияға қарай домаландап басқарма жүгіріп келді. Келген бетте Есенді, Сергейді құшақтап:

— Бәрекелді, көзің ашылды деген осы. Ракмет, жігіттер!— деп есі кете қуанып тұр.

— Басеке, мың жарымды бері қуып қойыңыз!— деді Сергей алақанын уқалап.

— Ертең шотауатты банкіге жіберем,— деп тыпырлады басқарма.

Жігіттер күліп жатыр.

— Отағасы, Сергейдікі ойын сөз ғой, өзімізден өзіміз ақы аламыз ба?— деген Есенді басқарма құшақтап тұрып сүйіп алды.

— Бұл үлкен істің бастамасы ғана!— деді жігіттер күліп.

БАЛТАШЫ

Әбілқайыр ойланып отыр. Қарасұр кескіні көгерінкі тартып көз тостағаншасы ортайып кетіпті. Қылтан сақалын сипалап қойып, қағазға таңба салады да қайыра өшіріп тастайды. Осылай өзін өзі азаптағалы қашан. Бір қызықты ойдың ұшқыны түнгі оттай қылаңдап мазалап-ақ болды. Жеткізбейтін, ұмтылған сайын алыстай түсетін бір пәле. Бірақ мойырыла қоятын бұл ма? Мұрынды тартып, басын қисайта қарап тағы бір сызық сал-

ды. Құлын кекілін қайырғыштайды. Ұрты салыңқы, кескіні сынық. Сыртта қап-қара түн мүлгиді.

— Шкифтің айналысы минутына бір мың рет, электердің айналысы шамамен үш есе кем. Екі желдеткіштің желпігіші минутына бес жүз рет... Ие, бес жүз рет...

— Кеш жарық!

— Ие, төрлет туысқан.

— Жарқыным-ау, осыған үңілесің де отырасың, шырт-шырт шот қағасың, одан не табасың,— деп көршісі Қалқай даңғырлай кірді. Қараңғыдан келгендіктен көздерін қыпылықтатып, имек тұмсығының белдігін қаси берді. Күрең мұртын ойнақшыта:

— Үйден тыңқып тойып алып, кішкене кеңесе тұрайып...— деп жалп етіп отыра кетті.

Әбілқайыр ісінен бас алар емес. Жап-жақсы, бір ойдың қамалап тұрған кезі еді, көрдің бе? Мына шайтанның қуыршағын қай құдай айдап әкелді? Қап, құрта-тын болды-ау! Сағат сырт-сырт соғады. Қалқай ыңылдап алып:

— Естіп-білген жаңалығым бар еді, ішіме сыймаған соң тартып кеткенім,— деді.

— Барабанның айналымы бес жүзден аспау керек,— деп күнкілдейді Әбілқайыр.

— Біздің қатын Әбдіктің қатынынан естіп келіпті,— деп сөйлей жөнелді Қалекен.

— Жақында бастық пен бригадир құда болып жең ұшынан жалғасып қалған екен. Араларына Сұраған хатшыны алыпты. Бастықтың бөле — жекжаты емес пе едің, сені шақырмағанына қайранмын. Құрбан шалған белсенділерді көріп-біліп отырмыз. Қарадан қарап отырып ыза болам. Осы ескілік қашан ғана құриды? Әттең, хат-қаламға жоқпын. Әйтпесе алласын айтқызар едім.— Саусағымен еденді нұқып қойды. Әбілқайыр тіпті қозғалар емес, ернін жымқырып алып сызықтар аралығын циркульмен өлшегіштейді. Қалқайдың сөзі құлағына кірмейтін сияқты.

Қалекен мұрты жыбырлап біраз отырды да:

— Ей, осы өрмекшінің торы не? Түсіндірші маған. Естуімше сен бір үлкен машина жасайды дейді ғой. Ол өнерді қайдан тауып жүрсің-ей?— деп ынтыға қалды.

— Жәй талап қой. Мен ағаш шебері ғанамын.

— Қой, қарақ, мені алдай алмайсың. Бұл Қалекеннені көрмеген сұңғыла. Адамның не ойлап тұрғанын

«ассалаумағалайкөмінен-ақ» біледі Қалекен,— деп күліп алды да:— Мен естіп отырмын,— деді.

Әбілқайыр қипақтап:

— Кезінде көрмейсің бе?— деп еді, анау кеуделеп кетті.

— Кезінде көрмейсің бе — дейді. Тағы көрші отырып сыр жасырғаның не-ей, бөтендігің бар ма еді сенің?!

— Ойластырып жатқаным — астық тазартқыштың жаңа жобасы. Қазіргілер шағын, өнімсіз. Менікі екі есе үлкен болмақ. Астықты дұрыс тазарту үшін желден желдеткіш қойылған, әр түрлі елеуштер орнатылады. Астық транспортермен өзі салынады. Тазартқаны аулаққа өзі үйіліп жатады. Қол күші жұмсалмайды. Соның бәрін шағын мотор ғана атқарады,— деп Әбілқайыр ернін бүрістіріп күлген болды.

— Апыр-ау, құдай-ау, мынау бір сұрапыл ғой. Сонда күніне қанша астық елейді мұның?

— Сағатына жүз центнер!

— Аллаһи, тажал ғой!— деп Қалекен жағасын ұстады.

— Мұны істеуші кім?

— Өзім...

Қалқайдың көзі мұнартып, сілейе қалды.

— Қой әрі, нанбаймын. Ол саған терезе мен есіктің жақтауы емес, қолыңнан келмейді. Оллаһи деп айтайын, істей алмайсың.

Әбілқайыр сөз таластырмады. «Қайдан ғана айтып едімге» түсті. Ертең әр саққа жүгіртіп дүрілдетеді бұл, ұят болды-ау!

— Жо-жоқ, естіп-білуімше қолыңнан келмейді. Кеше кеңседе бастықтар күліп отырды. Көлденең сөзге құлақ аспайтыным қандай, сөз саптаулары онды емес. «Баланың ойыншығына ақша шаша алмаспыз дегендерін осы құлағым шалды. Жарайды, қысыр кенестен ештеңе өңбес,— деп Қалқай орнынан тұрды. Үлкен қақпаны шарылдатып шығып бара жатқаны естілді.

Әбілқайыр мәңгіріп отыр. Жап-жақсы ойларының ұшығы да қалмапты. Ісін әрі қарай жалғастыруға күлкі болмады. Көзіне ұйқы тығылды. Барлық ықыласын Қалқай әкеткендей бойы бей-жай. Мандайын столға сүйеп қалғып отыр. «Желдеткіштің айналымы бес жүз...»

Егін орағы тақалған сайын ұйқы-күлкі болған жоқ. Астық тазартқышты бітіріп қырманға әкеп қойды. Оңашада жүргізіп көріп, жетіспегенін жеткізіп, жал-құйрығын тарап, бәйгеге қосатын жүйріктей баптады. Ай шалқақ туып, ерте күз түсе комбайндар егін даласында жыл-

жып жүре бастады. Әбілқайыр қатты шаршаған, жүтеген кескінмен далаға қарайды. Көптеп күткен күш. Ал, балташым, өнерінді көрсетіп қара. Қалқай күні бұрын айтқан уәденді үш еселеп жайып жіберді. Өркім сөз етіп жүр.

Қырманға әкелінген алғашқы астық Әбілқайырдың тазартқышына тақау түсірілді. Кішкене мотор шырылдай жөнелісімен астық тазартқыш зіркілдеп айнала бастады да пышақ кескендей тұрып қалды. Транспорттерлар жылжымайды. Қайысы шорт үзіліпті.

— Менің көріп-білуімше бұл онған жұмыс емес, қаражаттың жұты, әуре болмай қырманнан сүйреп тастау керек!— деп күле сөйлеп Қалқай тұр. Әбілқайырдың қарасұр кескінінен сай-сай болып сортаң тер ақты.

— Оқасы жоқ, жаңа дүние ғой, бірден зырлап кете ала ма?— деген парторгтің даусы көп қуат бергендей болды. Енді қысылмай, қынжылмай тетіктерді қарап шығып қайта жүргізді. Бұл жолы астық тазартқыш айналып кетті. Үйіндіге тұмсығын көміп жіберген транспорттермен бидай ағыла жөнелді. Барлығы ойлағандай болып шықты.

— Жаным-ау, қолмен ақтағандай ғой!

— Бидайды жақындатыңдар.

— Көп жаса, өркенің өссін, өнерпазым, дегендерге қосылып:

— Мынау сұрапыл... Менің білуімше бұл үлкең жетістік,— деген Қалқайдың шәңкілдеген даусы естіледі.

Әбілқайыр маңдай терін сүртіп тұр.

БАЙБОСЫН МЕН БЕЙСЕКЕЙ

Жаңбырлы кеште ағайынды екі қарт өткен-кеткенді айтып кенесіп отырды. Екеуі өмір бойы бір ошақтың басынан тізелері ажырамаса да әңгімеге келгенде жаңа көріскендей ауыздары жабысып қалатын әдеті еді. Сыртта телеграф бағаналарын азынатып қатты жел тұрған. Енді жаңбыр жауа бастады. Күздің осындай лайсаң кезінде қарттар жылы үйде отырып, шаруасын жайғастырып тастап, жүйткіп сөйлеуді рахат санайтын.

Ағасы орақ мұрын, шықшытты Байбосын отағасы малдасын құрып алып төмендегі інісіне еңкейіп:

— Ой, несін айтасын?— деді таңдай қағып,— өткен заманда болыс Малдығұлдың Сүлеймені, Қарақөктің

Бейсембілері ұры ұстап, жарлының жалғызы демей осы елді қан-қаксатпады ма?

Ағасынан аумаптың інісі Бейсекей балғасын тықылдата түсіп:

— Тәйкөктің Сүлеймені ше?— деп, басын көтеріп алды.

— Сүлеймендер жауыз еді ғой. Доңыз жылы есінде ме, Бейсекей, біздің торы-ала бпені қызыл іңірде ала қашып, ізімен іздеп барғанда теңдік бермей, сабап жібергені: сол жылы жалғыз керіктен айырылып, сорлап қалмадық па?

— Не, аллай, несін айтасың, құдай жүзін көрмегір еді-ау,— деді Бейсекей.

— Бәтшағар, сол кездегі заң-зақуннің қалай екенін түсінбеймін, ұры-қары, ұрда-жықтар дандайсып жүреді, тыйымы да жоқ, тойымы да жоқ,— деп үлкені жеңіл күрсініп алды.

— Айпа деймін, ұрыларға тыйым салу орнына болыс, билер қанат астына алып, қылмыскерлердің орнына «осы ұры» деп Шайхы-диуана Шәшкені ұстап бермеді ме? Сенің есінде ме, Бейсекей?

— Тү-у, кіші аға-ай, өзіміздің жігіт кезіміз еді ғой. Оны істеген кәріктің ауылындағы Құтыш би емес пе?

— Айналайын өкіметім-ай,— деді Байбосын отағасы серпіле сөйлеп.— Ұры-қары дегенге тыйым салды, ұрыс-төбелес дегенге тыйым салды, барлығың бір адамнан туғандай бауырмал бол, бір-біріңе қиянат істеме деп отыр, адал еңбек істеп, тұрмысыңды көркейт деп отыр, тап әкең де осыны айтпас!

— Кіші аға, сен титтей тұра тұршы, тап құдайға күнәлі болсам да айтайын, құран сөзінен де артық па деймін осыны. Бірақ біздің жұрттың ішінде әлі де бірлі-жарым бұрынғыны көксейтіндер бар ғой. Жұмыстан бас тартып, артық мал ұстап, ет сатып, сауда жасап отырған адамдар жоқ па осында?— деп Бейсекей балғасымен етікті ұрғылап қойды.

— Тұра тұршы, мен айтайын әлгі Мәкенов деген Айымжаннан келген мұғалімнің әкесі не істемеді? Бір қыста үш жылқы семіртіп сатпады ма? Ойдан орып, қырдан қырып пайданы немен тапты? Қаладан тауар әкеліп, баға қосып сатпады ма? Ошақ басы отырып тісімізді қайрағанмен екі шал не бітірдік? Айналайын бір тілші кәзитке беріп сарт етіп келіп қалғанда не болды? Аяғы аспаннан келген жоқ па? Соны жазып әшкерелеген кәзит жарықтықты айта берсейші?! Осы өзіміздің

«Тенин туынын» жұмысы ғой,— деп Байбосын отағасы пеш үстіне шалқайынкырап отырды.

— Баяғыда ұмытпасам сонау жиырма бесінші жылдарда осы «Тенин туы», «Бостандық туы» деген атиен шығатын. Ұры-қары, басбұзарларға қарсы, кедей хақысы мен әйел теңдігін аяққа таптаушыларға қарсы қыранша түйілмеді ме? Иә, аллай, қайдан көре қалды десейші, әлгі баукеспелердің желкесін киюға тұнғыш рет осы кәзіп көмектесті ғой. «Тәйкөктің сиқыры» деген мақаламен Сүлеймендерді әшкерелеп тұрып берді-ау. Соған соң бас көтере алмады ғой.

— Жаным-ау, мына Қажымұрат ше?— деп сөзді Байекең қағып әкетті.— «Еңбек» колхозынан қуылып келген соң «басқарма не ауылнайдан төмен орысқа тұрмаймын» деп қалтасына қолын салып жүріп алмады ма? Ал көрші «Бірліктің» басқармасы Жұмалар елді алатайдай бұлдіргенде бір тілші жазып кеп жіберіп жөнге салмады ма? Әйтпесе әке десе олар күзетшілікке барар ма елі?

— Ие, аллай десеңші, бір Қажымұрат емес, сондай «бастықтардың» талайы болған шығар. Осы төңіректегі бар төрешілерді еңбектің еліне тоғытып жіберді ғой.

— Өзіміздің Көшербай ше, Көшербайды білмейсің бе?— деп Байбосын отағасы киліге кетті,— бұл жігіттің, сауда-саттыққа хоты жүріп кетіп еді, қос қолдап төбесінен ұрып жібергендей болған жоқ па?

— Кіші аға-ау, Көшербай осы күні не дейді десейші? «Тіпті кәзіпке мың рақмет дейді, сол қалпымен кете берсем, не болатын едім, қылмыстап арашалап қалғандай болды»,— дейді, тіпті адал сөз емес пе осы?

— Кәзіп жарықтықты несін айтасын,— деп Бейсекең насыбайын шырт еткізді де:— Шіркіп-ай,— деді көтеріле сөйлеп.— Осы колхозда құдықтың көзі бітеліп, халықтың сусыз отырғанына ауылнай Уақпанның мән бермейтінін жазып жіберсе не болар еді, ә? Жайшылықта біздің Баян, «сахарадағы сәулетті ауыл» деп мақтанғанда құдайдай бар. Жұрттың ішерге су таппағанында жұмысы жоқ-ау, бәтшағардың!

— «Маса» мен «Тезтомардың» сасық суын ішіп отырғанымыз ойында болсайшы, на, аллай!— деп Бейсекей мойнын ырғап-ырғап қойды.

— Осының бәрі Уақпанның жұмысы емес пе? Мен білсем, осы да кәзіпке шығады түбінде. Жұрт аузына ілегіп кеткен екен, босқа қалмас,— деді ағасы.

— Шықты дегенше, құдық қазылды дей бер, құдай

ондайды онда, кіші аға!— деп, Бейсекең көтеріле сөйледі.

Аз үнсіздікте сыртта қара жаңбырдың шелектеп құйып тұрғаны естіледі. Бейсекең қайқы балғасымен тарсылдатып өз ісімен қайта шұғылданып кетті. Есік ашылып, үсті малмандай су Бейсекеңнің баласы Седен кіріп келді.

Жаңбыр құйып тұр ма?— деп әкесі көзәйнегі арқылы бала жігіттің бас-аяғына қарап шықты.

— Сұрамаңыз, әке, көшеде су көлкіп кетті, толарсақтан саз,— деп шешіне бастағанда қойнынан бір тең газет түсе қалды.

— Кэзит пе?

— Иә, почташы Садуақастан алдым.

— Ал оқи қал, не жаңалық бар екен?— деп Бейсекең ісін жерге қойды.

— Оқы-оқы!— деп Байекең төне түсті.

— Ойбай тағы «кірпі» шығыпты,— деп Седен бажете қалды.

— «Кірпі» дейсің бе, оқы, айналайын!— деп Байбосын пеш үстінен домалап түсті. Бейсекей де газетке үнілді. «Баян ауыл советінің председателі Тажин Уақпан жолдасқа хат» деп Седен саулатып оқи жөнелді.

Тажин жолдас,
Сізге айтпай болмас...

— Болды қызық!— деп Бейсекең санын соғып жіберді. Екі қарт көздерінен жас аққанша күліп, сөзді бөле берді.

— Алла деген, «Маса» көлге суға кетіп бара жатқандарды қара, жаным-ау, мына бір шелек ұстаған шалдарға қара, әй, қулар-ай!..

— Шал дейсің бе?— деп Байбосын отағасы ұшынған адамдай бозарып,— анада бір рет суға барғаным бар еді, мені жазып қоймаса игі еді.

Осылай дабырласып жатқанда:

— Ассалаумағалайкөм,— деген дауыс күлкілерін су сепкендей басып тастады. Уақпан ағай үйдегілерге таңырқай қарайды. Шекпеннің етегінен жауын суы тамшылап тұр.

— Неге күліп жатырсындар?

— Құлмегенде қайтейік, мына кэзит саған арнап хат жазыпты, соны оқып едік,— деді Бейсекең сақалын сипалап.

Хат дейсің бе?— деп Уәкең газетке үнілді, тез оқып

шығып, ойланып қалды.— Өте дұрыс сын, жабуды жаба тоқып келдік, шынында, осы елдің судан тарығып отырғаны анық қой. Сессияда да айтқам, аудан алдына да қойғам, құдық қазбаймын деген мен бар ма? Енді шындап кірісуге тура келген екен!

— Шіркін кәзітім-ай, қамқорымсың-ау, айналайын, нә, а.лай!— деді Байбосын отағасы.

ТЫМАҚБАЙДЫҢ ЖАУАБЫ

Кешке таман ауылдың сонау тұсынан айғай шығуы бар ғой.

— Бәлем, түбіне жетейін,— деп шырылдаған кішке-не қара шал жұлқынып жүр. Біреу күліп, біреу тоқтау айтып дегендей, у да-шу. Шал қапсағай жігітке титтей жұдырығын түйіп тап-тап береді.

— Ақсақал, айғайды қойыңыз!— дейді анау,— баланыздың кескен ағашына акт жасап, айып тартқызамын!

Апақ-сапақта шалдың ойбайына жүгіріп Түлкібай жетті.

— Не болды, не?— деп еңтігіп тұр.

— Қиын жағдай.— Түлкібай насыбайын шалқая атып ақылды сөз айтты.

— Құр байбаламнан түк те өнбейді, есінен кетпестей етіп тойтарыс бермеу Қарабай атамызға ұят...— деді шырғ түкіріп.

— Бәсе деймін-ау,— деп шал жақындай түсті.

— Қалың ағайын отырып қорлық көруіміз ұнамас, сылтау тауып сүріндіру керек,— деді Түкен күрең мұртына қолын апарғыштап.

— Рас-ау, найсапты осы елден қумай болмайды,— деді дызылдақ шал еденді түйгіштеп.

— Шақыр ана Тымақбайды!— деді Түлкібай.

Есік ашылғанда алдымен таяқ кірді де, ізінше жыртық тымақты бас көрінді. Ақ сақалды шал төменірек тізе бүкті. Тымағын шешіп, тақиясын түзеді. Көне шапанының белін қылдырықтай етіп буып алыпты. Түкен танауы қусырылып:

— Штрабы емес-ау, қоқандаған қорлығы өтіп барады. Қарабай балаларының бетіне кім шығады деп жүргенде, көрдің бе, жер астынан жік шығып. Ол қанғыманы келген жағына қуу керек. Қуудың тетігі сенде тұр,— деді.

— Астапыралла!— деді Тымақбай шошып.

— Қара шыбыш пен көк доғаны алды ма сенен?

— Алды, жо-жоқ, не...

— Бітті ендеше, қара шыбыш пен көк доға түбіне жетеді. Пара алды, қорқытып алды дейсің. Сұраушы келсе таймайсың!

— Рас-ау, өзін осы тұқымның жиенісін, жақсылық істейсің, бұлтармайсың,— деп пысықтап жатыр қара шал.

— Апыр-ай, өтірікті қалай айтам,— деп жыламсырады Тымақбай.— Қәрі басыңмен ұялмайсың ба десе не деймін?

— Ұятшылын қарашы әліне қарамай,— деді дызылдақ шамданып.

— Ел болсаң осыны айтасың, айтпасаң, ағайыш, отқа түсіп жатсаң, мойын бұрмаймын дейсің,— деп Тұлқибай қағаз алып шимайлай бастады.

Тымақбай қалтырап:

— Астапыралла, не деген заман болды-ау!— деп іштей егіліп кетті.— Айтқандары мынау, қарсысың дейді. Кімге қарсылық істеп едім?

— Қол қой.

Тымақбай еденге төселген қағазға тоңқаңдап қол қойып жатты.

Аспан төрінде үркер шүпірлеп тұр. Құс жолы созылып жатыр. Ауыл ұйқыда. Тымақбай түн жамылып қашып кеткісі келді. Жанындағылар бұлтарар емес.

— Шал алдымен сен кір, қорықпа мылтығын тақаса да айтып шық! Мен тұрғанда саған өлім жоқ, барбар!— делі итермелеп.

Тымақбай таяғын тықылдатып, «не аруак, қолдай гөрлеп» табалдырықтан аттады. Белмеде темекінің түтіні іркіліп тұр. Қағаздарын жайып салып погонды жігіт отыр. Ол Тымақбайдың аты-жөнін сұрап, жазып қойды. Шал тымағын қолтығына қысып, сап-сары екі тісіні көрсетіп, кіртне қарайды. Ұзын ақ сақалының дірілдегенін өзі аңғармайды, іші де қалтырап барады.

— Сіз Жаңбырбайды білесіз бе?

— Біл-біле-ем, әлгі ләшнек бала ма?

— Ие.

— Ол кісі қызметті қалай істейді?

— Жап-жақсы, қішіпейіл бала, жамаңдығын көргеміз жоқ. Құдай ақына, обалы нешік...

— Сіз оған қара шыбыш пен көк доғаны не үшін бердіңіз

— Мен... мен бе? Саттым... Жо-жок, астапыралла, ол менен алды. Алғанда нетіп алды...

— Неткені қалай?

— Қорқытып алды, пара ма еді, соған алды,— деп Тымақбай ішінен бірденесі үзіліп кеткендей қинала тұнжырады.

— Пара дейсіз бе, не үшін оған жалынышты болдыңыз?

— Үйімді жаңартып едім, соған ағаш кестің дей ме, өзім де білмеймін...

— Солай ма? Параны алушымен бірге беруші де жауапты. Сіз қылмысыңыз болған соң бердіңіз ғой, солай ма?

— Солай, солай, шырағым.

— Ендеше Сізді де жауапқа тартуға тура келеді.

— Жауапқа дейсің бе, шырағым?

Тымекеңнің көз алды бұлдырлап, буындары әлсіреп барады.

— Шырағым, мен өмірі сот алдын көргем жоқ, балаларым жас...

— Атай, онанда шынын айтыңыз, қарт адамға жалған сөйлеу ұят,— деді тергеуші.

— Ағайыным жау болдың демей ме?

— Шындықты айтқан адам жау болмайды.

Тымақбай дірілдеген қолын сақалына апарды. Көздері жасаурап тұтығып қалды.

— Сонымен шыбышты саттыңыз, доғаны ұстай тұруға беріп қайырып алдыңыз. Солай ма? Өтірік айтпаңыз...

— Жо-жок, шырағым, көкте құдай көріп тұр ғой. Дәл осылай...

— Жарайды, Көріпбай ағашты қайдан кесті, білесіз бе?

— Ана Кеңшалғыннан,— деді шал таяғын терезенің ар жағына қарай шошайтып.— Түнде барып көрсетпей кесіп әкелдік деп отырған.

— Түнде көрсетпей дейсіз бе?

Тымақбай қараңғыда үйіне қарай ілбіп бара жатты. Жүрегі шәншіп аяқтарын сүйретіп басады.

— Ой, үйің күйгірлер-ай. Түбіме жете жаздағанын қарай гөр!— деп ауыр күрсінді.

ӨРМЕК БАСЫНДА

Салиқа кемпірдің үйіне көрші әйелдер келе бастады. Өрмекке шашу шашып, мәре-сәре.

— Қайырлы болсын, жеңеше!

— Бояуын келістіріп-ақ тапқан екенсің!

Жүзін әжім басқан кейуана кимешегін серпіп тастап, қылышты үсті-үстіне қаққылайды. Қызылды-жасылды өрмек жіптерінің өн бойына сығырая қарап алып әжей қопан-қопан етеді.

— Ат жүйрік болсын!— дейді кейіндеп келгендер.

— Әжей бәйгеге шабушы ма еді бетім-ау!— деп басқарманың жұбайы қара келіншек жыртындайды.

— Сондай да жақсы тілек бар, бәрі де бұрынғыдан қалған сөздер ғой,— деді әжей.— Көптен жатқан жіптер еді, бұл түскір, қай заманнан ұмытылған өнер ғой. Октябрьдің тойына көрмеге қоятын нақышты алаша тоқып бер деп балалар қыңқылдай берген соң, қолға алған болып жатырмын. Мына бояуларды таңдатып қаладан алғыздым. Ұйқы-күлкіні қойып осының үстіндемін.

Қарны шығыңқы қайқы бел сары келіншек өрмекке үніліп:

— Маған бере тұршы, қағып көрейін,— деді.

— Тек бүлдіріп ала көрме, шырағым.

Келіншек тез-тез қаға бастады. Шегір көздерін қылшыққа жүгірткенде, қабағындағы меңі тері шыбындай қыбыр-қыбыр етеді.

— Арқауды баса салып қаттырақ ұрса, тоқу тығыз түседі... Әне солай,— деп әжейдің көңілі көншіп отыр.— Жассындар ғой, тез үйреніп кетесіндер. Нешеуін қолдан өткізбедік. Өрмекпен тамақ асырадық. Жіптерді қылыштың ұшымен тарап қой, әне солай. Тоқу біркелкі түседі...

Салиқа күрсінді, әлсіреген боз көздерін бір нүктеге қадап отыр.

— Отагасымнан отыздан асқанда жесір қалдым. Осы Рысжан аяғын апыл-тапыл басқан бала. Арыстаным бесікте, шаруа болса кем, қарасатын ағайын жоқ. Басымды тауга да, тасқа да ұрдым. Осы екі құлыншағымды қайтсем аш-жалаңаш қылмаймын деп арпалыспаймын ба? Бесу, бала шіркін-ай, десейші! Қаттырақ соқ, арқауды шұбалтып ұстама... Әуелі қажының үйінде бір неше қыл сауыншы болып, отымен кіріп, күлімен шықтым, құлқын сәріден тұрып ел ұйқыға кеткен-

де уһ деп жаныңды шақырасың. Алатын ақың ескі-құсқы киім мен болмашы азық. Сол күндер түсіме кірсе, шошып оянамын, нан құдайға! Шүкіршілік, мың тәубе!

— Күйеуге шыға қойсаң болмайтын ба еді?— деді қара келіншек күлкіге булығып.

— Ондай ойым да болды, бірлі-жарым адам кездесті де. Бірақ түбінде қалай боларына сенбедім. Үйлесе алам ба, жоқ па! Балаларыма өгейлік етіп, ұрып-соқса мен сорлының күні не болар деп тайқақси бердім. Осы екі құлынымды ер жеткізсем, жетіліп кетерміз деп арман еттім.

— Енді қайтсін жарықтық-ай,— деді бір әйел көзін сығып.

— Уа, кем-кетік, жоқ-жітік, жетім-жесір, күнің туды, заман сенікі!— деген хабарды жеткізген қызылдың әскері болды. Қажының ауылына келіп кірген әскердің басшысы мұртты қазақ осылай деді. Төбем көкке жеткендей болды. Өзімді жәбірлеушілерге тұңғыш рет тәкаппарлықпен қарадым. Патша құлапты, кедейлерге жақсылық болады дегенді естісек те көп сене бермейтінбіз. Енді міне, көзіммен көріп, құлағыммен естідім. Қарағым, мосы ағашыңды түзеңкіреп қой, әне солай... Не, не айтам деп едім? Бірді айтып бірге кетем. Не, осы өрмек жайлы ғой. Таршылықта білген өнерің азық болады екен. Алаша, құрбау, киім тігу менен құтылмады. Шебер қатын атандым. Пәлен үй қыз ұзатады, киім тігуге, түс киіз түрлеуге шақырады десе қуанып қаламыз. Екі баламды жетектеп жылы үйге, жын-тоғы бар үйге барып тәуліктеп жатамыз. Аткөпір іс тіккізеді, кейде жұмалап жатып өрмек тоқимып. Балаларым тоя тамақ ішсе, мен үшін зор қуаныш. Беу, бала шіркін-ай десейші! Сендер бақыттысындар, бала да, ана да бақытты. Баланды оқыт, тәрбиеле, ішкенің артында, ішпегенің алдында. Қой үстіне бозторғай жұмыртқалады деген заман осы. Рысжаным — прораб, Арыстаным — мектеп директоры, немерелеріммен бір қауым жұрт болып отырмын. Ұрпағым жақсы болса екен деймін. Баланың жақсысы — қызық, жаманы — күйік. Шын сөз!

— Рысжан әбілетбасқыр жасында ерке болған шығар, шеше?— деп қара келіншек тағы да күлкіге басты.

— Жоқ, шырағым, баланы еркелету жөнге келмейді. Бала ата-ананың сөзін жерге қалдырғыш, сыйламай бетімен жайылғыш келеді. Тоғышар болып өседі. Балаларымды еркелетпедім. Жо-жоқ! Беу, бала шіркін

деген сол!— деп әжей күрсінді.— Баланы от басында мықтап үйрету керек. Мектепке бердік деп назардан тыс қалдыруға болмайды.

Салика осы сөздерімді әдейі айтып отырмын дегендей жас әйелдерді айнала шолып шықты.

— Үлкен әженің айтқаны рас,— десіп жатыр. Қара келіншектің таңқы қарасы көк шыбықты үйіріп «Қараңғыда көзім жоқ, тиіп кетсе сөзім жоқ» деп балаларды қуалап жүр. Шешесі темекісін бұрқыратып көмейін көрсетіп күледі.

— Ана Зейнептің сары қызын әперем өзіңе, ха-ха-хау!— дейді.

— Келін-ай, балаң тентек екен, сәулетайым.— деді кемпірдің бірі.

— Ойбай-ау, тентек болып не қылыпты, ойнап жүр, даланы аяйсындар ма, о не қылғандарың, әрмән әрі.— деп шап ете қалды қара келіншек.— Менің баламда жұмыстарың болмасын!

Шешесінің темекі тартып отырғанын көріп, таңқы қара арсаландап келді.

— Апатай, шылым!— деді созаландап. Қара келіншек темекісін езуіне іліп қалтасын ақтарды. Баласына шылым тұтатып беріп:

— Құдайдың құдіреті ауыз қимылдатпайды, өзіммен бірдей тартады. Әне, біздің Секенай мұрнынан шығарады, еһ-еһ-е-ей!— деп аркасынан қағып қойды. Әйелдер ауыздарын сылп еткізді.

— Балаға темекі зиян ғой,— деп еді қайқы төс келіншек.

— Өз жөніңді жөнде, зиян болып дәулетім шайқалмас, отыздан асқанда көрген жалғыздан аянарым жоқ, әрмән!

— Ден саулығына деймін... Әйтпесе...

— Жұрт темекіден өліп жатқан жоқ, ақылың өзіңе!

Таңқы қара шылымды тістеп алып, балаларға шыбық жайқауға кірісті. Шыбық сары келіншектің баласына тиіп, бақырып жүр.

— Ойбай-ай, мына көкшешек баламды елтірді-ау!— деп жұлқынып шықты.— Қағынды ғана келгір-ай!

— Өзің қағын, өз балаң қағынсын!— деп қара келіншек те көгерендеп жақындай түсті.

— Үйбай, балаңды неге жөнге салмайсың? Ішкен мас, жеген тоқ, кім боларынды білмейсің... Құлыншағым-ай, қай жерің, көрсетші... Үйбай-ай, білеудей болып кеткенін қарай гөр... Балаң өзіне, жұртқа не ке-

рек. Колхозда жұмыс істеу жоқ, әбден семіріп болғансың... Қоя көй айналайың, ал-ал-ал...

Қара келіншек шеке тамыры шығып, ақ сөзін қозып:

— Әй, зоотехниктің қатыны, маған сөз айтуға қалай батылың барады? Менің байым сенің байынды іс басына қойып адам қылып отыр. Оны білесің бе өзін?

— Әдрем қа-ал.

— Әдрем қалсаң өзің қал, енді келіп колхоздың байлығын жеп қойдың дегенге дейін бардың ба? Менің ішкенімде сенің шаруаң не, маған жұмыс істететін құдай сенбісің, баламнан садаға кет. Сенің байынды қызметке қойған кім, соны айтшы?

— Саңдалма, мамандығы болған соң жұрт қойған.

— Менің байым болмаса мынаны қояр, тфу десем ұшырып та жіберем!

— Токтат!— деп Салика әжей ақырып қалды.— Әлгіңде не айттым? Енді не істеп тұрсындар?

Бастықтың әйелі бөкесін ойната тық-тық басып жөнеле берді. Сөйлеп барады.

СЫРЫМБЕТ

Есілдің жиегінде отырмыз. Жып-жылы су жағаны еркелей сипап жатыр. Шілденің ыстық самалы судан шыққан денені қыздыра түседі. Өзен өзінің тар арнасында баяу жылжиды. Моп-момақан, мөп-мөлдір, Түбіндегі уақ тастар шайқалақтайды. Майда шабақтар жосылды. Боз талдардың сәулесі су бетінде жылжып бара жатқандай. Арғы жақтан пішеншілер «Сырымбетті» үзілдіре шырқады. Назды да, шерлі ырғақтары:

— Қарындас-ау, енді есең бол!— деп аһ ұрады.

Ән айбарлы қара теректер мен көрі үйеңкілердің сыртынан ап-анық естіліп тұр.

Сәду атағасы салалы ақ сақалын тарағыштап, тұнжырап суға қарайды.

— Ақан ағаң да өтті дүниеден!— деді күрсініп.

— Сіз Ақан серіні көрдіңіз бе?

— Не дегеніңіз, ол кісі бертінде қайтты ғой.

Қарт үнсіз, әуе айналған ыстық. Айнала тынып қалған. Су кемерге шылп-шылп соғады. Қып-қызыл көздерімен жер шұқып шал күрсінді.

— Бозбала кезім болатын. Шұңқырша карауылда

Шөмектің Бекәлісінде жалшылықтамын,— деп бастады әңгімесін.

Бес-алты ағайынды бәрі де бай, жалшылары көп, бағатындары аңшылық, атқұмар, ит құмар. Біреуде тәуір жылқы болса, жүйрік ит болса сұранып, немесе көп пұлға сатып аларман болып жүргендері. Бірде Шәшке Қарауылдан құлын мүшелі тобылы торы ат әкелді. Жануардың денесінде бір мін болсайшы, тегі Бекәлі тұлғасына да қызыққан болу керек. Атты көріп қайырлы болсын айта келгендер байдың шашбауын көтеріп бақты. Мен танымайтын аласа бойлы, кертеш мұрын қара кісі серпе сөйлеп тұр.

— Уа, Шөмек баласы, ұялы теректей бұтағынды жайып тұрғаның мынау. Шөп шыққан үстіне шықсын, мынау торы құлакерден кем түспес. Пәле, шіркін, үзіліп тұрған сағағыңа болайын...

— Тәйір деген,— деп біреу іліп әкетті.— Құлагерден басқа жүйрік жоқ па, көзім алдамаса бұл ұзаққа шабады. Шанына ілестірмейді.

Бекәлі қара сақалын салалап сылқ-сылқ күлді.

— Ақан деген әумесер ғой, жарлыға жүйріктің керегі не, тандап жүріп он құлынды бие ал да маған бер дегенімде:— Бар жылқыңды берсең де сатпаймын, мал қажет емес,— деді. Сөйлеспеді де.

— Әлін білмеген әлектің кері дағы,— деді кертпеш қара тыжырынып.— Осыны перінің салқыны соқты деп жүр ғой.

— Сондай бір пәлесі бар, әйтпесе кедей малдан безе ме?

— Бәсе-бәсе,— деп байдың жандайшаптары күлді. Көпшіліктің арасынан шыққан бір нар жігіт:

— Уа, күншілдер,— деді кедей біткенді теңдікке алмайтындарыңды білем. Ақан да солардың бірі. Ақанға бір тай бітті деп шоқ басқандай шыжалақтайсыңдар. Сендер малдың құлысыңдар, Ақан елдің ұлы...

— Апырым-ау, мынау дүлей не дейді?— деп кертпеш қара баж ете қалды.

— Өшір үніңді найсап!

— Жігіттер, бауыр сыртын бірдей қылып сабап алындаршы!

Бекәлі тобына еріп өзеурей қойған ешкім болмады.

— Садық шырағым, мырзаларға сондай сөз айта ма екен?— дейді біреу күнкілдеп.

— Жоқ-ау, тіпті күйіп кетем, кедей біткенді қорлап

тұрған жоқ па Шөмек баласы?!— деді Садық өршеленіп.

Кейін Бекәлілер қайран ерді жаламен жер аударып жіберді. Шіркін жігіт-ақ еді.

Қыс келді. Қансонар. Бөлтірігін алғызған қаншық қасқыр күн сайын жылқыға шауып, лаңдатып жүрді. Мал шығыны көбейе бастаған соң Бекәлі мен Серәлі бас болып, жиырма шақты адам таң сәріден атқа қонды. Жалпақ даланы жосып, жыңғыл сайларды, қызыл шілік еңістерді сүзіп өтіп, қасқырды таң ата орнынан тұрғыздық. Ақ қасқыр қырға қарай бет алды. Шапқанға оқ жыландай сызылып кетеді екен.

— Апыр-ай, мынау ұзын белдің өзі болды, алысқа тартар-ақ, аттарды қысып кете көрмендер,— деді Бекәлі. Серәлі ықшам денесімен торы аттың арқасында қазнып алып оқ бойы алда. Аспан түнеріп тұр. Тымық. Қосарлана шапқан көп аттың тұяғы ұлпа қардылақтырып барады. Қасқыр жол-жөнекей кездескен құдық көлдерге, шоқ ағаштарға соқпастан қырлардан асып ұзай түсті. Күн кешкіре қарақшыдай қылтнып Жаман тау көрінді. Қасқыр солай қарай тартты. Жамантау бізден күншілік жер еді, жақында: қалғанымызға тандандым.

— Жоқ,— деді үзеңгілес шапқан жолдасым,— әлі алыс жеткізе қоймайды.

Аттылардың тобы қақырай сөгіліп, біртіндеп кейіндей берді. Алда Серәлі, соңынан үш-төрт атты біз ғана еріп келеміз. Басы-көзіне тер құйылған бәйге торы аяқ алысынан жаңылып, шоқакқа ауысты. Қасқыр еркін сілтеп жеткізер емес. Көлденең дөңнен құлдырап әрі асты. Айнала күнгірт тартып барады. Дөң үстіне жалғыз салт атты шыға келеді. Бекәлі терісіне сыймай:

— Құдайы құрғыр неқылған меніреу, кетті ғой!— деді күйгелектеніп. Құла атты жақындай беріп тізгінін тартты.

— Ақан-ай, анаған бір қайрат көрсетші,— деді Бекәлі еңтігіп,— кетті ғой анау!

Біз Ақан серіні танып жамырай сәлем бердік.

Ақан даусын көтере күліп:

— Уа, Бекәлі, маған несіне қолқа саласын, жылқың көп қой, қайда барар дейсің,— деп жөніне жүре берді.

— Құлдық, Ақан аға, жау ғой, малымызға тиіп шығындатып жүр еді,— деді.

— Солай ма, ендеше құрығыңды бер!

Ақанның қалай қозғалып кеткенін байқамай қалды. Құйын болып дөңгелене жөнелді. Далақтап шауып келеміз. Қалың қарды есіп өткен Құлагердің ізі жатыр. Көз байланып барады. Жалғыз тау жап-жақын қалды. Қойнаудан оттар жылтырайды. Аттар болдырды. Ақан қасқырды құрықпен жетектеп алыпты. Жыртқыш кейде жортып, кейде сүйретіліп келеді екен.

Құлагер қылаң тартыпты, ауыздықпен алысады.

— Бекәлі, жауың осы болса, мә, ұста!— деді Ақан айғайлап, солай деді де «Сырымбетті» әндетіп кете барды. Ән қараңғы түнді жарып, дала үстінде қалықтап тұрды. Сондағы үні бүгінге дейін құлағымда. Шіркін, Ақан ағаң адамның Сырымбеттей биігі еді-ау!— деді Сәду қарт.

“ БІРЖАННЫҢ ҚОС ТЕНТЕГІ

Біржан қонақтарын шақырып үйіне басын сұға бергенде, асханадан салдыр естілді.

— Уай, шешесі, сен қайда жүрсін, аналар қиратып жатыр ғой,— деді күйініп. Сағындық пен Сағымбай жүгіріп шықты.

— Ә же, анау ыдыс-аяқтарды қолынан түсіріп алды.

— Сен ше?— деп шап ете қалды екіншісі,— арақтарды сындырған кім екен!

— Апыр-ай, не дейді,— деді Біржан сасқалақтап. Қоңақ күтіп тұрған столдардың ойраны шыққан, ыдыстар қирап жатыр. Ақ мойын шөлмектер қақ бөлініп қалған. Шарап ісі аңқып тұр.

Біржан басын шайқап, кескіні талаурап кетті. Қырау мұрты дірілдеп, балаларына жаутандай қарай берді.

— Анау арақ ішем деп сөреден құлап түсті,— деді кекілді бала.

— Өзін ғой,— деді әкесіне тартқан кішісі.

— Құдайы құрғыр-ай, қарғайын десем жалғызым, қарғамайын десем жалмауызым болдыңдар-ау!— деп кейіді Біржан. Балалар әкесінің жыламсырап сөйлегендеріне ішектері қата күлді. Осы кезде бітік көз ақбұжыр әйел келіп, отқа күйіп қалғандай безектеп:

— Үйбәй-ай, мына көкшешектердің істеп тастағаны-ай, жайратайын ба!— деп балаларға ұмтыла беріп еді.

— Оларды ұрғанша мені ұр!— деп Біржан арашаға түсті. — Құдайдан сұрап алған осы екеуіне қол көтеруге қалай батылың барады?

Қонақтар ойраны шыққан үйге келді. Біржан үлкен басын иіп тәжім етті. Қырғауылдың қоразындай маңғазсыған екі еркекке еріп сылқым әйел кірді. Келгендердің не ойда екенін кім білсін, үй несі әйелдің бетінен оты шықты. Ақбұжыр беті қызыл пүліштей болып ернін тістелей берді.— Сөгіп кететін болды-ау.

Ет желініп, шарап ішкен қонақтар тершіп отырғанда балалар кіріп:

— Ойбай, етті жеп қойыпты мыналар!— деп бақырып жіберді.

— Сечдерге де бар, айналайындар!— деді шешесі мандайынан суық тер бұрқ ете түсіп. Балалар жантайып жатқан шарап шыныларын ауыздарына төңкеріп, сарқынын жұтып тамсанды да әкесіне:

— Бізге арақ неге қоймадың?— деді әлденеге оқтанып. Кейін ішерсің деп жұбату ыңғайсыз, амалы құрып төмен қараған әкені бөтелкемен шекеден салып жіберді. Қонақ әйелдер шар ете қалды. Біржан шекесін басып қисайып барады. Балалар сықылықтай күліп шыға жөнелді.

— Апыр-ай, Бірекесі-ай, мыналарыңызды тәртіпке шақырмайсыз ба?— деді қонақ қырылдаған дауыспен.

— Қырықтан асқанда көріп едім. Ұрып-соғуға қол бармайды. Ақылды бұлар тындамайды,— деп мұнайды Біржан.

Ол балаларын қайда барса да бірге ала жүреді. Ондайда әйелінің қолы босап, арқасы кеңіп қалатын еді. Жаздың аты жаз ғой, Сағындық пен Сағымбай қыста да сөйтетінді шығарды.

Көрші ауылдағы жиынға бірге кетем деп дігерлеп отыр.

— Айналайын Сағындық, саған не болған, жетіге шықтың ғой, күн суық, үйде қалсаңшы,— деп әке жалынады.

— Барра-а-ам, ойбай,— деп бақырды Сағындық. Оған Сағымбай қосылып азан-қазан болған соң көнді. Сөйтіп көрші ауылға іңірлетіп жетіп келсін. Балаларын шұбыртып кіріп жатыр. Үй толы еркек-әйел бас қосыпты.

— Балаларын неге әкеледі екен?— деп әйелдер бетін шымшыды. Біржанды төрге шығарды, балаларымен өзі бірқауым болып отыр. Ішіп-жеу басталды. Сағын-

дық пен Сағымбай қолдарын табаққа тығып, тамақты шашып-төгіп жеді. Әкесінің алдындағы араққа жарма-сады. Майлы қолдарын көршісінің тізесіне жақты. Қой дейтін әке жоқ, ішіп алып ләйліп отыр.

— Мен мас емеспін,— деді Біржан кетпеннің ұңғысындай кеңірдегін созып,— Мына көже, сыраларың сумен бірдей, ішім кеуіп кетті.

— Әй, солай ма?— деп шамданды үй несі.— Енде-ше арақты әкеліңдер.

Біржан қанша ішкенін білмейді. Көз алды іріңдеп, мұртын үрлей берді. Түн ауа жұрт тарағанда:

— Ал біз де кеттік,— деп Біржан орнынан тұрды. Үй несінің қонып қал деп жалынғанын тындамады.

— Мені мас деп отырмысың?— деп дүрсе қоя берді.— Атымды жолға салып бер, кетем.

Әлдеқашан ұйықтап қалған қос тентекті орап-шым-қап, шананың алдына жатқызды. Біржанды отырғызып қолына делбесін ұстатты. Аяз сорып бүрсеңдеп тұрған ат шананы қорадан суыра жөнелді.

Сағындық көзін ашқанда ызғарлы қара түнді көрді. Ат күртiкке батып тұр. Шырпының басын шалып күрт-күрт шайнайды. Аспанның мұңды жүзінен жұлдыз сорғалай жөнелді. Сағымбай жылап ояңды. Шанада бір бүктеліп әкесі ұйықтап жатыр.

— Әке, тұршы, кетейікші!— деп балалар жұлмалайды. Әкесі ұйқысырайды. «Мені мас деп отырмысыңдар» деп былдырлайды. Оята алмаған балалар суық торғайдай бүрісіп отыр.

— Аяғым үсіп барады,— деді Сағымбай шырылдап.

Біржан түс көріп жатыр. Түсінде терең жардың жиегінде тұр екен қап-қара болып тұңғыық су көрінеді. Сағындық пен Сағымбай жардан құлап, шошып ояңды.

— Балапандарым-ай, өлдіндер-ау!

Үстіндегі тонын, шапанын шешіп орады. Атты кейін бұрды. Таң атарда ғана үйін тапты. Келесі күні балалардың ыстығы көтеріліп, жөтеліп қалды. Әке мен шеше тұмауратқан ғой деп мән бермеді. Дәрігер тексеріп көрді.

— Балалардың өкпесі қабынған, ауырған бетте әкелмей асқындырып алыпсың, емдеуі қиындап кетіпті.

Біржан ауруханадан екі иіні түскен күйде көңілсіз шықты.

ЖАЛҒЫЗ БАЛА

— Күн әбден ысып кетті-ау!— деп Мағира тершіген алқымын желпіп тұр. Қып-қысқа саусақтарымен күн шалмаған омырауындағы тер моншақтарын сұрткілейді. Көкшіл көздері сағым буып жатқан далаға қадалып тұр. Бос кеңістікте титтей болып тракторлар жылжып барады. Мекебай қалың ернінің үстіндегі қырау шалған бір шөкім мұртын ойната сөйлеп:

— Біз ғой,— деді жөтеліп алып,— көп жылдардан бері ауыл мектебінде мұғалімбіз.

— Осыншама уақытты ғылымды меңгеруге жұмсаң, ғалым атағын алып, «Волгалатып» жүрмес пе едік,— деп Мағира таңдай қақты.

— Машинаны қойшы, ғалым атағын айтсаңшы! Кен аудиторияда үлкен ғұламалықпен сөйлеп тұрсаң, алдыңнан оқығандар үлкен ғалым болып хат жазып жатса... Жә, ол маған бұйырмаған нәрсе ғой.

Мекен үндемей қалды.

— Ұстаздықтың үлкен-кішісі жоқ. Соңғы жиырма шақты жылда екеуміздің алдымыздан оқыған балалар ілгерілеп кетті. Осы абырой емес пе,— деді. Мағира Мекеннің қолтығына жұп-жұмыр білектерін өткізіп жіберіп. Мекебай қинала сөйледі.

— Ауыл қазағы баласын мұғалім етуге құмар-ақ. Осы мамандықтың беделін түсіріп жүргендер де толып жатыр. Кейбіреулері шектен тыс дүннеқоңыз болып алды. Солардың қырсығы ұстаз біткеннің абыройына кір келтіреді. Жалғыз баланы қыздар институтына жібергеннен гөрі СХИ-ға түсіріп, агроном немесе мал маманы еткеніміз дұрыс шығар,— деді ол.

Мағира шоқ басқандай ыршып түсті.

— Айтпа! Ол не қылғаның, мал маманы етіп, агроном, инженер етіп, қара май мен кірге бөктіріп, ақылыңнан адасқан шығарсың. Екеуміз де мұғалімбіз, кімнен кембіз?! Бала қайткен күнде ЖЕНПИ-ге бармай қоймайды, білдің бе?

— Жоқ мен қайткен күнде де мұғалімдікті қаламаймын. Ауылда мұғалім көбейіп орын тимей жүргендер қаншама. Тамыр-таныстың көмегімен ілесіп келем. Алда-жалда ауданнан сүйеушілер кетсе, мені де сырып тастайды. Он жылдыққа сабақ беруге жоғары білімді адам керек. Ондай білім менде жоқ.

— Сеніңше, кім болу керек ол қыз?— деп Мағира нақты мәселеге көшті. Мекен мұртын ойнақшытып:

— Агрономдықтап тиімдісі болмайды. Жазда егін салып, күзде жинап алған соң тып-тыныш бір жұмыс. Зоотехник деген ноян сор, қысы-жазы салпақтау,— деді.

Мағрипаның қызыл-сары жүзі күренітіп, алқымы ісініп алып:

— Әсіма қайткен күнде де мұғалімдікке оқиды, айттым, болды!— деп білегін Мекеннің қолтығынан суырып алды.

— Жо-оқ, ешқашан да!— деп сұрғылт беті қалтырап Мекебай да өз дегеніне табан тіреді.

Ерлі-зайыпты екеуі осылай даллада көрісіп тұрғанда, Әсіма үйді жинастырып болып, киім-кешіктерін бірыңғайлап, ертең ертемен шаруаға кіріспекке пам қылулы еді. Бөлмелердің бәрі жиналған, бәрі орнында. Құлықтың құлынындай ойшақтай жүріп, көп іс тындырыпты. Шешесінен аумайтын қызыл-сары бетіндегі күрең секпілдері шып-шып шыққан термен көбейе, қалындай түскен. Қайткен күнде де қыз көңілді.

«Жарқ етпес кара көңілім не қылса да» деп сызылтады. Кескінінде бір нәзік күлкі бар. Өткен кеш көз алдынан кетер емес. Жасыл камыстың ұзынды-қысқалы көлеңкелері көл бетіне дірілдеп түсіп тұрды. Судың нақ ортасында айдың жез табақшасы қалқып жүрді. Ай жүзіп, жұлдыздар шомылған суға ұсақ тастарды лақтырып бала жігіт ермек қылып отырды. Шолп етіп сүңгіп кеткен тастың серпінімен өрмекшінің торындай дөңгелек сызықтар жайылып барып жоғалды. Айдардың суға қараған қоңырқай кескінінде адам айтқысыз сүйкімділік бар еді. Оны жақсы көрмеу мүмкін емес екенін ұқты Әсіма. «Айдаржан!»— деп жігіттің кеудесіне басын сүйей берген.

Әсіма кітаптарды қатарлай жүріп әннің аяғын:

«...Дүниеде, сірә сендей маған жар жоқ
Саған жар менен артық табылса да...»—

деп жалғастыра бастап еді, әке-шешесінің дауыстары естілді. Күн астында жүріп тершіген екеуі қызды жаңа көргендей шөпілдетіп сүйе бастады.

— Сәулетайым-ау, жиналыстарың түні бойы созылып әбден қажытты-ау, көздерің кіртініп тұр,— деді Мағира бәйек болып.

— Жас балаға он екі сағат ұйықтамай ажар кірме? Бүйтіп ұйқың шала болса жүйкенді зақымдайсың ғой, құлыншағым-ау,— деді Мекең де есі кетіп.

— Тамақтан да, дәл қазір ұйықтай қал. Далаға шыға көрме, күн шыжып тұр. Қан қызымы көтеріліп кетті білем, басым зеңіп барады,— деп Мағира ақборық сау-сактарымен шекесін сығымдады. Қол орамалымен жаппініп болып:

Әкең екеуміз сені қайда оқытарымызды көп ойладың. Әкең: СХИ-ға жіберіп агроном, зоотехник немесе инженер еткім келеді,— дейді. Мен ЖЕПШ-ге барғаныңды ұнатам. Қыз балаға мұғалімдік лайық,— деді тақала отырып.

— Тұра тұр, өзі айтсын,— деп Мекебай да төне түсті. Әсіма бұрынғысынан да күреңітіп:

— Біз механизаторлыққа баратын болдық, жолдамасы міне,— деді.

— Біздің кім, әлгі Қарпықтың жетпегір Айдары ма?— деді Мағира баж ете қалып.— Әй, сол бір пәле болады деп едім, айтқаным келді.

— Токташы, анықтап айтсайшы,— деді әкесі қозғалақтап. Әсіма енді пыси сөйледі.

— Жастар ауыл шаруашылығына баруға тілек білдіріп жатқанда біз неге қашамыз, бізге бас тарту керек пе?— деді.

— Кім ол шақыратын, бізді сырттан билейтін кім?— деді ерлі-зайыпты екеуі.

— Қомсомол!— деді Әсіма.— Қомбайншы, тракторшы болып совхозда еңбек етеміз.

— Ата-ананды керексіз қылып, өз бетіңмен жайылайын дедің бе? Бізді тындаудап қалдың ба? Олай болса мен сені балам деп санамаймын, білдің бе?— деп шарт сынды. Ашу қысқан Мекең үй ішінде ерсілі-қарсылы теңселіп жүр:— Өз ақылың жетпесе ата-ананнан сұрауға болмай ма? Дәулеттен қашып бейнетке баруға неге мұқтаж болдың? Қомсомол шақырса қайтейін, менің жалғызымнан басқа жан құрып қалып па?

Әсіма төсек үстінде қаршадай болып, аяқ-қодын бауырына алып отыр. Үркек көздерін кірпіктерімен жауып, солқылдап жыласын келіп. Осы кезде ғана Мағира төсін қайқайтып алып қызына қарай қадам басты.

— Әй, сен шал, осылай ұрсуды қайдан шығардың? Жүрегің ұшырасын, қайда барса еркі емес пе?— деп құшағына ала берді. Әсіманың жүйкесі одан сайын босап, Мағира қоса жылады.

— Туу-у, шіркіндер-ай, жылаудан басқа білетіндерің бар ма?— деп Мекебай міңгірлейді. Өзінің де жылағысы келіп тұр.

ЖҮЗ МЫҢ

Салық молда зор үнімен азан шақырып болып, дағдылы мінәжатқа кірісіп кетті. Кеудесін жапқан аппақ сақалының үлпілдек етегі қыбырлап көп отырды. Батып бара жатқан күнге қарап ку бұтақтай арбиған саусақтарын көз алдына әкеп: «Тірліктегі күнәләрімді кеш раббым, мақшар күніне сәбидей пәк қыла көр, аллам! дей бергенде кемпір қоржын аузын шешіп, әлденелерді жайнамазға ақтара салды. Кесек-кесек ірі ақшалар төңкеріліп түсті. Молда намазын үзіп жалт қарады. Мұз түстес көздері шарасынан шығып барады.

— Бұл не!

— Ақша, байлық!— деді кемпірі негін ілгері созып.— Құдай көктен тастай салды. Қора іргесінде жатыр екен!

— Ешкім көрмеді ме, біреудің көзіне түспедің бе?— деп ақша толы қоржынды жайнамазға орай бастады.

— Жоқ, ешкім көрген жоқ. Жегулі ат құтырынып шауып өтіп еді, содан қалған болар.

— Ат қайда, адамы қайда?

— Білуімше, қашқан ат!

— Апыр-ай дейсің...

Салық молда қалтыраған қолдарын қоржынға жүгіртіп ірі бумаларды ұстап көрді.— О, құдай құдіретіне бас, қарттыққа байлық бер деп бір өзіне тілек қылып едім, қабыл алған екенсің. Мың шүкіршілік ризамын, раббым.

— Молда жайнамазға оралған қоржынды іргеге тығып, намазын жалғастырды. Бұл кезде орман жақтан спырдың сорабындай жіңішке жолмен сақалды зор кісі жүгіріп келе жатты. Анығында ол жүгіріп келе ме, жоқ аяқтарын зорға қыбырлатып бір орында тұр ма, өзі де білмеді. Қашаннан ақаулы кеудесі удай ашып қатты алқынып, көз алды тұманданып дәрмені күри берді. Сөйтсе де тоқтар емес. Сүрініп кетіп қайта еңкеңдейді. Інірдегі шалқақ туған айды төңеректеген жарық жұлдыздарға қосылып көз алдына мың сан ұшқын шашырады. Бірін-бірі қуалаған делбеші бала мен үріккен ат та соқыр қараңғылыққа шым батып жоғалған.

Ауылдық совет кеңсесіне кіре сылқ етіп отыра кетті. Жып-жылы жап-жарық бөлмедегі бір адам бір нешеу болып көрінді, үй төңкеріліп бара жатқандай...

— Жолдас председатель,— деді ол қызыл сақалын сілкіп.

— Мен председатель емеспін, кезекшімін.

— Кім болсаң да айтарым бар, бақытсыздыққа ұшырап...

— Не болды, біреу жәбірледі ме?— деп Мәлік шошына сұрады.

— Қашқан аттың шанасында кетті.

— Не кетті?

— Ақша... жүз мың...

Мәлік су ішкізіп, темекі ұсынып бәйек болулы.— Айтыңызшы, сіз кімсіз, ақшаңыз не?

Ол да сұрланып қатты үрейленген қалыпта сақалдыға төне түсті. Келген адам көзі бозарып сөйлеп отыр.

— Көрші совхоздың кассирімін,— деді ықылық атып.— Жұмысшылардың еңбек ақысын алғам. Көшір айғырды айдап келе жатыр еді. Көптен мінілмеген айғыр басына бой бермей екеумізді төңкеріп кетіп отырды.

Мәлік телефонға жармасты.

Көрші колхоз бен совхоздың адамдары түн бойы аяқтарынан тік тұрғызылды. Айғыр өзінің атқорасына барыпты. Жарық ұстап жол кезгендер де ештеңе таба алмаған. Бәрінен де қатты шаршаған Мәлік болды. Ол өзінің комсомол жігіттерімен қысқы ұзақ түнді іздеумен өткізді. Таң аппақ атқан соң келіп төсегіне қисайды. Қанша ұйықтағанын білген жоқ, терезеден күн түсіп тұр екен. Мәңгіріп біраз жатты. Көрші бөлмеден күңкіл естілді.

— Менімше, бұл жеке адамдікі емес,— деді әкесі.

— Өзіміздің колхоздың ақшасы болып жүрмесін,— деді шешесі.

— Кімдікі болса оныкі болсын, ақша қолға түскен соң не сөз бар, бұл құдайдың өзі аударып берген байлығы. Түсімде аян беріп еді-ау!— деп Салық молда ар-жағын хадисшілеп кетті.

— Баяғыда Көшке бақташы көпестің күмәжінегін тауып алып «кедейлік прощай!» деп айғайлаған екен. Мәлікжанның атағын бір шығарар,— деп кемпір сөзінің аяғын күңкілдеп барып бітірді.

— Балаң да, ұрпақтарың да жоқшылық көрмейді, иншалла. Ырыс нәсібесіз емес екен.

— Осы қарғам бойыма бітерде түйенің бүйрегіне жерік едім. Түйе пейіштің малы ғой, тегін емес,— деді шешесі.

Салық молда құдай-тағалаға рахматын жаудырып, олжаның қайырлы болуына дұға оқып, есік-терезені

жапты да жайнамазға орап іргеге тастаған қоржынды ортаға алды.

Мәлік көрші бөлменің есігінен сығалап, сақалы жыбырлап ақша санап отырған әкесін көрді. Қарт селк ете қалып:

— Кел, қарағым, санына жете алмай отырмын,— деді тіссіз аузын сәл ашыңқырай түсіп.

— Бұл не, қайдан келген ақша?— деп сұрады Мәлік. Ашаңдау, бозғылт, өңіне қарайып сақал нобайы көрініп қалыпты. Шаршаған, ұйқысы қанбаған.

— Алланың рақметі жауып осынша байлықты төбемізден тастады,— деді әкесі.

— Інірде далаға шықсам, қора сыртында жатыр екен,— деді шешесі.

— Құранда құдай бергенді де санап алу لازم деген,— деп әкесі ұртын бүлкілдетіп жұтынып қойды.— Өміріңде жоқтық көрмей дүрілдетіп өтетін болдың, балам.

— Тауып алдық, бір адам да көрген жоқ,— деді шешесі.

Мәлік ақшаны анықтап санап болып:

— Жүз мың!— деп қуана тіл қатты да, қайтадан қоржынға рет-ретімен сала бастады. Әкесі мен шешесі де көмектесіп жатыр.

— Бұл ақша несіне қайтарылу керек,— деді қоржынды өзіне қарай тартып.

— Мәлікжан, саған не болған, есі түзу адам сөйте ме екен?— деді шешесі.

— Осыған іздеуші де жоқ, кімдікі екені де белгісіз,— деді әкесі.

— Жұмысшылардың жалақысы. Түн бойы ел болып іздедік,— деді Мәлік.

— Таптындар ма?

— Жоқ.

— Ендеше бұл біздікі, сандыққа сал!— деді Салық молда.

— Сіздікі емес — кісінікі.

— Кісінікін сандығына түсіп алыппыз ба? Құдай өзі әкеп берді,— деді шешесі.

— Мемлекет мүлкі бұл,— деді Мәлік.

— Абзалында, соның өзі тұрақты несі жоқ мүлік. Шаригат одан алуды күнә демейді.

— Шарифатыңыз қылмыскерге жақ болды ғой, әке!

— Күнәкар болма, балам, шарифатта нең бар! Ақымақтың сөзін сөйлеме!

— Мемлекет деген кім?— деп сұрады Мәлік.

— Мемлекет... не, мемлекет — біздің хукіметіміз, әміршіміз,— деді молда басын қатыра ойлап алып.

— Мемлекет — сіз бен біз, бүкіл осы ел, әке! Өзімізден өзіміз ұрлағанымыз ба сонда?

— Абзалында, біз ұрлаппыз ба, тауып алдық қой.

— Тауып алғанды несіне қайтару ләзім, несі жоқ болса ғана немденген дұрыс деп өзіңіз айтқансыз,— деді Мәлік.

Молда қасарып отыр.

ҮЙРЕНІП КЕТЕСІҢ

Жүрер поездың қарбаласы әлі біткен жоқ. Ертерек жайғасып алған Қабыл ауладағы адамдардың төбесінен қарап үнсіз отыра берді. Әбігерге түскен бір халық. Соқтығысып, қимелесіп жатқандары.

— Сәлем, інішек!

Күпенің тілдей есігінен сары кісі бас сұқты.

— Айналайып, айта қойшы, осында жалғыз сен ғана ма?

— Тағы біреу бар.

— Кім?

— Бәрі бір емес пе?..

Поездың тіркеуі салдыр ете қалды. Станция үйінің әшекейлі әйнектері жылжып қала бастады. Тақала тұрған жүк вагондары терезе алдынан өтіп жатыр.

— Құдайға шүкір, сені кездестірдім. Жол серік боламыз, атың кім, шырағым?

— Қабыл.

Қыдырбек шоқ басқандай шыж-быж болды.

— Ойбай-ау, бауырым екенсің ғой! Мен ағаңмын, сен інісің, жол болсын?

— Алматыға оқуға.

— Бәрекелді, әке-шешен бар ма, айналайып?

— Бар.

— Колхозбысындар, совхозбысындар?..

Қыдырбектің ұшы-қиыры жоқ сұрақтары мазасын алса да жігіт шыдап бақты.— Үлкендердің қашанғы әдеті ғой,— деп ойлады. Поезд станциядан ұзаған соң шапшандатып кетті. Сарғыш-жасыл тартып дала жатыр. Ағасы да сұрақ беруден жалыққандай кең танаулары шуылдап үнсіз қалыпты. Не ойлап отырғанын алласы

білсін, шабдар кірпіктерінің астынан жәй ғана елеусіз қарайды.

— Ойбай-ау, не қылып отырмын,— деп ағасы ала қоржынын жұлмалай бастады.— Дәм татырайын саған. Ойбо-ой, қатын байғұста ес қалмапты ғой. Мынау қойдың еті, мынау жент, сары бауырсақ... Мынасы несі? «Ақан» екен ғой. Айналып кетейін. Шәйін-ай, қамқорым-ай, мұнсыз ішкен ас—ас бола ма?— Қыдырбек кеңкілдеп тұрып күлді.

— Кәне, шырағым, ал ауылдың дәмі, титтей де ұялма,— деді сұқ саусағымен көрсетіп. Қабыл өз чемоданын ашпақ болып еді.

— О, қайткенің, жатсынғаның ба мені?— деп ағасы омыраулап тастады. Сөйтті де томпақ аузына тағамды тығындай түсіп— Мынаны алып жіберейік!— деді.

— Рақмет, аға, мен ішпеуші едім.

— Сөзді қой, ағаң ұсынған соң шегінуге болмайды. Жүз грамм, артық бермеймін, бұл астың иманы. Кәне-кәне!— деді кимелеп.

«Жүз грамм ғана ғой»,— деп ойлады Қабыл.

— О, бәрекелді, сыйлап берген соң ішкен артық. Өзің шімірікпейді екенсің. Бәрекелді, жігіт солай болу керек. Тамақ ал, не солай...

Қабылдың жүзіне күлкі үйіріліп, көңілденіп қалды. Құлынның кекіліндей қара кекілі тершіген мандайына түсіп бөртіп отыр. Ағасы екі рәмке арақ құйды. Бұл жолы тіпті тартынған жоқ.

— О, бәрекелді, міне жігіт!— деді көтермелеп.

Қабыл жасаураған көзімен терезеге қарайды. Манағы бір суреттер өзгеріп, сағым бұғандай сапырылысып жөңкіп кетті. Ағынмен ыққан бөріктей таз төбелер, қоныр адырлар қыландап қалып жатыр. Ән салғысы келді. Құдай бермеген өнерді қайдан алсын. «Сұрасаң руымды Қаракесек»... деп барылдады. Сонан соң көзі кіртініп терезеге қарады.

— Інішегім, зерігіп кеттің білем, картаға қалайсың, бірер алып жіберейік.

— Жетік білмеуші едім.

— Оқасы жоқ, мен де жүйрік емеспін. Ал, кәне, не ойшаймыз?

— «Полкидной».

— «Жиырма бірден» артық ойын бар ма? Бір сомнан көнге саламыз, ермек қой әйтеуір...

— «Жиырма бірді» білмеуші едім.

— Үйреніп кетесің.

Ақжем болған көне картаны ағасы шапшаң тартып үлестіре бастады. Жаншылған бір сомдықты алып столға ұрды. Қабыл картаны тұмсығына тақпап бір бірден ала берді.

— Ізде өзін.

Қыдырбек үш картаны қатарынан алып.

— Асып кеттім,— деді өкініп,— балақай салған жерден іліп түстің ғой.

— Ассалаумағалайкөм!

— Әліксәлем, төрге шық!

Жатаған бойлы жылтыр қара Мекеден келгендей қолдасып амандасып жатыр.

— Жаңағы станциядан мініп едім. Сіздердің дауыстарыңызды естіп келіп қалғаным...

— Оқасы жоқ, казакбайдың баласы екенсің, бізбен бірге бол, бәрекетде-е!— деді Қыдырбек бәйек болып.

— Қарта білесің бе, жігітім.

— Шамалы.

— Оқасы жоқ, үйреніп кетесің. Мына інішегім де «Шамалы» деп еді, салған жерден қусырып барады!— деп қарқылдап күліп қойды ағасы.

— Солай ма!— деп жылтыр қара таңданды.

Қарта бір неше айналғанда Қабыл үнемі ұтумен болды. Жан қалтасында жәншіліп қалған ақшалар қомақталынып барады. Сорпа сапырғанның да желігі бар дегендей көтеріле түсті.

— Стук — елу сом,— деп жариялады жылтыр қара.

— Бәріне деп Қабыл ұрып жіберді. Алып шықты. Қыдырбек теңселіп шығып кетті де, көп ұзамай жартылық алып кірді.

— Құдайдың күдіреті, арақ ішпесем бабым келмейді, шырматылып отырғанымды көрмеймісің?— деді стакандарға лықылдата құйып.

— Алып жіберейік.

Барлығы да ішіп салды. Қарта ұрыла берді... Алғашқыдай емес, Қабыл сыпырыла берді... Таң алдында жынын алдырған бақсыдай сілейіп қалды. Қалталарының түбін айналдырып қарады... Бір стакан лимонад ішерлік бақыр жоқ.

Ағасы мен жылтыр қара столға тұмсықтарын тіреп ұйықтап кеткен. Поезд діңкілдетіп тартып келеді. Алда—астана, қалта бос. Ол қорқынышты түс көргендей күйзеле тершіп:

...«Не істесем екен, осылардың өздерінен сауға сұраймын ба? Ақша алатын таныс та жоқ. Сұраған күнде

не деп сұраймын. Ұтылып қалдым дегеннен тонап алды деген көп жеңіл».— деді. Бір кезде «ағалары да» тұрды. Жылтыр қара домбығынқы қабағын уқалап керіледі, есінеді. Ағасы ісінген бетін тырыстырып сағатына қарады. Қадақ-құдақ ақшабдар мұрты ұзарып, тікірейіп кеткен.

— Бар ақшамды ұтып алдыңдар, бір тиыным жоқ, азғана болса да өзіме қайырыңыздар,— деді Қабыл жылдамсырап.

— «Қайтарындар?!» Табылған ақыл, сені біреу зорлап па, түнде сыпыра ұтып алғанда бізге қайтарып па едің? Ол қайдан шыққан заң? Саған қарта ойнағаннан шешеннің етегіне тығылып отыруың керек екен ғой, қара сен мынаны!— деп нығын ырғап-ырғап қойды. Жылтыр қара кетіп қалды. Қыдырбек те алдағы станциядан түсуге қам қылды.

— Ағатай, азғана ақша қайтарыңыз!— деп жалбарынды Қабыл. Қыдырбектің жалпақ сары бетіндегі титімдей мұрны аумағымен бір жағына қарай ауыңқырап кеткен сияқты еді. Есікке барып біраз бөгелді де:

— Ақшанды ұтқан мен емес, мынаны өз жанымнан беріп отырмын,— деп он сомдықты стол үстіне тартс еткізді.

— Сыртта нілге малғап боздай көгеріп таң атып келе жатты. Сарғылт далаға жүдеу көңілмен қарап мұнайып Қабыл отыр. Көз алдына жемсаулы сары елестейді. Жұмырлап жоңған тас мүсіндей жылтыраған қайыспас қара көлбеңдеп өтеді.

Қабыл қос қолымен бетін басты.

ОРМАНШЫЛАР

Ауыл иттерін бөрліктіріп, көшеге сар желіспен кірген екеу Шакандікіне келіп ат басын тіреді де, арбадан секіріп түсіп, жаңа үйге қарай асығыс қадам басты. Келген бетте алтынын жоғалтқандай бөренелердің кесінділерін шұқылап қарап, іштерін тартып, оскырынып жүр. Аршылған жас теректің ісі білінеді. Жуантық қасқабас сары жанындағы бақа қараға әмірлі дауыспен:

— Міне мыналар, сонан соң ана қабырғадағы он бөрене түгел өз бетімен кесілген, «СП»-ны соқ, Сәрсенбек!— деді.

— Себеп?— деп шошына сұрады Шақан, «СП»-ның жақсылық емес екенін түсініп.

— Себеп сол, ағашты өз бетінмен кесуге тыйым салынғанын білмеуші ме едің? Ежели, билетін болса көрейік,— деді.

— Қағаздарым бар.

— Қашанғы?

— Былтырғы.

— О, мынау теректер жақында ғана кесілген, алдай алмайсың батыр!— Балқожа түбірге отырып алым-жұлым болған сәмкесін ақтарып жазуға кірісті. Шақан дұнжырап қарап отыр,—«Апырай, мынау жыланның аяғын көретін қу екен. Біле қалғанын қарашы, тырнақтап жиған он мыңның шетінен опырып кететін болды-ау. Ақша шығарып билет алмаймын дегенім мынау... Әттеген-ай, әлде шынымды айтып жалынсам ба екен?»

Шақан көмірдей қара сақалын ілгері төсейі шошайтып:

— Шырағым, Балқожа-ай, бір қате болды, ендігісін өзің біл, бала-шаға бар еді,— деп жыламсырай сөйледі. Орманшылар сытырлатып жазып жатыр. Балқожа шыбын тайып жығылғандай жылтыр бетін сипап қойып:

— Қате екенін біле тұрып, ағашты неге кесесің? Орман кімдікі өзі?— деп ашулы ыстық тұманы кіреукелеген сары көздерімен қадала қарады.— Жнырма жеті бөрене, әрқайсысына он сомнан штраф салынады.— Шақанның жел қарыған қызыл көздері шарасынан шығып барады.

— Алла-құдай!— деп шар ете қалды.— Мал-мүлкім де жетпес бұған. Қолхозда жұмыс істеп жүз еңбек күн таба алмаймын, жас та келіп қалды. Бала-шағаға баспана қылып берейін деп... Азғана қараның өнімімен күн көріп отырған басым...

— Бұл қоғам мүлкі отағасы,— деп Балқожа мыңқылдап қойды.— Мына Сәрсембек орманшының жуастығын пайдаланып, әбден еркінсіп алғансындар, түге! Лесхоз алдында жауап береді бұл!

Балқожа етектей протоколын толтырып отырғанда, Шақан үйге ентіге кірді.

— Ойбай, қатын, мыналардың беті жаман, екі жүз жетпіс сом айып салып отыр, енді қайттік?— деді.

— Абыржыма, аузы бар ма екен өздерінің?— деді қатыны қутындап.— Сен оларды айналдыра бер, мен ас қылып жіберейін!

Аласа балшық үйдің іші қапырық та лас екен. Бұ-

рыштарда өрмекшінің торы бар. Қиюы қашқан еденнің кірі көптен жуылмаған, қараңғы үнгірге тесіле қараған күннің көзі босаға жаққа төрт бұрышты жарығын түсіріп тұр. Сыртта жаңа көтерген үйдің қабырғасы көрінеді. Орманшылар заңсыз кесілген ағаштың көлемін анықтап жатқанда, үйден Шақанның қатыны Әнипә шықты. Бетін жуып, таза көйлегін киіпті. Бұрала басып тақау желді де, Балқожаға сүйкене тұрып:

— Қайным, ағанның кескен он шақты ағашын қаттап жатқаннан саумысың? Өйтем десендер кім бөгет? Бірақ...— деп жорғалатып тартып бара жатыр еді.

— Женгей, доғарыңыз, орманды әкем Кенжеқозы өсірген жоқ, халықтікі, бұл араға сөзің өтпейді,— деп сөмкесін тарс еткізіп жапты да, қалтыраған саусақтарымен түймелей бастады. Әнипә шегі ката күлді.

— Қарағым-ау, сонша ашуланатындай ынғайсыз бірдене дедім бе? Ештеңе айтқам жоқ қой! Жарайды, протоколыңды сал, айыбыңды тартқыз, онып жатқан Шақаң жоқ, тек қана бір тілегім — дәм істеп қойдым, соны ішіп аттаншы, дәмнен үлкен емес шығарсындар,— деді.

— Ие, шырақтарым, қазақтың баласысындар, алынбаған еншілерің бар,— деп Шақан да жортақтады.

— Дәмді аттамайды ғой, өйтетін болса өздері де оңбас,— деп Әнипә күліп тұр. Аласа бойлы қысқа бас сары онып кеткен фуражкасын төбесіне тастай салып, лып етіп орынан тұрды.

— Мен сіздерге дәм істе дегем жоқ,— деп басы-көзін тер басып тұрған атына қарай ашуланып қадам басты. Керенау торыны жалаңаш сираққа үсті-үстіне шықпыртып барады. Шақан мен әйелі біріне-бірі қарап:

— Апырай, дырау пәленің өзі екен ғой!— деді мыңқылдап.

ТОЛҒАҚ

Жайлаудағы жалғыз үйде келіншектің толғағы жиі-лете түсті. Көрші шопанның кәрі шешесі, мұндайдың неше атасын қолынан өткізген Сағила кемпір тіссіз аузын жымырып алып, шаңбырақ атқан құрсақты егеудей алақанымен сипалап отыр. Сипалап отырып, әулие, әмбие, қырық шілтеннің өз аттарымен адақтап жалбарына жәрдем тілейді. Кемпірдің келіні шілдехана бола-

тын үйдің шаруасын жайғап жүріп, әйелдің қиналған кескініне қатты қобалжи қарайды. Толғақ жіплеткен сайын «жаным-айлаған» келіншекке төне түсіп кемпір:

— Жаңыл шырағым, алла де, Бибәтимә піріңе сиын!— деп қылқылдайды. Жаңылдың адам төзбес азабы оған түкке тұрмайтын бірдеңе сияқты.

— Ой, құдай-ай, өзіміз неше бала таппадық?! Қайсысына қалай толғатқаным есімде жоқ. Аман-сау аяқ-қолыңды бауырыңа алсаң болды да, ой, тәйір-әй,— деп бір сөзін қайталаумен болды. Әлсіреген әйелді жіпке асып қойып:

— Құдай босатса, қазір босанасын, шыда, шырағым,— дегенмен келіншек жуырманда босана қоймады. Даланы сарғылт нұрға бөлеп күн батып бара жатқанда, қойдан Тұтқабай келді. Аптап күйдірген қара қақпыш кескінін үрей билеп, көздері атыздай:

— Маған неге хабарламадыңдар, әлсіреп қалыпты ғой, енді қайттім? Дәрігер шақырту керек еді,— деді тыпырлап.

— Қой, шырағым, першіл не білуші еді? Оның үстіне еркек біреу келсе, тірі өлім емес пе? Атамзаманнан бері туып жүр ғой. Құдай-тағала өзі босатады,— деп Сағила кемпір шыж-быж етті. Сөзге келіні араласты. Кішкене ғана бұйығы кескінін туралай қарап:

— Әже, сізге не болған, шақырсын дәрігерді,— деп шіңк ете қалды.

— Әдрәм қал, білгішсуін жүзқараның, баяғыдан бері осы жұртты першіл босантып жүр ме еді, жайыңа отыр!— деді кемпір бақшандап. Сасқалақтап тұрған Тұтқабай дүрсілдетіп шаба жөнелді.

— Алла сақтасын десейші, першіл деген батыл ғой. Салған жерден темір аспаптарын жұмсай бастайды дейді.

Жыкияға соны істепті ғой. Содан қатпа болып жүрген жок па, сорлы!— деді кемпір сыбырлай.— Май ішпеген соң не болушы еді. Ішіне қан қатып ақыры мынау...

Жаңыл жіпке асылып зорға тұр. Сиынуға да халі болмай қалды. Жіптен босап бара жатса, кемпір қайта аслады. Кұрсағына қолын апарғыштап келіншек үшін енді өзі сиына бастады.

— О, әйел біткеннің падишасы Бибәтимә пірім, өзің жәрдем ет! Мәдінәда—Мұхамет, Түркістанда— Қожахмет...— деп әулие біткеннің атын шұбырта жөнелді.

Жаңыл толғақ арасында қалғып кеткендей басы сылқ

ете қалса:— Шыда, шырағым, көп ұзамай босанасың!— дейді кемпір жұлмалап.

Көз байланып бара жатқанда бейуақтағы байтақ даланы дүр сілкінітіп, төбеде вертолет пайда болды. Вертолет қараңғылық құшағына ене бастаған жалғыз үй мен бір отар қойдың үстінен сұрғылт бауырын көрсетіп айналып жүрді де, екі бетке кезек жантайып төмендей бастады. Жақын қонғаны сонша, даулы шопан үйінің түндігін аударып тастай жаздады. Вертолеттің доңғалақтары жерге тие тілдей есігі шалқасынан ашылды да, ақ киімді еркекке ілесіп, бір кішкентай сұрша қыз тыпындай түсе қалды. Тұтқабай алдарынан шығып бірденелерді әбігерлене мәністетіп жатыр. Мотор сөніп тыныштық орнап еді.

— Мына құрғырлар қайдан келді — деген Сағиланың кейіген даусы естілді. Кемпір сәби жүзді ақушерка қызды оқты көзімен атып:— Әдрем қалғыр-ау, қаршадай болып бала тауып көріп пе едің?— деді күңкілдеп.

Денелі ер адам қолдарын жуып жіберіп аспаптарын дайындай бастады. Қыз көбелектей шыр айналып жүр. Сағила кемпір әжімді бетін шымшылайды.

— Жұртым-ау, мен айтпап па едім, бұлар осылай етеді көрдің бе? Шырағым-ай, алпамсадай болып мұның не?— деп ақ халатты еркекке шаптыға кетті.

— Барыңыз, шешей, барлығыңыз да шығыңыздар, әйел қауіпті жағдайда, бізге бөгет жасамаңыздар!— деді қыз шәңкілдей сөйлеп.— Босатыңыздар үйді!

Күні бойы Жаңылмен бірге толғатқандай болып азап шеккен Сағила кемпір де, тілалғыш кішкене келіні де, Тұтқабай да есік алдынан ұзаған жоқ. Барлығының кескінін үрей жайлап алған. Дала іңірінде аппақ құдай болып үнсіз тұр. Іштен Жаңылдың ықылық атқаны естіледі. Бір кезде тылсым кешті жаңғырықтырып сәбидің даусы шар ете қалғанда, Тұтқабай әлі құрып отыра кетті.

— Ұлыңмен құттықтаймыз, аға!— деп жатыр ақушерка қыз.

— Әйелді орталыққа әкетеміз, ауруханаға салмай болмайды!— деген дәрігердің даусы естілді.— Зембілді әкеліңдер!

Қас-қакқандай уақытта вертолет аспанға тік көтеріліп жөнеле берді. Жарықтары жылтырап ұзап бара жатыр. Тұтқабайдың бетін жас жуып тұр еді.

ТҮС

Шадырбай ықылық ата күрсінгенде

...Дүние бірде онда, бірде солда,
Тұрмайды шіркін дүние үнем қолда.—

деген өлең шумағы тіліне орала кетеді. Дұғалықтай жаттап алыпты. Ыңырсып босап қалады. Бүгін тіпті сәскеге дейін ұйықтапты.

Тыр-тыр қасынып дөңкііп отырып еді. «тұр-тұрға» басып қылқылдаған әйеліне жақтырмай қарап, қызыл көмейін көрсете есінеп алды. Көздері ісіп, бақыр қазандай басы зеңгіп қалыпты. Аузын жапқан қара мұртын қисайтып тамсапып қойды. Үкінің басындай жалпақ төбесінен бастап қасқа маңдайын ала төмен сипап көздерін уқалады. Ұзақ ұйықтағаннан қызыл сары жүзі қуқыл тартыпты.

— Шалбарымды бері таста!

— Етігімді ыңғайла..

— Шапанымды әперіп жібер!

— Шәйнектегі суды жылыт!— деген дағдылы бұйрықтар беріле бастады.

Қатыны киіндіріп, құманын қолына ұстатты.

Шәкең қара тоңды жамылып, шәйді тарта түсіп:

— Қатын,— деді жұп-жуан мойнын бұрып,— Жақсы түс көріп рақаттанып тұрғаным. Тегінде, қаңғырған бақ қайта қонар білем Шадырбайға.

— Еншіалла, періштенің құлағына шалынсын, Құдай бар болса далаға тастайтын реті жоқ бізді,— деп қатыны бөрте қалды. Күлім-күлім етіп байының кескініне қарап жұтынып отырды.

Баяғы тірі күнім екен деймін. Қара арғымақты секіртіп келе жатып, қияға көтеріле беріппін. Көтерілген қиям биіктеп, тау болып кетіпті. Төбесінде тұрып жерге қарасам, саған өтірік, маған шын, құжынаған адамсымақтар аяғымның астында, тап осындай-ақ жерде жүр екен деймін. Ішінде Ботбай бар, Кібән бар, «ағатай,лап» зар қағады. О, атаңның ғана аузын... Кеше «колхозды жеді, уставты бұзды, моральдық жағынан азғындады деп аузы-мұрындарың қисаймай маңырадыңдар келіп. Шадырбай енді қайтып жарық дүние көрмейтіндей, жабылдыңдар келіп, енді қалай екен? Табаныма салып қойып ки ақтарғыш қара қоңыздай бытырлатайын ба өздеріңді, ах!» деген өз даусымнан өзім оянып кеттім.

— Болды, болды, ар жағын айтпа!— деп қатын сам-

пылдай қалды.— Мана сүйінші сұрап оянсаң етті, олла-
хи, бақ қайта қонады екен. Опраулайшы боларда да,
басқарма боларда да осындай түс көргенсің... Жорыға-
ным келсе, қара түлкіден жаға әпересің бе?

Шыдырбай таза шамданып қалды.

— Пәлте дегенің үшеу-төртеу, ақша шаша беруге
бола ма? Лауазымды адамға қонақ та келгіш. Көбі
ішіп-жемді ұнатады. Қайсы бірінің аузына май жақпа-
саң да болмайды. «Берген перде бұзады» деген қайда?—
деді кесені саусақтарының басына қондырып алып.

— Басқарма күнінде молшылық болды. Оңға да, сол-
ға да шаштық. Әлгі Ботбай мен Кібәндардың шыжалақ-
тауы да содан ғой. Мәғарки, сондай бақ қонса, ақша
дегенің не тәйір, бейбілді кенге сал,— деді қатыны көз-
дерін көкшитіп.

Самауыр ызындап тұр. Қолдары жүзікке толы әйел-
дің кескіні көркем емес еді. Шықшытты, шикі сары бо-
латын. Уақ тістерін көрсетіп наздана күлгенімен осы-
нысы жараса бермейтін. Көйлекті тазадан киіп, жібек
шәлілетіп, туфлилетіп бұралақтағанымен Шәкең оған
кашаннан салқындау. Басқармалықтан қуылып, көңілі
жарым болғалы байының жүйкесі жұқарып, ұрысқак
болып алған. Әйтсе де бұрынғыша бұралақтай қалғаны
еді. Шадырбай қымтана түсіп:

— Қатын,— деді қырылдаған дауыспен,— құр түстен
ештене өнбейді, іспен өнеді. Әрі-беріден соң, бақ шіркін,
өзінен-өзі келіп қона бермейді. Іздеп тауып алуға тура
келеді. Осы колхоздың бар активін шақырып күтіп жі-
берсек. Әрі-беріден соң берген перде бұзады. Қөкқасқа-
ны сояйық та, қоныр бағланды жоғарыдан келгендерге
қояйық, білдің бе? Басқармаға орынбасар болып алсам,
кейінгісін көре жатармын. Бермесе сұрап алам, өз елім
емес пе?— деді аса маңызды шаруаны сөз етіп.

Терезеден өткен адамның көлеңкесі қаран етті. Қо-
лында камшысы бар бригадир екен.

— Ал, Шәке, мынау көктем егісі, адам жетпей жа-
тыр. Сеялқаға тұқым салуға барасың!

— Қалай, қалай дейсің-ей? Әрі-беріден соң әлі кол-
хозға мүше емеспін ғой. Мен келмесем өліп пе едіңдер?
Байқап сөйле, шырақ, әрі-беріден соң өмірі бұрау басын
сындырмаған Шәкеңді қара жұмысқа айдау оңай бол-
мас!— деді.

— Ойбай-ау, елім-жұртым деп келгенде көрген
сый-құрметің мынау ма? Інілерің мұрнынан сіргелеп
жұмысқа салсын деп пе?

Шәкең әлдеқандай біреулерге ұқсап қара жұмыста салпақтай алмайды. Берсе қызметін істейді, бермесе қызметі бар жерге барады, білдің бе?— деді әйелі жұлқынып. Бригадир де бір аккөз екен, Шәкеңді тастай беріп жеңгесіне тарпа бас салды.

— Ал сізге де қызмет керек пе? Сіз неге жұмысқа шықпайсыз?— деді.

— Қалай? Осы мені де жұмысқа жұмсап тұрғаннан саумысың?— деп жеңгесі күліп алды да:— Бара ғой, сәулетайым, бұдан былай біздің есікке бас сұққаныңды көрмейін!— деді.

— Қума мені, колхоз үшін айтып тұрмын! Кеше өз басынан өткен нәрсе,— деп бригадир сандықтың үстіне орнығып жатыр еді.

— Бара тұр, әрі-беріден соң, сен маған өнеге айтуға жеткен жоқсың. Тай, кәне!— деп Шәкең сап-сары жуан саусағымен есікті көрсетті. Беті қалтырап, тістері сақылдап кетті. Шекесін ұстап көп отырды. Бір кезде:

— Қатша-ай, осы мен түс көріп отырғам жоқ па? Тынышсыз ұйықтағанда осындай бір бәдік түстер кіруші еді,— деді.

КӘРІБОЗ

Нәби терезе алдында түнеріп отыр. Аузын шұршитіп, мұрнын қисайтып алып тас мүсінше қозғалмауына қарағанда, бір ұзын ойдың соңында сияқты Шылымды шымшып аузына апарды да, көздерін бір нүктеге қадап, күрсіне берді. Бақсының жынындай қысып отырған бір пәлесі бар. Рахима жеңгей бұраңдап бәйек болып жүр. Мұңды жүзін төмен салып, кірпіктерінің астынан жасқана қарайды. Байы келгенде, аю келгендей сескеніп аяғының ұшынан басады. Қайткен күнде де көңілінен табылуға тырысканымен Нәбидің кіртиген қабағы ашылмай қойды. Сөткелеп жоқ болып кетеді де, үйіне келе қисынсыз жанжал шығарады. Әркімдер Нәкеңнің «бозбалашылығын» ойын-шынды сөз етсе:— Сол шалдан ерлік шыкса, қуанар едім,— деп күлген болады. Ар жағы жылап тұрса да сөйтеді. Жаратылысынан иі бос Рахима оңашада ағыл-тегіл жылайды келіп. Сиқы кетіп, анық жүдеп барады. Үйден шыққан жанжал оқ түтеген қан майданнан да жаман, тірліктің қиюы осылай қаша берді. Нәбидің томсаруы да сол. Көп жыл отасқан Ра-

химадан жеріп «кәрібоз жорға шығып» отырғаны мынау. Шайды ішіп болып, тақыр негін сипады да, ұғыспақтың жолы деп құрандай жаттаған сөздерін суыртпақтап айта бастады.

— Рахима, сен бері кара, басын ашып алатын шаруа бар,— деп Нәкен темекісін бұрқылдатты.— Қосылғанымызға біраз жыл болды. Құдай етегінен жарылқап, екі-үш күшігіміз бар. Алды үйлі-баранды болды. Сен қартайдың, мен болсам да жасарып келе жатқам жоқ. Екеумізді күтетін адам алсам деп едім. «Көсеу ұзын болса қол күймейді», пайдасынан басқа зияны болмас, білдің бе? Құдайдың бергенін қанағат көріп, отырып қалу ездін ісі.

Талаптыға нұр жауар деген бар. Әрине, жас пістің аты жас піс. Жас пісті былай қойғанда, Қабеннің шаңырағы жығылып, түтіні сөнгелі тұрғаны анау, сол үйдегі келінге табысып, бірлік қылсам деп едім, білдің бе? Бәрінен де Қабеннің мал-мүлкі біреудің қолында кетейін деп тұр. Кемпір, түсін, білдің бе? Нәрсе-қарасы, малы барда басып айналдыра тұрайық. Түбінде сайтан болып бара жатса, топайдан қақпаймыз ба?

— Бар болғырым-ау, балалардан ұялсайшы,— деп Рахима жетім дауыспен ынырси бастады.

— Қой әрі!— деп барқ ете түсті Нәби.— Сенің кедей ақылына сыймайтын іс бұл. Бұл — ата-баба салты. Атамыз алты қатын алған. О, несі-ей! Салттан ауатын сасық ми мен емес. Екеуінді бірдей ұстаймын, енді не керек саған?

Нәби енді белгілі айқайға басты. Мұндайда Рахиманың тіл қатуға мұршасы келмейтін еді. Байы шығып бара жатқанда:

— Бүйткенше мені өлтіріп кет, Қужикәнің ағатайы-ау!— деп есікке қарай созыла түсіп етпеттей құлады. Нәби артына қараған жоқ. Рахима екі тізесін құшақтап ұзақ отырды. Көкпенбек көздерімен жер шұқып өткен өмірін шолып шықты. Әлді үйдің қызы болатын. Бір жиында қатар кездесіп қалды да айырылмады. Батыл қимылдап баурап әкетті. Ат ізін құрғатпай келгіштей берді... Жаман Калидің әумесер баласына қыз бермейміз деп туыстары намыс қылды. Бір күні жидек теріп жүргенде, әй-шәй жоқ, өңгеріп әкетті. Балалары туып ел қатарына қосылғаны болмаса, көрген рахаты осы...

Нәби үйден шыққан соң басы зенгіл, көңілі бұзылды, көзіне жас келді. Ойы оңға бөлініп біраз тұрды да,

женгетайлықта жүрген жігіттің жылы сөзі бүйрегін бұра берді.

— Балдызыма сөйлестім, солай да солай дедім. Іні өлсе, аға мұра. Нәби не, Қабен не, Рахима екеуіңді егіз қозыдай бағам деп отыр. Сөзді қойып, тиіп ал дедім. Жездесінің сөзін далаға тастаушы ма еді, келісе кетті. Жалғыз-ақ айтқаны: «Абысыным шалдан күдерін үзсін, ортақ өгізден онаша бұзауым деп, сол жағын баса айтты» деген жақсылық хабарлар үшін көк мойындардың талайының мойны бұралып еді. Әккі қу ішіп отырып та кәйіткен:— Обалы нешік, Ақия тіптен саған тәнті болып отыр. «Ағатайым байғұсты несін айтасың, кемшілігі жоқ қой»,— деді. Осыдан соң сырттай Ақияны басы бүтін пемденіп алған Нәби кемпірім жылады екен деп қалай ауытқиды. Жыламаса көзі ақсын, өзі келісіп тұрған келіншектің төсегіне біреу көтеріп сала ма? Ұят мал болмайды, бетімді ашып алайын,— деді де, Нәби солай қарай жүрді. Жүрегі дүпіддеп аузына тығылды. Қияметтің қыл көпірі тұрғандай сескеніп Қабеннің үйінің табалдырығын аттады. Төрдегі айнадан көріп, өзіне өзі көңіл толмай қымсынып қалды. Жасы да, кескіні де келіншекке лайық емес екен.

— Шешінген судан тайынбас, тәуекел,— деді. Ақия машинамен іс тігіп отырған.

— Есенсің бе, Ақыш!— деп күлк етті.

— Шүкір...— дей салды анау машинасын зырлатып.

— Ойпырмау, тізесі түскір-ау,— деп дағдысынша ыңырана беріп, Нәбидің бетінен оты шықты. Мал-жан амандығын сыпырта сұрап, ақсап жүрген қызыл торпақтың жайын да, биелерінің құлындау мерзімін де, қой-ешкілерінің күйін де, тауықтарының жұмыртқалау жағдайын да қалдырмай сұрады. Қорадағы көнді төгіп тастау керектігін де айтып жатыр. Осы үйде ұн, шай бар ма, жоқ па — деп те көңіл қойыпты. Шөжелерін аялаған мекен тауықтай-ақ еңсесін сала түседі.

Ақия самауыр қоюға тұрды. Қойма деген жоқ. Бөлек-салақ жөні түзу сөздің бәрі айтылып, енді кенесті қай жағынан жамыратудың ыңғайын қарастырды. Шылымын езуіне қыстырып алып, әукесін салбыратып отыр.

— Ақыш, мынауың жақсы көйлек болып шыққалы тұр екен. Он саусағынан өнер тамады деген осы. Біздің жаман қатынның іс білмеуі-ақ қажытты,— деп мұрнын мықшита тартты.— Ыдыс-аяқ, төсек-орынның кірі бес елі. Салақтың — салағы, бала тапқанына мәз, қанжауғыр.

— Женешемнің ондайы бар,— деп күлді Ақия.

— Мына қара,— деп ойлады Нәби,— сөзді кемпірді жамандаудан бастасам-ақ көңіліне қона кетейін деп тұр, Қудың айтқаны рас болды.

— Шырағым, көп өмірім сол сүмелек қатынмен босқа өтті. Қәрі мәшкедей ынжық,— деді мұрны пысылдап.

— Сол кісі соңғы кезде ашуланшақ болып алыпты,— деп қостады Ақия.

— Әрине, ол қанжауғырдың ашуы әлгі... осы... не... жайында ғой,— деді Нәби қипақтап.— Бай қызғанған неге керек екен десейші...

— Бай қызғанғаны қалай?— деп Ақия тіксіне қалды.

— Ол әрине, әлгі... Не ғой,— деді Нәби қоянша жалтарып.

Екеуі үндемей отырып шәй ішті. Қашанға дейін отырмақ. Қарын ұйқысы болушы еді, сонысы мазалай бастады. Бір қорап шылымды тауысты. Қой, бір күн туыппын, бір күн өліппін, қатыннан қорқып маған не болған, өзінің «Жә бәсе» дегені анау, білмей отырса екен. Жүрегі жарылмас, сөзді бастап жіберейін, тәуекел деп тас жұтсаң да қақалмайсың.

— Ақия қарашығым, не, әрине «жас жастың тілегі бір, жібектің түйіні бір» дегендей... Жо-жоқ... Не... Солай... тап осылай. Ұлы сөзде ұят жоқ, екеуіміз қосылайық,— деді Нәби жер шұқып.

— Қосылғаны қалай?

— Қалай болсын,— деді Нәби,— бірлік қылайық дегенім ғой. Осы отыз бес-қырық жастың ішінде...

— Елу-елу бес деңіз.

— Мейлі, солай-ақ болсын. Жаман қатынмен мәңгі-бақи құдай қарғаған адам болып өтпекпін бе? «Іні өлсе аға мұрасы», бауырым Қабен,— деді жыламсырап,— тапсырып кетіп еді. Ақырет күнінде өз қолыңнан алам деп еді.

Өз аяғымнан бара алмаймын ба?— деп күлді Ақия.

Нәби аяғын теңселе басып үйіне қарай кетіп бара жатты.

ХАТТАР, ХАТТАР

Әбен бір отар қойын жайып жіберіп жантайып алатыр. Мұндайда қоржыннан қалың роман алып оқуға кірісетін еді. Шопан болған соңғы жылдары ондаған роман оқыпты. Бірақ бүгін кітапқа көңілінің қошы жоқ. Ел аулақта, ал бұл болса өзін қинаған ойлармен әуре. Ойлар, ойлар...

Иә, қызбен кездескені де қызық еді. Мейманхана есігінде қақтығысып қалып кешірім сұрады. Анығында қағып кеткен қыз болса да Әбеннің қатты ұялып, қызарақтағанына қыздың күлкисі келді. Жігіттің көздері сәбидің көздеріндегі ұялшақ екен, тіпті жыламсырап тұрғандай.

— Ғафу ет, мен байқамай...— деді Әбен нығын көтеріп қинала күлімсіреп. Қыз сықылықтап күліп жіберді. Тарыдай ұсақ секпілдері бар қызғылт беті күреңітіп:— Соғып кеткен мен ғой,— деді.

Екеуі опера театрына қарай жүрді.

— Қаратаулықпын, оқуға түсе келгем,— деді қыз.

— Иә, түстің бе?

— Жоқ-а, математикадан «жығылып» қалдым.

— Жығылып қалдым дейсің, әке-шешен ренжиді ғой, ә?

— Әке-шешем жоқ.

— Туыстарың бар шығар.

— Жоқ-а...

Қішкентай сары қыз ұялып төмен қарады.

— Ешкімім жоқ.— Қыздың мұңды кескініне жүрегі жібіген Әбен:

— Менің де ешкімім жоқ,— деді.— Шешем әскери қызметімді өтеп жүрген кезімде қайтыс бопты. Қанырап бос тұрған үйге келдім. Айлар бойы адам кірмеген бөлмелердің шаң басқан еденінде көсіліп жатып ұйықтап кетіппін.— Ұлым, бекер қамығасың. Сен жігіт болдың, мына бос тұрған шаңырақтың түтінін түтет, енді несіз қойма!— деп әкем ап-анық сөйлеп тұр. Басымды көтеріп алдым да, қорада қалған отынды уақтап пешке от жақтым. Біздің көне үйдің мұржасынан будақтаған түтінді көріп жұрт жүгірісіп келді. Бәрі мені күшәқтап бірі күліп, бірі жылап жатыр.

— Жалғыз тұруың қиын болар, біздің үйге жүр!— деді бір аталас ағайыным.

— Біздің үй лайық,— деді тағы біреуі.

— Калекен мен Бишә абысыным болса әскерден кел-

ген жалғыз ұлға дүрілдетіп той жасатпас па еді?!— деп көзіне жас алды бір әжей.

— Не тұрыс, жүр-жүр!— десіп қаумалайды бәрі.

— Ағайындар, ешқайда бармаймын, өз үйім бар ғой,— дедім мен. Әкемнің құрдасы Қарекең ақсақал:

— Әбен шырағым, азаматтың сөзін айттың, соның жөн. Қазір біздікіне жүр, дәм тат, алыс жолдан келдің ғой,— деді.

Қарекең бір бағланды сойып жіберіп бүкіл ауылды шақырмасы бар ма! Жұрт жиналып, тағам тартылған сон:

— Халайық,— деді қария көпке.— Мынау Әбен кешегі Қалекеннің жалғызы емес пе? Әке-шешесін жоқтата-тын жөніміз жоқ. Азаматтың әскерден келгеніне тойды өзім жасап отырмын, ішіндер, жеңдер!— деді.

Қарекең бастаған той жалғасып, ауыл бірінен соң бірі шақырып әке-шешемнің еңбеккерлігін, ізгілігін, ақ көңіл аңғалдығын айтып, менің оларға деген сағынышымды арттыра түсті.

— Кәне, солардың рухы үшін ішіп қояйық!— деп бөлімшенің кілтшісі көсе сары ұран тастағанда, алдымда тұрған арақты ауыма төңкере салғанымды сезбей қалдым. Сол сол-ақ екен, үй төңкеріліп-ақ жөнелсін. Алла деуге шамам жоқ далаға бір-ақ атқыдым.

Ертеңінде бөлімше басқарушысынан бір отар тоқты алып жайлауға кете бардым. Отарым тұсақ шыққан жылы қоздады. Қозыны жап-жақсы өсірдім. Келер жылы одан да тәуір болды. Үшінші жылы тіпті артық. Әкем шопан болғанда көз қанып қалған жұмыс емес пе, ойнатып-ақ әкеттім. Отарыма ауданнан да, облыстан да бастықтар келіп көрді. Тілші дегенің де аз емес. Бас салып суретке түсіріп жатыр, жазып жатыр. Сөйтіп осы астанадан бірақ шығарды ғой.

— Кеше сен маслихатта сөйлегенде,— деді қыз жұтынып.— Мен сені сондай ұнатып қалдым.

Екеуміз театрға бардық. Халық көп екен. «Біржап — Сара» басталып кетті. Екеуміз қатар отырып сахнаға қараймыз. Қыздың атын сол жерде сұраппын ғой.

— Атым — Бану,— деді басын нығыма сүйеп.

Бану екеуміз бір-бірімізге көбірек қарап, сыбырласа сөйлесіп, қысыла күлеміз. Біп-ыстық денесі күйдіріп барады. Операның аяқталар кезіндегі қайғылы халді көріп, Бануым қатты күйзеліп:

— Қайран Сара апам-ай!— деді. Көкпенбек көздері мұздай еріп, су болып саулап бара жатқандай еді. Театр-

дан көңілсіз шықтық та, паркке қарай қадам бастық. Қып-қысқа, жұп-жұмыр қолдарымен білегімнен қыса ұстапты.

Түн. Айсыз аспанның астында нұрға шомылып астана жатыр. Ой, аллай, мұнда түннің өзі де күндізгідей екен-ау!— деймін.

— Әбен, отырайықшы!— деді қыз. Отырдық. Жасыл шырша төбемізден төніп тұр. Тау жақтан жылы лебі келеді. Қараңғыда Бану ақ мрамордан жасалған мүсіндей мінсіз болып көрінді.

— Он жылдықты бітірген соң Қаратау жаққа комсомол-жастардың қой өсіруші бригадасына жіберді. Онда екі жыл жұмыс істедім. Жаман істегем жоқ, мақтау грамоталарым бар. Сонан соң институтқа түспекке осында келгенім еді, көріп отырсын...

Бану гүлдің сабағын тістелейді. Кескінінде мұң бар, жүзін төмен салыпты. Қызды аяп кеттім де:

— Бану, ме-ен бір сөз айтсам, өкпелемейсің бе? Айтшы, өкпелемеймін деші!— дедім. Бану күлді.

— Өкпелемейтін сөз болса, әрине...

Қалтыраған ішкі құрылысымды бір жөнге келтіріп, даусымды қатайтыңқырап алып, қайдан шықса одан шықсын:

— Бану, сен де жалғыз екенсің, мен де жалғыз, ақылдасатын ешкіміміз жоқ қой, егер қарсы болмасаң екеуіміз қосылайық,— дедім. Қыз жәй ғана күлімсіреп:

— Сеніңше тұрмыс құру оңай шаруа ма?— деді.

— Оңай деп ешкім айтпайды, тіпті де оңай емес, мен сені жақсы көріп қалдым. Сенімен бірге қандай қиындыққа баруға да дайынмын. Мен саған жақсы күйеу боламын. Айтқаныңды екі етпеймін, ант ет десең, ант етейін... Ме-ен...

Шырша іргесіндегі орындықта отырған қыздың алдына тізерлеп алып, осылардың бәрін тез-тез айтып шықтым. Көздерімнен жас парлап кеткенін байқамасам керек.

— Әбен, есінді жинашы, жігітке жылау лайық емес қой,— деген Банудың қоңыр даусы естілді...

Әбеннің ойы жалғаса берді. Қойлар желге қарай жайылып барады екен. Атына мініп соңынан кетті. Тағы да ойлар, ойлар... Бану бір тәулік бойы өзімен-өзі болып жүрді де, ақыры көнді. Екеуі қол ұстасып ауылға келді. Бұл үйленуді біреулер дұрыс деп, біреулер жақтырмай, әркім әр сәкка жүгіртті. Өздері жарасқан соң жұртта қандай шаруасы бар, келер жылы маңдайы жырта қа-

рыс ұл туды. Атын Азамат қойды. Ерлі-байлы екеуі әп-әдемі үй болып қалғанда көрмейсің бе... Қырсық белгілі көсе сарыдан келді. Әбенді Қаракең үйінің құда түсеріне жайлаудан арнайы алдырып еді. Келсе құдалар бір шама қызып қалған екен. Даяшы болып жүрген бозауыз сарымыз бөлімше кілтшісі, осы үйдің ағайыны. Той-жиында ішіп алып жұртқа тыныштық бермейтіні белгілі, ішкіштің өзі. Жұрт оған «Кәкең бақсы» деп ат қойып алған. Сөйтіп Кәкең бақсы өз тізгінін қолына алып, іске кірісіп кетсін.

— Неге ішпейсіңдер, тойға келдіңдер ме, әлде жаназаға ма? Ішіндер кәне, әйтпесе қасап малындай тілерсектеріңнен асам да қоям, білдің бе?— дейді шықылықтай күліп. Ішуден бас тартқан құдалардың жеке міндері мен айырықша таным-белгілерін саралап алып бір ұят сөзді былш еткізді. Сонан соң өз сөзіне өзі күліп, жетісіп алды да, қайтадан сарнай жөнелді.

— Ей, Әбен, жетпіс жеті атаңды... неге отырсың кертіп, неге ішпейсің? Қаракең бөтен бе саған? Қеше әскерден келгенде алдымен шақырған кім еді? Енді келіп арақ ішпей...

— Ағатай, іше алмаймын ғой!

— Іше алмайтын тамағыңа тас тығылды ма? Көрейін ішпегеніңді! Кәкең бақсы жынын шақырып, Әбенді мойнынан қылқындыра құшақтап, бір стакан арақты аузына құйды да:

— Міне, жаңа кісі болдың ғой,— деп жетісе күлді.

Әбеннің ішіне от тастап жібергендей болды. Көздері бұлдырап, тілі күрмеліп күле берді. Мастықтан мойны ұзарып кеткен көк мұрт құда наразылық па, тілек пе бірдене айтты.

— Кәне, алып жіберейік!— деген Кәкең бақсының даусы алыстан талып естілді. Әбен арақ толы ыдысты аузына апара бергенін біледі... Үйіне құдалардың көлігімен әкеп салыпты. Наразылық айтқан Бануға Кәкең бақсыдан естіген былапыт сөздердің бірін соғып жіберді. Келіншек қатты түршігіп әрі қорланып бетін басты. Әбен ертеңінде оянып жалғыз қалғанын көрді. Столдың үстінде бір парақ қағаз жатты. «Әбен! Сен сөзінде тұрмадың. Қаратауға кеттім, қош, сау бол! Бану».

Қазір-ақ сонынан қумақ еді. Көршісіне қалдырған бір отар қойы есіне түсіп асығыс атқа конды. Бөлімше басқарушысы босатпады. Қайта ұрысып сілікпесін шығарды. Өкінішпен жүріп бір апта өтті. Қунара хат жазады.

«Бану, сәулетайым! Сөзімде тұрмағаныма кешірім ет!

Бұдан былай арақты аузыма алмаймын. Айтқаныңды бұлжытпай орындайтын болам. Егер бар ғой, қайтала-сам, кісі болмай кетейін. Үйге қайт, Азамушканы сағындым... Әбен».

Осы тектес хаттар «Авнамен» құнара аттапып жатты. Хабар болмаған соң комсомол ұйымы секретарынан, шопан қыздар атынан, көркем өнершілер коллективінен, құрбы-құрдастарынан Қаратауға қарай түйдек-түйдек хаттар жөнелтілді. Хабар жоқ.

...Әбен ат арқасында теңселе түсіп келеді. Қойларды қайырып тастап шексіз далаға телміре қарады. Сағым жөңкіп, бозторғай шырылдайды. Дөңнің арғы жағынан жеңіл машина шыға келді. Партком секретарының машинасы.

— О, сәлемат па, Әбен шырақ.— деп Әзекен мұртын ширатып тұр.— Түс аттан, кеңес бар. Сенің жағдайыңды естігелі келуге қол тимей... Ал, не, семьяңнан хабар бар ма?

— Жоқ.

— Іздеп бардың ба?

— Жоқ.

— Жігіттік емес, әйелден кешірім сұрау ер адамның бағасын кемітпейді.

— Кешірім сұрап төрт-бес мәрте хат жаздым. Жауап жоқ, жұмыстан босай алмай...

Әбен төмен қарады. Әзберген ағай мойнын бұған қарай созынқырап:

— Арақ ішіп семьяңды мазалауың ұят емес пе?— деді.

— Енді ешқашанда өйтпеймін, Әзеке!

— Дұрыс.

Партком секретарының «газигі» дөңнен әрі асқанша Әбен қарап тұрды. Әзекен болса жас семья таздырына қиналады. Қолынан келген жақсылығын істеуге құмар. Бірақ келіншек бұл арада жоқ. Жұмыстың бәрін қойып хат жазуға кірісті. Көп ойланды. Бірін жазды, бірін жыртты. Ағалық ақылын айта келіп, ақырын былай тамамдады.

Қарағым келін! Баламдай көруші едім. Әбеннің қателігін кешпеуің жөн емес. Өзінде де бар, бірден кетіп қала ма екен? Ел бар, жұрт бар емес пе? Еркек — бас, әйел — мойын деген қайда, ақылға салмайсың ба? Үйге қайт, ошағыңды бұзба, сөйт, шырағым!

Әзберген ағаң.

Ертеңінде ертемен почташыға әкеп беріп:

— Қарағым «Авиамен» тезірек жөнелткейсін, аса маңызды хат,— деді Әзекен. Почташы әйел адресіне қарап шегі ката күлмесі бар ма?

— Неге күлесін?— деді секретарь.

Әйел күліп тұрып тартпадан бір құшақ хатты алып шықты. Бәрі Бануға арналған екен. Әзберген ыңғайсызданып:

— Бұл қылмыс, жас семьяның шаңырағы шайқалып тұрғанда хаттарды ұстап қалу қылмыс,— деді тұтығып. Почташы әйел күлкісін тыймай:

— Әзеке-ау, Қаратауға кімге жіберем? Бану Қарекен үйінен ұзаған жоқ қой,— деді.

Әзбергеннің ойлы кескініне күлкі үйірілді.

— Солай де,— деді ол желпініп.

СЕЛ

Жылқыбай нағашым таскынның сарынынан оянып тысқа шықты. Таң атып келеді екен. Сел кең алқапты түгел жауыпты. Судың шу деп жайылуы қызық болушы еді, ұрланып келіп қалғанына өкініп, жарқыраған дария бетіне көз талдыра қарап тұрды. Қалың бұлт төмендеп алыпты. Дауыл шатырлар мен кора төбесінің жабуын көтеріп, шөп-шаламды әлдеқайда ұшырып әкетіп жатыр. Дөң үстіндегі шағын ауылды қарық қылғысы келгендей үлкен ақжал толқындар қоршауларға ұмтылып барып кейін серпіледі. Алыста алуан түрлі ағаш тұқымы аралас өскен тоғайдың төбесі судан қылтнып көрінеді. Қалың сел сол тұстан жамырап келіп жатыр. Бір-біріне қатты соғылып күлпәршасы шыққан кесек мұздардың дүңкілі естіледі. Үлкен ақ мақұлықтардай өршелене сүзсіп тіресе көтеріледі де, қарауытқан теренге сүңгіп кетеді. Ауыл адамдары жауын-шөшіннің осы жазда көп болатынын, егін шөптің шығымды болатынын айтысып қуанысып тұр. Қатты жел сұп-суық, іп-ірі жаңбыр тамшыларын түсіре бастады.

— Адам! Адам сен үстінде!— деп біреу шырылдап айғай салды. Бозғылт тартып, тұтасып келе жатқан қалың селде қуыршақтай болып адамның қарасы көрінеді. Қол бұлғап айғайлайтын сияқты. Мына сұрапылда қайдан естілсін.

— Ал, жігіттер, кім барады бұған?— деді ақсақал таяғымен нұсқап. Дәмелі деген қайықшылардың бәрі тө-

мен карады. Қария таптымен жері ыстыққа құтылып келендеп әрқайсысына бір тоғи

— Жігіттер, неге осыныша салбыран калыңдар толқынды бүгін көріп, ескекті бүгін ұстап на осы етер? — деп тесіле карап.

— Өте алыс, жете алмаймын ғой, — деп күңкілдеп біреуі.

— Қауіпті. Сапырылысқан сендер қайықты бір топ қанда күл-пәршасын шығарады, — деді екіншісі.

Сең жағаға жақындаған сайын, мүжіліп, азайып келеді. Адам жан ұшырады. Қолдарын ербеңдетеді. Қария дауыл үнінен асыра:

— Уа, осы елден бір еркек тумаған ба! — деді.

— Жігіттер, мұнымыз не, көз алдында адамды өлімге беріп... мен кеттім! — деді Жылқыбай нағашым.

Жарқабақтан секіріп түсіп арқанды беліне байлап жатып сең үстіндегі адамнан көз жазбады! Кескіні ашулы, бүркіттің көзіндей өткір көздері еріндерін қатулана жымырып алыпты. Ұзын ақ сырықты серт ұстап қайыққа отырды

— Жібер!

Байлаудан кішкене қайықты ашулы толқындар жұлып ала жөнелді. Жанбыр жауып тұр. Қалың сеңнің арасынан Жылқыбай ескекті шапшаң есіп, мұздан-мұзға секіріп келе жатқан ер адамға қарай ұмтылды. Сұмдық сиқыр жүріске салған қатты ағынмен ыққан ірілі-уақты сендер алға жылжытар емес. Қайықты қиратып кететін сияқты. Сендер оңнан да, солдан да қысымға алып, ер жүрек қайықшыны кара тереңге батырмақ. Шағын мұздарды сырықпен ығыстырып, үлкендерінен жалтарып кетіп, ілгерілей берді. Сендер қысымында қалған жалғыз-қайықшы алапат ажал аузында келе жатып баласы мен келіншегін ойлап үлгерді. «Біреу үшін өлемісін, қайт кейін!» дейтін сияқты. Ыққа қарай тез жылжып құтытып кетуге әбден болатын еді. «Жок, қорқақ атанып, ез атанғанша өлгеннің өзі дұрыс шығар» деп қайта шпырып алды. Сендегі адам біріне-бірі түйісе қалған тұтас мұздардан секіріп өтіп, бұған қарай жақындап келеді. Жылқыбайдың жылжуы мандымсыз. Дауыл кеудеден тіреп, ағын жанқадай қалқытып кейін қуалайды. Көзіне ашы тер құйылып бір сәт аштырмай қалғанда, кесек мұз қайықты тұмсықтан соғып аударып тастай жаздады. Мұздай су құйылып кетті. Қабырғадан ұрғанда аударылатын еді. Сендегі адам арқан бойы такалып, енді бір

қырындап ықтай бастады. Жылқыбай арқанды құлаштай лақтырып:

— Беліне мықтап байла!— деп қырылдап айқай салды. Үсті малмандай су сиқы кеткен тапал қара қолдары қалтырап жіпті байлап болғанда, астындағы сені қақ бөлініп кетті. Қайықшымен екі ара тағы да ашық су. Толқын қақпақылдап ықтырып келеді.

Сендер тағы тұтаса бастағанда екі арада мұз көпір тұра қалды.

— Секір бері!

Сендегі адам қайықтың орта тұсынан шолп етіп отыра кетті де, балаша еңіреп жылап жіберді. Қатты ағын алқаның бозғылт нiніне қарай қауырт ықтатып бара жатты.

— Атым Жанпейіс Қараталдың жылқышысы едім,— деді жігіт еңіреп отырып.

— Жігітім, бұл жерде жылауға уақыт жоқ, бізді ағыны қатты, ашыққа қарай әкетіп барады, ұста ескекті,— деді Жылқыбай әмірлі дауыспен. Анау ақтық күшін сарқып есе бастады.

Жұрттың бәрі жағаға жиналған екен, қолдарын бұлғайды, дауыстайды. Ағынды қиялай тартамыз, ықтағы ескекке күш сал!— деп Жылқыбай қайта-қайта қарқылдайды. Бетін тер жуып кеткен. Қарысқан қолдарымен ескекті сірестіре тартады. Кішкене қайық екі жамбасына кезек ауытқып, толқындардың жалынан секіріп өтіп жағаға жақындай түсті. Бірақ ауыл тұсынан көп ауытқып кетіп еді. Жұрт қатарласып еріп келеді. Жанпейіс бүктеле, зорлана ескенімен, қайық бір жерде тұрып алғандай. Апатқа қалай ұшырағанын ойынан шапшаң өткізіп үлгерді. Жылқыдан келіп, қатын-баласының ортасында іңір тамағын ішіп отыр еді, ферма бастығы кіріп:

— Есіл басынан тасып келе жатыр. Бүгін түнде, не ертең ертемен бізге жетеді. Қосты қырға көшіру керек,— деді.

— Қазір,— деді Жанпейіс сасқалақтап.— Олар түні бойы қосты көшіріп, қатты дауыл астында жылқыны қырға айдап арпалысумен болды. Сүйтіп жүргенде белгілі қашаған құла жылқыдан бөлініп, алқаға қарай қайыра зытты. Малға мінген ерқашты ат болатын. Жанпейіс соңынан түсе қалды. Құла жеткізер емес. Сол қуғаннан тоғайдағы қосқа келіп, одан жалт бұрылып, есілді өрлей тартты. Қайткен күнде құтылып кетпек еді. Жіберсе, бірер күннен соң жылқыға өзі қайтып ораларын біледі. Бұл жолы өйтуге болмайды. Қашаған құла

құлақтарын тігіп, тұра қалды да, басын кекшітіп алып далаға қарай жалт берді. Тасқын тақалып қалған екен. Жанпейіс бұрын естіпті. Мұндайда жанталасып құрыққа ұмтылмаса болмайды.

Алқаптың шеті әлі екі шақырымдай, Қашағанның сонынан атына қамшыны басып келеді. Жінектегі ағаштар қарауытып көріне бастағанда, аты сүрініп кетіп мойнын астына ала жығылды. Аяғын тартып алуға әрекеттеніп жатқанда аты шапшаң тұрып қашып отырды. Сонынан ақсаңдап Жанпейіс келеді. Шетке жете тасқын басып жүре берді.

Жанпейіс ескекті ескен сайын денесі жылынып, әлі кете бастады. Жылқыбай сырықпен тіреніп, қайықты зорлана итереді. Анталаған сендерді ығыстырып, қайыққа дарытпауға тырысады. Ақжалға толқындар екпіндей келіп лақтырып өтеді. Ауыл адамдары озып барып алдарынан тосып, жағада топырласып тұр. Олар енді жарқабақтың суға сұғына кірген тұмсығына жиналыпты.

— Қайық тұмсықтан өтерде жақындамай қоймайды. Бар үміт осында!— деп қария шыр-шыр етеді. Жылқыбай мен Жанпейіс солай қарай күштеп келеді. Бір кезде жағадағылар тұс-тұстан арқан лақтыра бастады. Қайықтағылар қолдарына тиген алғашқы арқанды белдеріне байлап жатқанда, басқарусыз қайықты қатты ірім шыр айналдырып, алыстата бастады.

— Ал тартындар!

Екі жігіт қайықтың ернеуінен тас қылып ұстапты. Қайық бүйірімен жылжып келеді. Көптің күші аударып тастамас үшін екеуі бір бетке жабысып алыпты.

— Ескекпен қайықты тураландар, әйтпесе аударыласындар!— деген қарияның әмірі ап-анық естілді. Жігіттер ескекті менгергенше қатты дүңкілден екеуі екі жаққа ұшып кетті. Суға сүнгіп барып қайта шыққанда жағадағылар тартып алды. Қайық сынықтары тұмсықтан айналып, сел дарияның ортасында қараңдап бара жатты.

ОРМАНДА

Жағыпар жылқышы елең-алаңда шығып еді. Содан бармаған жері жоқ. Теріжайғанның арғы-бергі бетін түгел шолып, аумағы елу-алпыс шақырымды шарлап шықты. Қар тегістеп кеткен меңсіз далада қақпан бел қара

атты тебіне түседі. Аспан бұлтты, желсіз. Дала астан-кестен болайын деп тұр. Асығып келе жатқаны да сол. Қара ат қаржалды. Кінә бар ма, қар дегенің үзенгіден. Аяң мен бұлкектен артық жүре алар емес. Тебіне-тебіне қызыл асығы қажалды.

Уақыт кешкерген. Қалың соңында қылтиған құрайлар, сыбызғы сабақтары, тобылғы бастары қимылсыз. Қар түйірлері жантая түсіп тұр. Жағыпар аспан кескініне қарап тебіне түседі. Әріректе даланың күзетшісіндей қалқайып жалғыз мола қалып барады. Мұнарасы қисайған ескі там бейуақта мұңға батып, жолаушыны қимастықпен шығарып салып тұрғандай. Орманға жақындаған сайын ат сүрініп, адам жүре алмайтын жылқы тебіні кездесе бастады. Жылқы жарықтық сіреу қарды астан-кестен етіп аударып, төңкеріп тастапты. Суығынды бұйым көрмей қантарда қасқайып қарсы тұратын мықтылардың мықтысы, жылқының да әлсіз жерлері толып жатады. Бір тепкенде аюды сеспей қатыратын жылқы қатпа қасқыр таңынан алғанда шырқырап жата кетеді. Суықтың небір сұрапылында ықпайтын сары қарын биелер мұз жұтса іштегі құлынын тастап жібереді. Орман маңында жылқы жайылып жатыр. Қардың астына тұмсықты тығып жіберіп қадалып қалыпты. Бытырай шоғырланып, бас алмауларына қарағанда ауа райының бұзылатыны анық болды. «Ықтасынға кіре тоқтаған қара қостың мұржасынан түтін будақтайды. Әбекеннің құласына тақау запферменің жирен қасқасы тұр. Қостың көгілжім түтіні ырғала түсіп, аспандап кетіп жатыр. Ішін тартқан тымық кеште байлаулы аттар оқыранады.

— Жағыпар да келіп қалды!— деген Әбекеннің даусы естілді. Жақаң аттан түсіп сілікпесі шыққан қараға аянышпен қарады.

Қоста жылқы сорпасының исі аңқып тұр. Өзегі талып ашыққанын жаңа білді. Темір пешке тақау тонын төсеп запферме Алаз қисайып жатыр. Шап-шағын ғана Әбекен сорпаның дәмін көрді де, балбырап піскен етті түсіре бастады. Үшеуі үнсіз тамақ ішті. Сосын:

— Ал, Жақа, не көрдің, не түйдің сөз сенікі!— деді.

Жақаң қызыл сары беті өрттей жанып маңдайынан тер моншақтаған қалпы:

— Биелердің іш тастай бастағаны айтқандай «мұз жұтудан» екен. Басқа кінәрат болуы мүмкін емес,— деді.

Май жаққандай жылтырап күлімсіреді.

— Сенінше, енді не істеу керек?

— Көшу керек, бір сағат қалуға болмайды.

— Қайда?

— Теріжайғанға, мұздағы жоқ жаққа,— деді Жағыпар көздері жарқ ете қалып.

Алаз тұтатқалы жатқан шылымын қоя салды.

— Ақпанның ақырып тұрғаны мынау, жылқыны жалаңаш жазыққа шығарып қырып алу ма, сенікі?

— Жылқыны суықпен қорқыта алмайсың!— деп күлімсіреді Жақан.

— Боранда ықтап шығып кетсе, далада қырылып жатқанын көресің. Аллам сақтасын, мен запфермі болғандықтан, әрі осы малға бүтіндей жауапты болғандықтан келісе алмаймын. Ұлықсатым жоқ!

Сөзге араласпай отырған Әбділдә ақсақал қонырқай кескінін төмен салып мұртының шалғысын шпирата берді. Сосын бір мезетте:

— Теріжайғанда мұздақ жоқ па екен?— деп сұрады.

— Теріжайғанның ол жақ, бұл жағы да құп-құрғақ, бетегесі бұрқырап жатыр.

— Апырай, бұлт ала, жер шала деген рас,— деп қарт көкше сақалын салалай берді.

— Жауын осы төңіректі басып Есіл аққасына қарай жүріп өткен екен, шекарасын да анықтап келдім,— деді Жақан.

— Ендеше көшу керек. Орманды ықтаймыз деп төлсіз қалармыз,— деді қарт жылқышы да.

— Апырау, Әбеке, сізге не болған? Мынауыңыз көріне қаскүнемдік қой!— деп Алаз орнынан тұрды.

— Биелерді қызыл шу етіп, іш тастатқанымыз қаскүнемдік болмай ма?— деді Жағыпар.

— Мен көріне малды орман барқынынан шығарып, далаға айдай алмаймын. Ұлықсатым жоқ, егер өз бетіңмен айдасаң, басыңмен жауап бересің!— деп запферма өзінің ақтық сөзін айтты.

Көгілдір алакеугімде көп жылқының бергі шетінде тайсаяқтар жиналып, қар үстінде сұлап жатқан қылаң малды қоршап алыпты. Әбділдә алақанын мандайына басып:

— Тағы бір бие құлын тастапты!— деп санын соқты.— Бүйте берсе, биелердің ішін сақтай алмаймыз, көшу керек.

— Көшпейсіңдер, орманның барқыны мынау, түндіксіз үй сияқты. Ауылға жақын, келіп-кетіп тұрамыз. Қыс ішінде жайлауға барамыз деу ақылға сыймайды. Ұлықсатсыз кетсеңдер, қостарың дер кезінде көшірілмейді.

Қалың қарда сүйреп жүретін трактор да жоқ. Бәрі ремонтта тұр. Бас-панасыз үсіп өлесіңдер...

Әбекең сөздің түйінін айтты.

— Жылқы Теріжайғанға қазір айдалады. Түн бойы жая жылжытып отырамыз. Таң ата бір қарасын көріп қалармыз. Жылқы ізімен қосты сүйреп, ертең кешке сонда жетіндер!— деді.

— Менің ұлықсатым жоқ. Қазір ауылға шабам, бас-қармаға, парторгке айтам!— деп Алаз жиренқасқаның үзеңгісіне жармасып жатыр.

— Біздің осы жағдайымызды айт, бір тәулікке бас-панасыз шыдап көрерміз,— деді Әбекең тебініп бара жатқан завферменің соңынан айқайлап. Сонан соң Жағыпарға бұрылып:

— Қойнына көп етіп ақмалтадан салып ал, жүрегің талса талғажау қыларсың! Қазір сары табан айғырды ерттеп жылқыларды топтай баста!— деп өзі қаражал құнанның шап айылы мен төс айылын шіреп тартып жатты. Жылқылар кісінесе қараңғы түнге жылжып кіре берді. Екі жылқышы екі бүйірден шығып жылқы керуенінің алдын ілгері созып жіберіп, шапшаң ығыстырып келеді. Күн бойы тебіндеген тоқ үйірлер жерге бас салар емес.

— Күн бұзылғанша біраз жерді алып қалайық!— деп Әбекең әбігерленіп жүр.

Боран жәй ғана желдетіп тұрып бірден үдей соқты. Қалың қарды суырып көтере қақпақылдап, үйіріп ала жөнелді. Әуелі жел бүйір тұстан еді. Кейін бағытын аңғарып болмастан дөңгеленіп ұйтқып кетті. Әбекең де, Жақан да жаңылмауға тырысып үйірлерді кіре топтайды. Ақ боранның ортасында көп жылқы жүзіп, қалқып бара жатқандай. Тай-саяқтар тік шапшып тістесе тебісе алысып, қарандай қалады. Жалы тізесін соққан құла айғыр ойқастап, «осындайда қайда барамыз» дегендей басын төмен салып қазымырлана қайырады. Әбекеңдер ілгері озып айғырға айғайлап, аз да болса бөгелмесе екен деп тепеңдеп жүр. Олар түн бойы жылжумен болды. Таң белгі бере боран да сәл саябырсып еді, сәскеде қайыра күшейді. Бұл жолы жел қасақана терісінен шығып, аяз сұмдық катайып кетті. Жақандар ат ауыстырып мініп, ілгері қозғалды. Кешке қарай Теріжайғанға боран тегістеп кеткен Шіліктің іргесіне келіп, жылқылар тұрақтай қалды.

— Қос бүгін келмес, күртіктің астын үнгіп баспана жасайық!— деді Әбекең аттан түсіп.

Үш күн бойы елден ешкім келмеді. Меңсіз дала. Көк

жиектің ернеуіне дейін аппак. Өліктей қимылсыз. Қыбыр еткен жан жоқ.

— Билердің іші аман, әйтеуір!— деді Жақан кеуде кере дем алып.

ЖЕЛКІРНЕ

Бір күні ауыл дүрліге қалды.

— Ерман қатты ауырып келіпті!

— Не болды оған?

Кебісін қоқайтып алып үйден шыққан кара кемпір сыбырлап:

— Желкірне болса керек, ұзаққа бара қоймас, пақыр-ай, бір атадан жалғыз еді,— деп көз жасын іркіп тастады. Үйдің ауызғы бөлмесіне көрші-көлем жиналыпты. Барлығы да орта есіктен мойындарын созысады. Ерманның кемпір шешесі:

— Мә, карағым, ауырып тұрған жеріңе басшы, жел кармаған ғой деп қыздырғыш беріп бәйек болулы. Қансәл жоқ кескінін төмен салып, бір бүктеліп Ерман отыр. Көздері шарасынан шығып ықылық атады. Шешесі бір жағынан, секпіл бет, тығыршықтай келіншегі бір жағынан басын сүйеп түріне қарайды. Етегіне жармасып шырылдаған бала былай қалды. Шеше мен келіншек қолдарынан келген бар жақсылығын істесе де суырыл бара жатқан бір пәле.

Ерманның көздері бозарып, тартып кетті. Ыңқылдап дыбыс шығаруға да шамасы жоқ. Қос жанары жерге қадалып азғана ғұмырының елестері бір-бірлеп өте бастады. ...Оқ түтеген соғыс. Ақ теңіз жағалаулары, сызды окоптар. Қанды ұрыстар, асты-үстіне түсіп жатқан дүние. Соңынан қарақұрым солдат ерткен танктер... Оларға қарсы шабуылға шыққан қысылшаң сәттер. Жеміс сағаттары...Бейбіт өмір... Ақыры мынау... Ерман тілі байланып есікті нұсқай берді.

— Першілді сұрайды,— деді келіншек жылап. Әжім торлаған бетін баласына бұрып кемпір:

— Қарағым-ау, першілді қайтесін, әлдеқалай жел кармаған ғой, тарқап кетер. Бұрын да тарқайтуғын үйреншікті сырқат, ештеңе етпес деді. Ерманның көрпесін қымтап.

Кемпір айтты екен деп науқастың беті бері қарама-

ды. Көздері көрмей, құлақтары шынылдап құрдымға анық тартып бара жатты.

Фельдшер алдымен ішіне басқан қыздырғышты алып атып жіберді. Тамырын ұстап көріп укол берді де:

— Қыздырғышты кім басты?— деп сұрады.

— Мен!— деді кемпір.— Суық қармаған адамға қыздырғыш зиян ба?

— Зиян емес — ажал!

— Шырағым, бала менікі, оған қастық ойламайтындымды құдай да, адам да біледі,— деді кемпір першілді кимелеп.— Тәуір болады, көзі ілігіп жатыр.

— Көзі ілігіп жатқан жоқ, әлсіреп жатыр. Бұл қалыпта көпке бармайды. Мен самолет шақыртам!— деп жұртты қаға-соға далаға атқып шықты. Кемпір көріктей желпінген Ерманның кеудесін сипап:

— Тәуір боларсың қарағым, першілдер тірі адамдарды бас салып сойып тастайды дейді, бетін аулақ қылсын, барып кайтесің,— деп күнкілдейді. Аппақ болып сұлық қалған Ерман төсектен басын көтеріп ышқына айғайлап жіберді де, жастықты басымен күшырлана жәншіп, иегін бір-ақ қақты.

— Қайран да менің он бесімнен тиген қосағым-ау, ақ көңіл ақсұнқарым, ақ көңіл, аңғалым-ау, мұңылық болған бізді қайда ғана тастап барасың, асылым-ау!— деп келіншек сұнқылдай жөнелді. Сол-ақ екен далада кіре алмай тұрған ағайын «Ой бауырымдап» мидай араласты да кетті. Ерманның ізгілігін айтып, жұмсай қойса тракторымен ай-түй жоқ, шаба жөнелетінін айтып, өмірден жас кеткенін айтып ағайын біраз шер тарқасып алды. Шалдар жағы мәйіттің алдының жақсылығын, артының қайырын тілеп, Мәржәпня байғұсқа қартайғанда әбден қиын болғанына күрсініп, төрге жайғасып отырды. Бір кезде фельдшер кіріп келді. Өліктің бетінің жабуын сыпырып қолтығына қолын салып жіберді де, даяр тұрған шприцті қара саның осы тұс қой деп, сұға берді. Инесін суырып алып, кеудесін ысқылады.

Аязды танды шулатып самолет ұшып келді. Мотор үніне Ерман көзін ашып еді. Шалдар «аллалап» таяқтарын тарсылдатып, сыртқа ұмтылды. Топырлап жылаған ағайын есік алдын босатты.

Ерманды орап зембілге жатқызды да, қырғидай жұтынып тұрған кішкене самолетке алып келді. Буыны құрып талықсыған шұбар келіншек шыр-пыр етіп зембілге жармасады.— Бақыл бол, құлыным,— деп Мәржәпня кемпір зар қақты.

Мыналардан тез құтылғысы келгендей қызыл кресі бар ақ самолет жүлқынып қалып, аспанға көтеріліп жүре берді. Сол кеткеннен ұзап барып, тоқымдай бұлттың арғы бетіне тасаланды. Ауыл-ағайын оңаша қалып кенес құрды.

— Бәрі бір кісі болмайды, қамдарыңды жей беріндер. Ішермендік қант-шәй, ұн, сойыстық малды бірыңғайландар. Өлік жөнелту оңай жұмыс емес. «Бардың малын шашам, жоқтың артын...» деген өлім бұл,— деп данышпан қара шал сыдыртып тартып отыр. Неше үй бірігіп қанша мал әкелетінін, підиясы мен құранына, садақа-сауқатына, жаназасына қанша қаржы керектігін сұңғыла сары мұқият есептеп шықты.

— Өз үйінде ақшардан тұқым бар ма екен, малдың жағдайы қалай, соны біліп беріндер!— деп ыңғайлы адам тағайындады.

Жұрт теріс айтпайды. Осылай даңғаз болып жүргенде күткен жаманат хабар да сарт ете қалды.

— Ерманды арнайы машинамен алып кетсін депті. Айтқандай-ақ, пақырға ажал жеткен екен, ауылнайға құпиялап айтыпты,— деп бір әйел сыбыр ете қалып еді. Сол сағатында ауылға тарап үлгерді. «Үлкендер естіртеміз»— деп данышпан қара шал бас болып Ермандікіне сау ете түсті. Сөзді шығын қылмай-ақ кемпір жағдайды өзінен-өзі түсініп:

— Қайран боздағым, қыршыным,— деп қақсай жөнелгенде бала-шағасы түгел ұн қосты. Әбден шаршап, ықылық атып отырып мән-жай сұрады. Сұрап алып тағы жөнөп кетті. Қара шал Ерманның үйін осылай шулатып қойып, насыбайын атып:

— Тағдырдың ісіне шара жоқ!— деп шырт-шырт түкірді.— Шырақтарым, өлген қайтып келмейді. Тірі адам тірлігін қылатын. Мәйітті бүгін әкелетін шығар. Ел жиналады, қонақ асы беру керек. Сойысқа жарайтын мал бар ма еді?

— Дөнен ісек бар, қарғамның тырнақтаған малы ғой,— деді кемпір.

Ауыл-ағайын Ермандікіне тағы ағылды. Рет-ретімен отырысып жатыр. Басқарма болған кезінде құдайды қысқа күнде қырық боқтайтын сұңғыла сары енді молла болып дәріс айтып отыр. Оның сөзіне құлақ қойған адам көрінбеді. Әрқайсысы оңаша күнкілдесіп, дүннәуі бірденелерді сөз қылысады. Жылау-сықтаумен дінкесі қатқан ағайын қалғып шұлғи бастап еді. Есік алдына

тоқтаған машина гүріліне елең етіп, сыртқа ұмтылысты. Ерманың келіншегі бүйірін таянып:

— Келдің бе, көлденең түсіп, қирап қалған босағана!— деп шаршаған дауыспен басын бұлғай бастап еді, әйел біткен шу ете қалды. Бірін-бірі қылқындыра құшақтап, азан-қазан болып жатқан үстіне Ерманның өзі кіріп келді?.. Иә, кәдімгі тракторшы Ерман — осы үйдің иесі жоқтап отырған «мәйітіміз». Аппақ қудай кескінімен үй толы халыққа қарап, аузын қисайтып:

— Апажаным-ау, алтыным-ау, қайда кеттің бізді тастап!— деп дарылдап келіп жыламасы бар ма?! Мәржәпия кемпір баласын көрген бетте тілі байланып, сілейіп отыр еді. Қапелімде Ерманның көзіне ұшырамаған соң көптің жиналғанынан кемпірді өлдіге жорып, буындары босап кеткені. Сол-ақ екен, шешесіне тіл бітіп, жұртты аттамалай ұмтылып, қолдарын соза берді.

Шеше мен баланың не десіп жыласқанын бір адам да естіген жоқ. Үй тола жан біреу күліп, біреу жылап даңғаза болды да кетті.

Жұрт Ерманды төрге отырғызып, анық тірі ме деп ұстап көріп, хал-жай сұрады. Ерман түнеріп сөйлеп отыр.

— Ыстық басқаннан жарылып кеткен соқыр ішк екен. Жедел жәрдем келмегенде өлген кісімін ғой. Бір жаман жері арақ ішкен адамның наркозға жаны шыға қоймайды екен деп беті тыржың етті.

— Апыр-ай, желкірнеден де адам тірі қалады екен!— деп таңдайларын қағып, жұрт үйлеріне тарады.

СЫНАҚ

Сейтен су бетіндегі ұсақ толқындарға ұзақ телміріп, қызықтап отырған сияқты еді. Математикалық тендеулердің шешуін, физикадағы толып жатқан заңдарды есіне сақтауға тырысып, өзін-өзі ұмытып кетуге айналған. Жаңбыр жауып кетпесе, немесе біреу келіп мазаламаса, ұзақ күн бойы тамақ ішпеуге, қозғалмауға бар. Сынақ мерзімі тақалған сайын өзін-өзі камшылап дамыл таптырмайды.

Жар астында шымырлап, қайнап жатқан қара тереңге төніп тұрған бозша талдардың көлеңкесі жігіттің көптенгі орны. Мұнда тірі жан аяқ баспайды. Алаңсыз

оқуға, алаңсыз ойлауға болады. Өткен жылғы сынақ сәттерін есіне түсірді.

Кең бөлмеде қаз-қатар адамдар отырған. Барлығы да салқын жүзді, томсарыңқы. Көздерімен арғы-бергіңді тінткілеп: «Сенен қандай білім шығар екен, көрейік» дегендей қатулана қарайды. Төңкерулі билеттерге қолдарын апара беріп, тартып алып ит әуреге түсті. Сонан соң тәуекел деп біреуін сүйреп кетті. Миына салып қараса, онша қиын сұрақтар емес сияқты. Аулақ барып отырып, шапшаңдатып жауабын бірыңғайлап тастап, сыдыртып айтып берді. Қинала қоймағандай еді. Үштікті арқалап шықты. Онан кейінгі пәндерден де ала-құла баға алды. Сынақ қортындысында тәйкесінен түсті.

— Шырағым, талабыңа дауым жоқ. Сенен жақсы азамат шығады. Нағыз академия ауылда ғой, — деді профессор көңілін аулап. «Сенен ғалым несі шықпайды, ауылға барып шаруанды жайғастыр» дегені. Жоқ, қайткен күнде де институтқа түспей қоймаймын, — деп сөмкесін арқалап ауылға қайтты. Ұрлық қылғандай жұрт көзіне түсе алмай, әсіресе Кәкімаға көріне алмай жүрді. Қанша қашқанмен суат басынан қыз бәрібір тапты.

— Сейтен, оқуға түсе алмағанына намыстанып жүрмісің, келешегің алда емес пе? Онан да тракторшы болып, колхозда жұмыс істейік, — деді.

Кәкіманың айтқаны екі болмады. Екеуі қыстай күрсте оқып, жаздай майға малынып трактор жүргізді. Ескі трактордың жүргенінен тұрғаны көп.

— Шіркін, мына тың даланы төңкеріп тастап егін ексе ғой, — деді Сейтен. Әкелері майданда жүргенде бір нанға зар болғандарын есіне алды. Оқу да ойынан кетер емес, қайдан кетсін. Айдай әлемге жар салып қалайда оқымай қоймаймын деген соң. Қолы боста осында келіп өткенді қайталайды, пысықтайды. Ал бүгін, ертең мүлдем бос, трактор сынып қалған. Осындайда өзін-өзі сынап көрмек.

Тал арасындағы тақырға сынақ билеттерін жайып салып, жел ұшыра берген соң малта тастармен бастырып қойды да, мойыл көздерімен қыдыра қарап, ойланып отырды. Сонан соң алақанына түкіріп, ысқылап жіберіп, шеткісін суырып алды. Профессордың алдында тұрғандай тамақты кенеп, жауабын айта бастады. Өзін-өзі қамшылап сынақтан өткізді де, жаңа билеттерді жайды. Ұмтыла түсіп, жұтына сөйлеп тұрғанда біреу келіп

көздерін баса қойды. Жұп-жұмсақ алақанымен көз шарасын қысып барады.

— Кәкімасың ғой, босат!— деді маңдай терін сүртіп.

— Бұл жер менің академиям. Қазір сынақ жүріп жатыр, кәдімгі емтихан,— деді билеттерді саусағымен нұсқап. Қыз біреуін алып:

Кәне, мынаған жауап берші!— деді.

— Өзің сынақшы бола аласың ба?— деп сұрады Сейтен.

— Мен де бір жыл бойы дайындалдым ғой,— деп Кәкіма үлкен ұялы көздерімен күлімдей қарады. Сейтен үшін сынақтың қаттысы енді басталды. Қыздың алдында жаңылу! Құдайым бетін аулақ қылсын! Жігіт тік тұрып сұрақтарды оқып асықпай жауабын айтты.

— Дұрыс па?

— Дұрыс.

Осылай бір-бірінен кезектесіп емтихан алысып өзен жағасында ұзақ отырысты.

— Саған әлі оқи түсу керек,— деді Сейтен.

— Саған да,— деді қыз.

Күзде қайтқан қаздай қатар түзеп екеуі институтқа келді. Сейтен таныс профессорға жолығып, «ауылдағы академияны» тауысып келгенін айтты.

— Қош, көрейік!— деді қарт ғалым сақалын сала лап. Алдымен жүгіріп шыққан қыз өңі алмадай қып-қызыл болып қуаныштан Сейтенді бас салып сүйе бастады. Бұл да тас кенедей жабысып қалыпты. Жігіттер мен қыздар күлісіп жатыр, оларда қанша шаруа. Сейтен қызды төбесіне көтеріп кете барды. Сынақ онымен тынған жоқ, кітаптарды басына жастау одан әрі жалғасты. Жатақханадағылар әлдеқашан ұйықтап қалғанда Сейтен шамы жылтырап оқып отырады. Қиыны шапшаң жаза алмайтыны болды. Оқытушы қас қылғандай лекцияны шұбырта жөнелгенде жазып көр, кәне! Тырнақ көбесінен трактор майы әлі кетіп болмаған ірі саусақтары қалай қозғаса да профессордың лекциясына ілесе алар емес. Осы арада мұрны шуылдап тер моншақтайды-ай келіп.

Онашада шапшаң жазуға қолын жаттықтырып әуреге түссе де, оқтаудай саусақтары көнер емес. Жүре келе лекцияның негізін қағазға түсіріп алып, кенеітіп ойлауға жарап қалды. Алғашқы сессияны төрт пен беске тапсырды.

— Студент Қилыбаевтың үздік оқуға толық мүмкін-

дігі бар — деп мәлімдеді декан. Соңғысында бір пәннен басқасын беске тапсырды. Жолдастары да, оқушылары да өте сыйлайтын болды. Қомсорг сайлады. Сөйтіп Сейтеніміздің тасы өрге домалап келе жатыр еді. Кенет жағдай өзгеріп кетті.

— Студент Қилыбаев сырттан оқуға ауысып, туған жеріне қайтады,— деп декан екінші мәлімдеме жасады. Есі кете танданған Кәкіма аудиториядан шыға бере алдың кес-кестеп:

— Сенікі не?— деп жұлмалап сұрады.

Қыздың өңі өзгеріп кеткен екен, үнемі күлімдеп тұратын ұялы көздерінде қорқыныш бар.

— Сенікі не?!

Сейтен ештеңе болмағандай жәй ғана күлім қағып:

— Менікі сол тың көтеруге ауылға тарттым!— деді.

— Үлкен қиындықпен институтқа түсіп, жап-жақсы оқи бастағанда бұл қалай? Бастықтарға жағдайынды айтып, оқуда қалдыруды неге өтінбедің?

Сейтен күлді:

— Барлық жағдайды айтып жалынып зорға босандым. Институт жіберер емес еді, обкомға бардым. Осылай да осылай, туған жерімнің тынын игеруге комсомол-жастар келіп жатқанда менің шет қалуым ұят, жіберіңіздер!— деп есіктерін тоздырдым. Қаласаң сырттан оқуға ауыстырып өзіңді де ала кетейің. Бұрынғыша екеуіміз бір тракторда жұмыс істейміз. Бұл жолы күшті ДТ-лар мен дизельдерді жүргіземіз, кетейік!

— Жоқ,— деп жылап жіберді Кәкіма.— Оқуды тастамаймың, институтты бітірген күні ғана барам ауылға.

Қыз осылай деп, ақ сазандай жұлқынып жөнеле берді. Сол кеткеннен жатақханаға барып төсегіне киімшең жығылып түсті. Жыласып келіп, жөн сұраған қыздарды да маңына жолатпайды. Әбден талықсып барып ұйықтап кетті. Түсінде ауылды көрді. Аспанның ернеуінен әрі құлаған, сұмдық кең далада Сейтен екеуі жер жыртып келеді екен. Трактор қара қыртысты төңкеріп келеді. Жоғары-төмен сорғалаған бозторғайлардың үнін де ап-анық еститін сияқты. Бір кезде тракторда Сейтен де, адамдар да жоқ несіз далада жападан-жалғыз қалыпты «Сейте-ен!» деп айқайлаған өз даусынан шошып оянса, бөлмеде бір қыз да жоқ. Қайда кеткендерін есіне түсіре алмай біраз жатты да, көшеге атқып шықты. Сол бетте дүкеннен бір құшақ гүл сатып алып вок-

залға тартсын. Бар халық осында екен. Жұртты ки-мелеп перронға ұмтылғанда поезд жылжып, кете барды.

— Сейте-ен!— деп шырылдады, Кәкима. Сейтен оны көріп қалды. Жүрісін тездете бастаған поездің орта тұсындағы вагоннан кеудесін шығарып жіберіп «Кәки-малап» барады. Ербендеген қолы өзге көп қолдарға араласып көрінбей кетті.

ӘЗІЛ

Ат жақты, ақ сұр жігіт чемоданын жерге қойып, те-рін сұртті.

— Құрбым, кеңселеріңіздің қайда екенін айтпас па екенсіз?

— Жөн сұрауға ақы сұрамайтын едік,— деді қыз күлімсіреп.— Анау көк төбелі үй кеңсеміз болады.

Жігіт ши қалпағының ернеуі желпілдеп барады.

«Жана келген мамандардың бірі болар», деп Нәзия көзімен шығарып салып тұр. Сөзім оғаштау болды ма деп кірпіктерімен көзін жауып сәл кідірді де, үйіне қа-рай жүгіре жөнелді. Енді сол жігіт жұмыс басында кездесе беретін болды.

— Мұхаметқалиев Зиядамын,— деп таныстырды өзін,— механикпін, осында жұмысқа келдім.

— Тұрақты ма, уақытша ма?

— Ол жағдайға байланысты,— деді анау.

— «Келіннің аяғынан, қойшының таяғынан» деген-дей қадамыңыз құтты болсын,— деді қыз енді әзілге басып. Жігіттің қонқак мұрнының үсті тершіп, тұты-ғынқырай жұтынып:

— Мен келін де емеспін, қойшы да емеспін ғой!— деді.

— Қойшы емессіз, біздің ауылға келген соң келін боласыз-дағы,— деп аппақ тістерін жалаңаштап күлді Назия.— Жата-жастана жақсы қыз тауып береміз.

Жағына пышақ жанығандай арық беті ду ете қалды. Қыз сықылықтай күліп:

— Жә, жетті, іске кірісейік,— деп комбайнға мініп кете барды. Зияда ұзай түскен қызыл орамалды қызға қарап қалшып тұр. Қыз бұрылып қол бұлғағандай болды. Жігіт күрсінді, басын төмен салып аңыз шетіне қарай жүрді.

Комбайн көмейіне лықсып кіріп жатқан сары дестелерге қарап Назия отыр. Рульден тас қылып ұстап алған. Мойыл көздерімен іргеден қаптап келе жатқан үй-ір-үйір бұлттарға қарайды. Ауа райы бұзылады дегенді естіген. Көрші комбайндарға ілесіп асыға түсті. Қызу-сыз күн мақта бұлттардың сыртында орғып секіріп бара жатқандай. Азынап соққан сұп-суық жел қойын-қонышынан саулап тондыра бастады. Ықтауға да, бұрылуға да мұрша жоқ. Түскі асқа да тоқтамапты. Ақ бетіне шаң қонақтап, кірпіктері қоюлана түскен Аңыз қусырылып, тарылып қалды. Іңірге дейін қайткен күнде жиннап алуға болатын еді, еріксіз бөгелді. Бидай бункердің ернеуінен асып бара жатқан соң сілейіп тұр. Даланың бір қиырынан көрінген машина ақшыл шандарын ілестіріп келеді. Жүрісі өнбейтін сияқты.

— Мінгенің машина ма, өгіз бе? Жаны бар кісіше неге айдамайсың?— деп дүрсе қоя берді. Жас шофер тұмсығы тершіп үндей алмады.

Зияда кешке қарай аңыз басына келді. Алыстағы қызға көз алмай қарайды. Онымен осы жерде сөйлесіп еді ғой. Комбайнға мініп кеткен жері мынау...

— Назия шаршаның ба?

— Шаршасам шалдырмақпысың?

— Жо-жок, бірер айналып берейін деп едім...

— «Тайынды әкелші шапқылап берейіннің» кері ғой. Комбайн таңсық болса бірін мін де шапқылай бер!— деді Нәзия.

— Рас-ау,— деді Зияда.— Саусақпен нұсқап көрсету де жұмыс па?

Ертеңінде көне комбайнды жөндестіріп күйбеңдеп жатыр еді.

— Іске сәт, механик жігіт!— деген дауысқа жалт қарап күлімсіреген қызды көрді. Кешегідей ашу да, күйгелектену де жоқ. Әзіл-оспаққа сайланып келгендей жұтынып тұр.

— Сен айтқан соң комбайнға шықтым,— деді Зияда имене сөйлеп.

— Мен айтпасам шықпас па едің?

— Ие.

— Жарысамыз ба?

— Жарысамыз.

— Өткен күні бір жарым норма бердім. Бүгін екі норма орындаймын.

— Мен де қалыспаймын!

— Көрейік.

Зияда басқаша айта алмады.

— Алғашқы күндерге жеңілдік болатын шығар,— деп мінгірлеген болды.

— Жоқ, ешқашанда,— деп қыз енді қасара қалды.— Өйтіп солқылдама, ер екі сөйлемейді.

— Болсын.

Зияданың комбайны арындай, қинала қозғалды. Моторы қақалып шашалып, тартпай барады.— Көксауын жөндемей оңалмас,— деп сықылықтай күлді Назия. Комбайндар қарбаласы басталып кетті. Дән артқан машиналар жүйткілі. Аспанды күздің жылауық бұлтты қымтап алған. Жауып кетпесе жарар. Зияда көң тоқтап, күйбеңді көбейтіп жіберді.

Назияның барабаны қақалып, әурелеп келеді. Қақпақтарды ашып, тетіктерді жөндеді. Бәрібір сабанға дән кетіп жатыр.

— Әу, құрбым, мұнына жол болсын?— деп сирек тістерін көрсетіп Зияда тұр.— Көп тостым, қозғалар болмаған соң жүгіріп жеткенім осы. Былай тұршы, мен көрейін.

Қыз қызарақтап жол берді. Зияда комбайн қуысына үңілді.

— Егін дымқыл,— деді ол мандай терін сүртіп.— Барабанға оратылып соға алмай келеді екен. Баппен жүргізсең дән кетпейді.

Комбайнға Зияда отырып біраз жерге дейін барды да, сабанды ақтарып көрді.

— Бір дән де жоқ!

— Рақмет,— деді қыз көздерін төмен салып.

Жігіт асыға басып өз комбайнына кетті. Бұрыла беріп алақанын ерніне тигізді. Қыз аппақ тістерін жалаңаштап күлді.

— Осы механик жігіт жүрегіне кіріп алудан сау ма?— деді көмекші қыз бүйірден түртіп.

— Жә, саған деген сөз жоқ, жайыңа жүр,— деп теріс айнала берді Назия.

ШЕБЕР БАЛА

Шебер бала атанатын жөні де бар, шеберліктен құр алақан емес қой. Шебер болудың несі ұят? Алайда, осы атағы шыққалы Рысжанға біраз көңілсіздік болып тұрғаны. Кездескен адамның бәрі күлетін сияқты. Он-

дайда өзінен-өзі қысылып төмен қарайды. Шешек дағы түскен өңі ду етіп еріксіз теріс айналады. Осы ой мазалай бергелі де көп күн. Жүрегін тырнап, шатастырып сүлелендіріп-ақ болды. Құлмейді, қуанбайды, тірліктің қызығы кетіп бара жатқандай. Құрысын сол, «Шебер бала» деген сөзде не тұр, қайта қуану керек деп қайраттанып бір алса қайтадан тарқатылып кетеді. Қазірде ағаш жонатын сөренің үстінде аяқтарын былғалақтатып отыруы да соның лаңы. Денесі құрысып шағыр көздерімен шашылып жатқан жанқаларға қарайды. Мұрнын шырылдата дем тартты. Қылшығы қырқылған түлкі малақайы мыжырайып жеткен. Жапсардан соққан жел қызғылт мамығын үрлейді. Қақпадан қарсы үйдің терезелері көрінеді. Қылжаққой келіншек тағы да күleme деп жүзін тайдырып әкетті. Жоғарыда жел жыртып, алба-жұлбасын шығарған ақ бұлттар қалқиды. Ауладан сырғыма қар ирелендеп өтіп жатыр. Қоңыр шымшықтар ұшып-қонып жүр. Құйрықтарын шошайтып жап-жақын келеді, шұқынады, секектейді. «Шебер бала, шебер бала, өл де маған» дегендей болады. Күйіс қайырған қызыл сиыр ақырын бас шайқап. «Мұның іс емес» дейтін сияқты.

Ие, осының бәрі сол кештен басталды. Бүгінгідей борасын емес, шағырмақ, аязды болатын. Аспанда қалың жұлдыз, жерде сансыз жарық, радио әндетіп тұрған көңілді кеште Рысжан құдасының ауласына кірді. Құдасы құдайдай қарсы алып төріне отырғызды. Қонақ бөлмесі тап-тұйнақтай. Биік стол да, орындықтар да, үй гүлдері де осында. Құдасының жап-жақсы тірлігіне көңілі өсіп тамсанып қойды. Көп ұзамай ауыл ағайын жинала бастады. Оншақтысының басы құралды. Еңселі қара кісі солғын амандасып, тырсынып отырды. Онымен тізелескен сұр кісі де сазарыңқы. Столдың арғы бетінде мүлгісіп қалған. Осы екеуінің ауқымымен басқалары да үндемейтін сияқты. Қонақ алдында ауыздарын баққаны ма екен, әйтеуір сөзге жоқ.

Бейтаныс құданың мыж-мыж кескініне көз астымен қарайды. Орамалды қылқындыра буып алған нокталы бет келіншек кешкі астың дастарқанын жайды.

Арақ Рысжанның басын айналдырып, көзіп бұлдыратты. Есесіне сөзуарлық, қунақылық пайда болды. Кескіні қызыл пүлшштей албырайды. Ернін шүйіріп отырған ол шешіле сөйлесіп, жөн сұрасып, пәленшекке, түгеншекке десіп, ортақ тіл тауып, көптің ағымына тоғытылды да кетті. Қонақтың өзі елпілдеп отырған

соң жұрт та қымсынбай дағдылы көңілділікке ауысты. Дорба сақал қара да қабағы жадырап жөн сұрауға айналды. Жалбыр мұртты қасқа тістерін көрсетіп мағынасыз күле берді. Рысжан сөйлеп кетсе алдына жан сақалар емес. Өзін құрметтеуші жұрттың алдында не сөйлеу керек?

— Астық шапқышты істеген осылардың ауылы ғой,— деп күңкілдеседі көршілері.

Шебердің көмекшісі болған бұл. Ағаштарды жонып кесіп, қашап берген бұл. Әбілқайыр жалғыз не істей алар еді. Сонда астық тазартқышты істеген шебердің бірі емей, бұл кім? Жұрт Әбілқайырды мақтап, ылғи соны көтермелеп, мұны атамайды, толайымен қиянат, әділетсіздік деп түбірлеп ойлап алды да:

— Оны жасаушы білгіңіз келсе мен, мына дөден деді ол тілі күрмеліп. Жұрт таңырқап қалды.

— Шырағым-ау, анық сенбісің? Ертең жүргелі отыр едім,— деді дорба сақал қуанып,— Сол сеялқаның жобасын алуым керек еді.

Рысжан көздері мұнартып:

— Алсаңыз мына менен аласыз, алмас бұрын үш күн оқытыласыз. Қалай болса солай нете салғыңыз келген екен, ә? Ол болмайды, ол оңай сауда емес. Мен жылдар бойы ойластырғам, ол машина, ол алып... Ол мына мидан шыққан. Мына жаңа құдаларың осал емес, әйдік шебер. Біз колхозымызбен солаймыз...

Рысжан қысқы кеште қақпа алдында сүйеніп тұрды. Көшеде пар ат жеккен жолаушы ойқастатып келеді. Тоқтап жөн сұрап жатыр.

— Әлгі шебер баланың үйі қайсы?— деген таныс дауыс естілді. Дорба сақалды қараны сонадайдан танып қайда барарын білмеді. Әлде тығылып қалар ма екен?

— Ой, айналайын, шебер баламысың, міне біз де келіп қалдық,— деп қопақтар шанадан домалана түсті.

Содан бері «Шебер бала» атанып кеткен.

— Мұндай ұятсыз болармын ба?

Ол салбырап ұзақ отырды. «Шебер бала» деген қарғыс атқан сөз құлағынан кетер емес. Ұяттан аршылу үшін бар байлығын бергісі келді. Ақылға салып көріп орнынан атып тұрды да, қатынынан жасырып қойған бір шөлмек арақты алып, табалдырыққа құлаштай соғып жіберді.

АНТ

Сопактау келген кең бөлме, есіктен төрге дейін лық толған халық, қапырық түтінді. Шам жарығы темекі тұманы арасынан болмашы ғана жылтырайды. Төрде Мәлік отыр. Мұрты түбіттеніп көріне бастаған. Жақ жүні үрпиген, жүзі қуан, ойлы. Көздері алақтап қарайды. Жұрттын онда шаруасы жоқ, гулеген сөз. Кімнің не айтып жатқанын да аңғарып болмастай. Шілдеханаға жиналған соң ән салу орнына үлкен-кішісі үйездеп карта ойнайды екен. Әр жерде қызу талас бар, ыңғайсыз сөздер де айтылып жатыр.

— Қарғаның тұзымен баспау керек еді, өзімнен болды.— деп, жыламсырап біреу отыр.

Ел-елдің заңы басқа деген-ау, шілдехана болсын, той болсын әйелсіз жиынды бірінші көруі. Ыңғайсыз сөзін манағы тағы қайталады. Бұрылып караса мұртын жаңадан ғана бастырған тәрізді. Бәдік сөздерді туындатып отырған сол. Дастархан жайылып, табақ тартылды. Құлақтары қалқынып бас, жағалап жасыл шәйнек жетті. Жалпыға бірдей құйылып жатқан көже Мәліктің алдына да қойылды.

Шеткерілеу отырған жігіт қолы-қолына жұқпай етті турап болды да:

— Мынаның жолы құда балаға келеді,— деп бір құлақты кесіп Мәліктің алдына қойды. Құлақтың үлкен адамдарға, сыйлы қонақтарға берілетінін біледі. Бірақ өзіндей бала бозбаланың жегенін көрген жоқ. Құлақ сірә жақсы нәрсе болар деп ойлайтын еді, үлкен азамат қатарына қосылып қалғанына дән риза. Мәлігіміз марқайып отыр.

— Кәне, алып жіберейік, бір тамшысы қалмасын!— деп жар салды үйі несі. Мәлік сыраға қолын апара беріп тартып алды.

— Ой, шырақ, құда бала, ал, ал,— деді танқы мұрт, —бір тамшысы қалмасын!

— Ғафу етіңіз, ішіп көргем жоқ.

— Көрмесен көр, жап-жас жігіт көжеден қорқама екен? Ұят сөзді атама. Кәне, кәне,— деді көздері шатынап. «Ие, мен енді жігітпін!»

Екеу, үшеуін ішкен соң Мәліктің сөйлегісі келді. Мына бейтаныс адамдардың арасында нені айту керек? Өлеңге шабыты келіп отыр. Тыңдайтын ешкім жоқ. Әркімнің аузына қарап мағынасыз күледі. Жұрт жамырамаға көшті.

Танқы мұрт домбыраны көлденең ұстап, тамағын кенеді. Балғаның сабындай саусақтарын пернеге жүгүртіп тыңқылдатқан болады. Бір ауыз өлең айтып еді, бұзаудың мәңірегеніндей дарылдап кетті. Мәлік келсін-келмесін ұзақ сүре қысаға түсіп зарлата жөнелді. Жұрттың тындаған-тындамағанында да жұмысы болған жоқ. Мұны патифонша «бұрап» қойып жұрт өз жайымен кетті. Әр жерде бас түйістірген кенестер. Арақ құйып келтіріледі. Мәлік домбыраны көршісіне берді. «Қалай екенмін?» деген мақтаныш бар. Алдындағы рюмкаға көз тастайды, арақ көз жасындай мөлдіреп тұр. «Маскүнемдік — дұшпаның» деген сөз тіліне оралады. Кімнің сөзі еді сол? Ә, білдім, Қари мұғалімнің айтқаны екен ғой.

— Кәне, көтеріп жіберейік,— деді танқы мұрт көсемсіп.

— Жоқ, мен маскүнем болмаймын, ішпеймін бұл пәлені...

Танқы мұрт күліп жіберді.

— Сөзді қой, қарак, дәмді қорлама үйтіп, сыйлағанды білмесең мұндай жерге келме! Қарашы, дәмді пәле деуін! Осындайларды жігіт деп...

— Ғафу етіңіз, өмірі аузыма алмаған пәле,— деп мінгірледі қонақ.

— Мына сыраны да солай дегенсін, сөзді қой, бір тамшысы қалмасын, кәне-кәне!

— Сен өзің кісі емес екенсің ғой, о несі-ей!— деп дүрсе қоя берді дорба ауыз көршісі.

— Ішпей жатқан кім өзі!— деп ақырандап үй несі келді. Мәлік бой-бой болып терлеп:

— Ағатай, ішпеймін, өлтірсең де ішпеймін,— деп жыламсырады.

— Бөлекбай, саған не болған, ене сүті аузынан кетпеген бала ғой, қайтесің,— деді біреу.

Танқы мұрттың аты Бөлекбай екенін білді. Жұрттың дуылдаған сөзі Мәлікті ұмыт қалдырды. Жүрегі өрекіп құсқысы келгендей болды. Түтін толған ыстық бөлмеде шам қайтадан өлеусіреп барады. Сыртта боран дүрілдейді. Қырауытқан қаракөк терезелер бір шеттен еріп «жыламсырап» тұр. Басының зыңылы мен жұрттың шуылына боранның сарыны қосылған. Шам сөнуге айналды. Қараңғыда Бөлекбайдың әдепсіз сөзі тағы естілді. Мәлік шыдамады.

— Құда, өзіңізді сөгіңіз, электрсіз, радиосыз ауыл жоқ, неге орнатып алмайсыздар?

— Бұл кім-ей?

— Мен қонақпын.

— Ә, қонақсың, қарғажан, маған қарап тұрғанға неге қалай ұялмайсың? Се-ен, жігіт емес тұрғанға грамм арақ іше алмайтын сүмелексің. Сөз салып беріп берек. Білгің келсе колхоз басқармасынан сұрап көр. Бір жылдан бері желбуаз қылып сүйретіп келеді. Ал ең үйлі шалғай ауыл болған соң бізді менсімбейсің. А, се-ен, керемет болсаң соларды жөнге сал!

Мәлік жауаптасуға ниеттене беріп еді. Шам қанға жанды. Неге екеніп кім білсін үй төңкеріліп, ауып бара жатқандай болды. Жұртты аттай-маттай есікке ұмтылды. Құса алмай көп қиналды, мұрнынан сорасы ағып, қора бұрышында бүктеліп отыр. Осы қараңғы қуыста өліп қалса адам білер емес. Ащы запыранға шашалып:

— Апа-а,— деп бақырып жіберді.

...Үйдің бір бұрышында жатыр екен. Жаурап қалыпты. Үсті-басы кір, костюмы салтақтанған. Жездесінің үйі қайда? Осылай үйелегенше арақ ішетін маскүнемдерді талай көрген еді, сыртқа атып шықты. Сен соққан балықтай аяқтарын сүйрете басады. Басы өзінікі емес, жел кеулеп тұрған бос қуыс бірдене.

— «Әй, түндегі маскүнем құда баланы қараңдар!»— деп ақты көз терезелер ымдасып тұрғандай.

Мәлік ықылық атып:

— Жок, жок, мен енді...— деп мінгірлей берді..

АЗЫҚ

Қара шал Шәкен отағасы көңілсіз отыр. Жабырқау. Терезеден түсіп тұрған күн сәулесіне жасқана қарап айналасын сипалақтай берді. Мұндайда қамзолының кеуде қалтасынан мүйіз шақшаны алып, келістіріп насыбай атса көңілі жадырап қалушы еді.

Қас қылғанда насыбай да таусылыпты. Қоқымын ніскеп түшкіріп салды да, үккішті алдына алып насыбай үгуге кірісті. Шоқпарды бұлғақтатып ұзақ уқалады. Ойы да әр саққа кетіп өзімен өзі әуре.

Бәрінен Жамантайдың қорлығы өтіп барады. Аяқтан шалып таң атырмауға бар. Құрдас болғаны құрысын өйтіп. Жолы түсіп дүкенге кіре қалғаны еді. Сөрелер товарға толы, жаның не тілейді. Әр кім керекін алып дуылдасып жатыр. Қарт дымқыл көздерімен ай-

нала бір шолып шықты. Керегі көрінбеген соң жабырқап:

— Шырағым, әнеугі тапсырғанымды әкелмедің бе? — деп күнк ете түсті.

Мұрын астына түймедей мұрт қойған жылтыр қара сатушы басын шайқап күлімсереді. Кездеме жыртқызып тұрған Жамантайға көзін қысып қалды. Жамантай қара сақалын сипап күліп:

— Ей, мына шалың қалы кілем, камқа тон тапсырып па еді, құпиялап кеттіңдер ғой?— деді.

Шөкең шамданыңқырап:

— Жамантай, анығында мен сендей шүберек саудалай келгем жоқ. Менің сұрап тұрғаным... деп бөгеліңкіреді. Неге екенін кім білсін, ар жағын айтуға батпады.

— Білем-білем деп Жамантай тағы жыртандады.— Құдай сені әуре қылған. Се-ен екеумізге кітәп оқыған немізді алған, осы қартайғанда кім болмақсың-ей? Онанда құдайға құлшылық қылсаң етті, перім-ау!

Шөкең шарт сынды.

— Ей, Жамантай, анығында оттама, құлшылық өз басыңнан кетпесін. Мен жасымда құдайға да, адамға да құлшылықты аз қылғам жоқ. Енді соның барлығын саған бердім. Маңдайың мен тізеңді сен тоздыр. Сен бар жұмағыңа!

— Перім-ау, замандас болған соң айтқаным да,— деп анау кеңкілдеп күле берді,— мейлің, әкедемік болсан да, шорт тебе.

Шөкең сарқыла сөйледі:

— Сен адам сайтанысын, колыңды артына ұстап ел қыдыру, баққаның өсек. Басыңа сәлде орап өлікке жаназа оқисың, садақа жинайсың. «Шәкен жаңаның кітәбін оқып шоқынуға қамданып жүр» депсін. Надансың. Молдалығың болса бір сәрі, жаттап алған бір-екі аятынды да хирағаттай алмайсың, мағынасын да түсінбейсің. Мен болсам кітаптан дүнненің төрт бұрышын түгел көріп отырмын. Сол кәләм — шәрібіңнен кем болып па? Кітаптан садаға кет, өл де маған.

— Астағыфиралла, құдайдан қорықпағаннан қорық деген. Мынау қайтсіді-ей, перім-ау, ме-ме-ен.

— Өзің пері, құдайдан қорықпаған өзің, кеше колхозда әктев болғанда құдайды көздеп ататын едің, құдайды боқтамай сөйлемейтінсің, енді келіп молда бола

қалыпсын, алдаушысың сен, тамұқ бары рас болса, алдымен отқа лақтырылатын өзіңсін!

Шөкен Жамантайды кеудеге түртіп нығарлап айтты. Анау қанталаған көздерімен ажырайып:

— Кәрі текеше бақылдамай аулақ!— деп шыға жөнелді.

— Арамза молдакеш!— деп айғайлады Шөкен. Соған соң сатушыға бұрылып:

— Шырағым, тауарыңды сата берші, қымбат бұйым — кітап неге жеткізілмейді. Толстойды тапсырғаныма үш ай болды. Шолоховты, өзіміздің Мұқанды әкел деп айтқалы қашан. Кітап жеткізу орнына әлгілерге жел беріп мазақ қылғың келеді. Дүкенінде кітап жоқ, шүберегіңді қайтейін, осы елдің ата-бабасы шүберектен өлген жоқ,— деді.

— Әкелем, әкелем, ақсақал,— деп сатушы саскалақтап қалды.

Шөкен ашуын осылай асқындырып алып еді, енді тарқамай қойды. Шоқпардың түбін зырлатып айналдыра түсті, ойы да зыр қақты. Насыбайын ерніне қыстырып шырт түкіріп тастаған соң ғана өзіне-өзі келгендей болды. Енді не істемек? Ауылдағы оқу үйінің азғана кітаптарын оқып бітіргелі қашан. Кейін қайталап оқыды.

Оқитын кітап таусылғалы ашуланшақ болып кетті. Газет-журналды да көзінен өткізді. Қоңылтақсып отырғаны мынау, Жамантайдың қылығы анау.

— Қой, бүйтіп текке зерігіп болмас,— деп Шөкен орнынан тұрды. Күпісін киіп, белін буды да далаға шығып сары қарын құла биеге қамыт киізді.

Қысқы күн құлактанып тұр. Шаңыт аязда ызғарлы ақ бұлттар тапжылмай қалыпты. Орман қырау жамылған. Қақпа алдына бет-аузын шәлімен орап-шымқап кемпірі келеді.

— Шал-ау, бір жаққа барамысың?

Қарт үндемеген соң кемпірі соңғы хабарды жеткізді:

— Қайнағанікіне Жамантай келіп, інің қартайғанда атқа мініпті, дінді, құдайды сөкті, кәләм-шәріпке тіл тигізді,— деп дәттетіп кетті. Ағаң сыбағанды бергелі жатыр. Өзгең өзге, құдайда нең бар, бейшара,— деді кейіп. Шөкен үсік саусағымен насыбайын шырт еткізді де:

— Жамантай екеуің оттамандар!— деді.

Қарт інірлетіп қырауытып оралды, ауыр қапты төр-

ге дүңк еткізді. Қағынып-соғынып алшандай басады.

— Үлкен ауылға барып кітапханадан біразға жетерлік азық әкелдім,— деді.

— Батырдың әкесі-ау, дауыстап оқысаң, мен де тындар едім,— деді сары кемпір.

КӘКЕННІҢ ҚҰБЫЛЫСЫ

Әскерден оралған бетім. Күздің түнерінкі кештерінің бірі еді. Үлкен жолдан түсіп, қоржынымды аркалап еңтелей басам. Ауылды, әке-шешемді сағынған екем. Туған жердің бетегесі де табанға жұмсақ. Әкем ауданда белді қызметкер болып, пенсияға шыққан соң атамекеніне көшті. Он жылдықты бітіріп, армия қатарына шақырылған. Міне енді, әскерлікті де өтеп келем.

Ауылдың төбесі көрінгенде жүрегім лүпілдеп, кескініме күлкі үйірілді. Көзіме Үрия елестеді. Үриямен алғашқы жылы танысқанмын. Аққұба қыз, күлкісі-ай, жүрісі-ай, одап тәуір қыз жоқ бұл маңайда. Ұялшақтығы мен артық инабатшылығы ұнамайды. Орыс қыздарынша жаркылдай жүрмейді. Әйтпесе талмабелдің өзі. Мен әскерге кетерде жылап тұрып:

— Кәкен, хатыңды үзбеші!— деп жалынған. Үрияның хаттарын қасиеттеп сақтап келем. Кейін хат жазбай қойғаным таңым бар. Екі жылда қандай болды екен, Үрия?

Әскерден оралған солдатты ауыл жұртының қалай қарсы алатынын білесіздер. Тайлы-таяғымен үйімізді басып кетті. Іздегенім — Үрия, көрінбейді. Кейін деп келіп жұрт қатарлы амандасып шықты. Сонан соң көпке дейін жолығыспады. Бір күні клубқа бара жатып әке-шешесіне сәлем беріп шығайын деп ымдап едім, басын шайқады. Аз тұрып кетіп қалдым. Көңілімнің қошы жоқ.

— Жаным-ау, бұған не болды? Бұрынғы Үрия емес қой. Көптен хат салмады, алғашқы көріскенде мойнымнан құшақтамады. Сауық кешке барғысы келмейді. «Әй, осы ауыл қыздары ғой. Қала қыздары болса жігітті сүйдім деп жасқанбай айтады. Бұлар билей де алмайды,— деп жазғырам. Клубта гармонияға қосылып ән айтылып жатыр. Қазақша әндер бірыңғай, тындағым келеді.

— Қыздар, неге билемейміз — деп айқайлап жібердім. Музыка тартылды. Ортаға шығушы жоқ. Тар юб-

ка киген жылтықай кара келіншек қолтығымнан алып дөңгелеге жөнелді. Қысырдың тайындай жұп-жұмыр жұтынып тұр екен. Құстай ұшырып дедектетіп әкетті. Қолы мұндай жұмсақ болар ма, қыса ұстап құшақтап алды. Денесінің ыстығы оттай қарып барады. Мұндай биіші қызды көргем жоқ. Салт бойынша шығарып салайын дедім. Пық тақастырып келеміз. Аяқтарын жебей басқаны қандай әсем!

Таныстық, аты — Дәме, осы ауылдың қызы болды. Қалада біреуге тұрмысқа шығып, ажырасып кетіпті.

— Үйге кір деп жатыр.—Рақмет, тағы кездесерміз,— дедім.

Иә, тағы кездестік. Тағы биледік. Сен сүйсең, мен сүйем деген сөздер айтылып қалды.

— Шын айтасың ба?— деп сұрады әкем.

— Шын.

— Үрияны қайтесің?

— Үрияң керек емес.

— Неге керек болмайды?— деп шешем соқтықты. Біреудің үкідей үрлеп өсірген баласы, елге қадірлі. Сені сарғая күткені ме жазығы? Әке-шешесі қандай, қазан-аяғымыз араласып жақын жүрміз, тілегіміз бір. Таңдағаның байдан шыққан Дәме ме, уыз басына соны тең көрдің бе? Менен туғаның рас болса, қайт ниетінен.

Шешемнің бой бермейтінін білем. Ниетімнен қайтатын мен бар ма? Ауыл, ағайын, жанашыр ортаға алды.

— Үрия тұрғанда Дәмеге неге қызығасың?— деп күйінеді. Менің сөзім біреу ақ:

— Салпы етек ауыл қызы менің теңім бе? Маған Дәме ұнайды. Ол культураны біледі деймін.

— Ақымақ!— деп жерге түкірісті.

— Любовь дегенді білесіңдер ме өздерің?— деп дау айтам.

Туыстарым қажыды. Мен жеңіп шықтым. Той жасайтын күн белгіленді. Той емес, олар үшін кара жамылған бір күн болды. Барлығының қабағы қатулы, күлкі де, қуаныш та жоқ. Дәме екеуміздің желіміз онынан тұрып, жымыңдасып қоямыз. Алғашқы күндерден бастап үй-ішінен шыныаяқ сылдыры естіле бастады. Шешем бұрын да қазымыр еді. Мүлдем қабағы қатып кетті.

— Тұсаулы аттай кібіртіктемей ана тылтимаңды өзгерт!— деп әмір қылды. Дәме де күрт құбылып жүре берді. Бір күні жұмыстан келсем, қырқысып жатыр

екен. Шешем мені көрген соң бұрынғысынан да долданып:

— Әкет мынауынды, көрінбендер көзіме!— деп шапалақпен тартып жіберді.

— Кетсе кетеді,— деп Дәме төсек-орынды шығара бастады. Қалтнып тұрып қалыппын. Өзінікі дегенді шығарып болып мені жетектей жөнелді. Мен үшін Дәмеден мықты кім бар, еріп кете бардым.

— Барсаң бар, жалғыз деп еркелеткенде көрген жақсылығым шығар,— деп шешем қалды. Әкем кеңкілдеп қалды.

Апақ-сапақта туған үйімнен осылай шығып кеттім. Ауылдың әр үйінде жүрдік. Қайда кірсек те сныспай шыға береміз. Дәме жатып-тұрып мені мүжиді.

— Шіріксің, елдің еркегі баспана салып, мал малданып алды. Сен болсаң салбырайсың да жүресің. — деп ызындайды. Курсті бітіріп шофер болдым. Шоферлардың жағдайын білесіздер, күн-түн жол үстінде. Бел шешіп жата алмайсың. Дәме күн батпай үйден табылуға бұйырады. Кешіксең атар таң жоқ. Қайда болдың, қайда тұрдыңның астына алады, Тегі Үриядан қауіптенетін сияқты. Ауыл арасынан ұзап шықпа дейді. Шоферді қайда жұмсаса сонда барады десем, құлақ аспайды. Болмаған соң бастыққа жалынып бөлімшенің шаруашылық машинасына ауыстым.

Еңбегім жанып, дүние құрала бастады. Бұзаулы сныр мен кой-ешкіміз болды. Алғашқы ұлымыз Бәубектен соң Балбек туғалы бері өз әке-шешемнің қадірін біле бастағандаймын. Қолымнан келген жақсылықты аяғым келмейді. Шал-кемпірдің менен басқа кімі бар? Отын-шөбіне көмектесем, Дәмеден жасырып еңбек ақымнан апарам.

— Екеуміздің пенсиямыз сенің табысыңнан әлдеқайда артық, қаражат жетеді. Өз керегіңе жұмса,— деп азар да-безер болады. Дәме оларға жақындатқысы келмейді.

— Бұралқы иттей қуып шыққан қақбастарың керек болған екен, бар қайта кіріп ал, сенсіз де күн көрем,— деп ерні қайқайып шыға келеді; Сөйтіп туған үйіме, әке-шешеме баруға да болмай қалды. Үй іші ала болса, кереге басы пәле болады деп жадырап отырған бір күніміз жоқ. Он бес сағаттай баранка айналдырып, нығым салдырап келсем дауым даяр. Алдымен бүгін қайда болғаныңнан есеп бересің; пәлен қызды, түген келіншекті машинаға мінгізіпсің, оны түгенше көріп-

ті,— деп мәселені бүйірден қояды. Ант-су ішесің, сен-бейді. Шыдай алмай мен де қарсыласа бастадым. Шақ-шәлекейіміз шығып жатқаны. Тұрмыстың қиюы қашты. Көңілсіздіктен құтылудың бір-ақ жолы бар. Ол — ішімдік...

Алғаш той-топырда ішіп жүрдім. Күнде жиын қайдан кездесе берсін, жанжал сайын ішу керек. Кейде үй-елеп қалғанша іштім. Ондайда Дәме тепкілеп ұрады. Екі бала шырылдап жармасады. Сәбиілердің үрейленіп, шырылдағаны жаныма батады. Екеуін бауырыма басып отыра қалам.— Көкшешек келгірлер сендерден-ақ көрдім ғой!— деп балаларды атып жіберіп, жекпе-жек келеді.

Соңғы кезде жүрегім әлсіреп, жүйкем қозғалғыш болған. Дәме кеңсеге барып арыз қылды. Тағы мойындасу...

Бір күні кеш оралдым. Аздап қызулауым, есік қақтым.

— Бұл кім?

— Менмін, аш!

— Ашпаймын, саған тентіре дегем жоқ. Ана тамыр қатындарына бар!

Есікті тепкілей бердім. Долданып сүйменмен бұза бастадым. Шамам келмеді, кеудем қысып жылап жіберіппін. Совхоз орталығына тарттым, қонақ үйге түнеп шықпақпын. Ауылдан ұзағанда боран күшейді. Айсыз түнде фардың жарығын ақ перде басты. Трактормен аршыған жіңішке жыраға қар тұрып машина тоқтап қалды. Жұлқылаумен түннің көбі өтіпті. Бір кезде мотор сөнді. Бензин таусылған екен. Суып жүре берді. Қалтырап тісім тісіме тимейді. Боранға бір қырындап жүріп келем. Әлім бітті, аяқтарым еркімнен кетіп қалды. Құлап түсіп қайта ұмтылдым. От көрінгендей болды. Үсінген адамның көзіне от елестейді деуші еді, алдамшы бірдеңе болар ма? Отты боран үрлеп өшіреді де, қайта жалтырайды. Иттер абалап шықты.

— Бұл кім-ей?— деген дауыс естілді. Жылы үйдің табалдырығынан аттағанымды білем. Сонан соң жаман исі аңқыған аппақ төсекте жатқанымды көрдім. Екі қолымды дәкеменен орапты. Кеудем толған шу-сырыл. Үсініп келген екем, шопандар ауылы түнде ауруханаға жеткізіпті.

Кәкен түнеріп төмен қарады.

АҒАЙЫНДЫЛАР

Автобус жолдағы елді мекендерге тоқтап, кісі мінгізіп, кісі түсіріп дегендей көп кешігіп келді. Кәкеннің асыққан көңілі алып ұшса да ауыл жеткізер емес. Күн күйдірген даланың шеті аспанмен астасып жатыр. Көгілдір сағым дірілдейді. Шок қайындар көтеріліп, толқып тұрғандай.

Тимирязев академиясын бітіріп келе жатқан беті. Пілдей агроном болып оралды. Таныс жерлер бәрі. Көк егін ыстық желмен шайқала толқиды. Жас агроном егіннің бет алысын ұнатып, туған жердің тыңы ғой деп жылы ұшырай қарайды.

Автобус орманды жағалай жүрді. Ақ қайындар мен көк теректер күн нұрына шомылып тұр. Балалық шағы есіне түсті. Шие теретін ағаштар еді.

Ауыл көрінді. Жүрегі лүпілдеп терезеден мойнын созды.

— Тай шаптырым көшені қашан салып үлгерген-ей?!

Мұртты кісі құшағына қысты. Аймалап жатыр, екінші жағынан балалар жармасты. Ағайын көршілердің ортасында қалпағының төбесі ағараңдайды.

— Шырақ, аман-сау келдің бе, ә?— деді Жекен ағасы.

— Шүкіршілік ауыл жаңарып кетіпті ғой!

— Ел жақсы, тұрмыс та жақсы, мал бар, ақша бар. Жекен қалбалақтап есік ашты. Үй-іші тастай қараңғы екен.

— Ақырын, легенді байқа!

— Қараңғылап қойғандарыңыз не?

— Қаһар сокқыр, шыбыннан көрдік көресінді.

Үйге сәуле түскенде айтқандай-ақ қара шыбын ду ете қалды.

— Әне сөйтеді енді,— деді ағасы күнкілдеп. Асты-үсті карағай, терезелері үлкен сырлы жиһазды екен жаңа үйі.

— Қоныс құтты болсын!— деп жатыр інісі.

— Шырақ, ауыл түгел жаңа үйге көшті. Осының көбін өзім істедім. Қол біліп тұрған соң не тәйірі. Астық көп, еңбек күн көп, не сұрайсың, тұрмыс ондалды ғой. Шырақ қайырлы етсін.

Кәкеннің тынысы тарылып кетті. Қоң исі аңқып барады.

— Көзгелдекті ашып жіберші, қапырық екен!

— Ол не?

— Терезенің желдеткішін айтам.

— Желдеткіш? Жоқ қой ол.

Жекен інісіне ренжи қалды. Үлкен қалада тұрып, оқу оқыған соң бізге мұрын шүйіргені ғой. Үй мынау, іші толы кілем мен жасау, қора толы мал, қалта толы ақша, осыдан артық мәдениет бола ма? Ата-бабамыз көрмегенді көріп отырмыз мінеки...

Жекен үйінің мол дастарқанына ыстық бауырсақ төгіліп, тәрелкелеп май қойылды. Қашты көсіп алып дастарқанға серпіп жіберді.

— Алындар, жеп ішіндер,— дейді ашық үнмен.

Інісі малдас құрып отыра алмай әуре. Тізелері шошайып шыға берді. Сіңірлері тартылып, аяқтары ұйып қалды.

— Ауру қалса да әдет қалмайды деген ғой. Стол тұрса да жерге дастарқан жайып тамақтану бар екен әлі,— деді Кәкен кейіңкіреп.

— Апада бір рет шал екеуміз шай ішіп едік, Сұрағашың қатышы күліпті,— деді Жекеннің қатыны даңғырлап:— «Адыра қалғыр-ау, жетісіп биік столға қаздия қалыпты! Қызметкер болар ма депті. Сонан соң қоя қойдык.

Жұрт гараганда Кәкен туфлінің іздеп босағанда қарманып жүрді. Көңісі осы арадан шығады екен.

— Не іздеп жүрсін?

— Туфлімді... Қараңғыда қолымды былғап алғаным.

— Төл үйшігі ғой.

— Төл осында тұра ма?

— Не, қысқы ергенек.

— Үйге төл қоя ма екен, ауру-сырқау осынан тарайды, безобразия!

— Келмей жатып мән үйрете бастадың ба? Сен ұнатпайды деп төлімді қырып алмақпын ба?— деп Жекен қатты кетті. Бүлдіріп алғанын інісі енді білді. «Ақылмен айту керек еді».

— Ағатай, сіз түсінісіз, мәдениет — байлық пен барлық емес, тазалық пен жарасымдық. Мынадай үй орнатқан адамға шағын етіп төл қора салып алу немесе терезелердің бір көзін ашып, жабылатын ету қиын ба? Төл үйшігі болмаса, шыбын да болмас еді. «Жұғын бар жерде шыбын бар, шыбын бар жерде шығын бар» деген ата-бабамыз емес пе?

Жекен үндей алмай қалды. Алғаш қаладан келген інісін бізге танау көтеріп отыр деп ойлап еді, азаматтың сөзін айтты-ау.

— Қатын-ай,— деді ол әйеліне дауыстап.— Жұрт не десе о десін, ана биік столды Иван тамырдікіндей ортаға қойып тамақты сонда ішейік. Ергенекті сыртқа шығар мен терезенің бір көзін ашып-жабатын ете қояйын,— деп белін басып шойнандай тұрды.

ӨТЕУ

Есіл сабасына қайта бастаған кез. Байтақ алқаға тұтас жайылған суда мұз сынықтары қалқып жүр. Тарбия құлаған үйенкілер сәл бөгеледі де, аунап түсіп қайта жылжиды. Ақ шағалалар сорғалап келіп қайта ұша жөнелді. Жел толастап дала бусана бастады. Сағым жөңкиді. Сай-салада қысқы қардың тоқымдай-тоқымдай қалдықтары жатыр.

Жаңабай атын тебіне түсіп келеді. Кешеден бері көңіл қошы жоқ. Түн ауғанша ұйықтамады.

— Жаңабайдың қырсығынан төлдің өлімі көбейіп кетті, қозы мен лактың шығыны бар. Мұны не деп білуіміз керек?— деді бір колхозшы күйініп.

— Мал қыстан арықтап шықты, шөптің жоқтығына қой кінәлі ме?— деді енді біреуі.

— Сәду дұрыс айтады, шөп әрі аз, әрі сапасыз болды. Сары өлең азық па сол? Жаңабай шөп шабысы кезінде мықынын таянып босқа жүрді. Завферма болып жұмыс басына барып қол тигізді ме екен, айтсыншы өзі!— деді қаба сақалды жігіт,— ең құрығанда жоңышқаның бір маясын қара өзек шаққа алып қалу керек еді ғой. Енді мына қара дауылда қозыларға беретін шөп жоқ, безобраз, барып тұрған.

— Мая дейсің-ау, жақсы аға, төлдер көлденең шөп тістемегелі екі күн, енесінің тандырын ғана сорады. Арық саулықтар қалай сүт бермек, сүмдық-ау!— деп, төлші келіншек ернін сылп еткізді,— арасына барсаң азан-қазан шулап, өзінді жеп қойғандай.

— Қозы қора лас, қапырық, сыз өткен төл өлмегенде қайтеді. Біз сияқты ірі колхозға жақсы қозы қора салып алуға әбден болатын еді ғой. Бұл қоғамға жаны ашымағандық!— деді біреуі білек сыбанып. Сөзге қонақ бермей даурыққан жұрт ферма бастығы Жаңабайға шүйілді. Қысық көздерін қыпылықтатып сөйлеушілерге жүдеу кескінмен қарап Жаңабай отыр. Шашы өсіп, ұрты салбырап кетіпті. Жаңабай дәлел айтып ақталғысы

да келген жок. Несіне ақталсын, жұрттын айтқандары өтірік емес. Ендігі ойы—төлге керек шөпті жарысқа түскен көрші колхоздан сұрап алу. Қалай сұрар екен? Малы күйлі, шығынсыз жарысушылары күлмей ме? Ұят-ау!

Жанабай сылбыр аяңдап келеді.

Өзімен-өзі болып алыста, су бетінде көрінген қараға көңіл аудармаған еді. Ағынмен ыққан бір мая шөп екен. Осы шөпті бұрын фермаға жеткізсе деген бір ой сап ете қалды. Қалайша? Ағып әлі күшті. Тасқында қайық есіп те көрген жок. Сендерден өтіп, маяға жету де қиынау «Жок, болмас» деп атын тебініп ілгері беттеді.

«Ал, Беке, туысқан, мен қысылып келдім... Жок... не, қысылып келдім... Төлім қырылғалы тұр... жок... Ие, арықтап тұр...»

Жанабайдың жүрегі алқымына тығылып, беті дуылдап сала берді. Бекенің беймаза күлкісі құлағына келгендей болды. Қалай екен, батыр, кім озды, былтыр таласқан сен емес пе едің? Сондағы екпінің қайда? Хих-хих-хих...

Ол тізгінді тартып тұра қалды.— Жок ана шөпті жағаға шығаруым керек! Шапқан бойы үйіне жетіп аттан секіріп түсті де, балықшының қайығына ұмтылды. Жұрт таңдана қарап тұр.

— Не болды?

— Е, мұнысы несі?

— Жапым-ау, қайда анау! Жанабай арпалысып барады. Ұсақ сендер ұрып өтеді. Құрықты оңды-солды жапталаса сермейді, терлеп, еңтігіп келеді. Жүрегі қобалжып алқымына тығылды. Қатты ағынды қия жүзген қайық мұздардың соққысынан қалтылдап аударылып бара жатқандай болады. Қауіптен басы айналып, көзі бірауытады. Маяға тақала беріп жармаса кетті.

Шөптен қапсыра ұстап жоғарыға тырмысады. Көтеріле алмайды. Уыстаған шөбімен суға батып жанұшыра қайта жармасты. Сүлікше қадалып алып, сүйретіліп келеді.

Бір сәт жүрегі соқпай тым-тырыс тоқтаған сияқты. Шығар кеудесін қысып, аргы-бергісінен өтеді. Маяға бастырған бұтаққа қолы іліккенде шығып ұлгерді-ау. Ауыл тұсынан недәуір өтіп кетіпті, кейінде келе жатқан қайықшылар айғайлайды. Шөп сонынан ұры снырдай өз қайығы еріп келеді. Жібінен тартып жақыплатты да, сырығын алып суға бойлатып көрді. Су әлі терең екен. Жанабай күшпен бұруга әрекеттенді. Мая жағаға ойы-

са бастады. Тістері сақылдап, іші мұздап кетті. Көмекке келгендер жағаға шыққан еді.

— Шіркін, біздің Жақан осындай жігіттігін жайшылықта істесе ғой, — деп мекіренді біреу.

— Өзіне де сол керек! — деді екіншісі.

СӨЗ ЕКЕН-АУ!

— Па, шіркін, сөз екен-ау! — деп шәңк ете қалды Бейсембі молда. Әуелі қырқылдап, сонан булығы шикылдап, күлкісінің аяғы қық-қықтап тынды. Қарлығаштың құйрығындай айыр сақалын жел үрлеп, ұйқы-тұйқысын шығарды. Сап-сары жалғыз тісі аузын ашқан сайын көрініп қылаң-қылаң етеді, қозғалып, былшылдап тұр. Иығы селкілдеп шүңіректеу ақшыл көздері қызарып кетті. Көзінің жасын сүртіп, ықылық атып:

— Түһ, шегі түскір-ай, тамтығы қалмады-ау, өркенің өскір мұндай көреген болармысың! Бәйкен тракторшыға басын қисайтып қарады. Көк шалған аппақ мұртын ширатып, пысқырынып.

— Солай де, құдаймен тілдесіп тұрмын де, сөз екен-ау. Әкеңнің қашан өлетінін айтып па радиоң? — Бейсекең тағы селкілдеді — қырма сақал Бәкеніміз кепкесі қисайып тұрып қалды, не дерін білмей сасқалақтады. Ақиқат сөзді айтам деп пәлеге қалды. Мазасыз күлкісімен жанын тырнап жатқандай. Лайықсыз ұшқалактанып отырған кәрі көршісіне ызасы келді.

— Қуаңшылықтың сыры, пиғылымыздың нашарлығында. Мал сойып тасаттық бермесендер жауын жаумайды, — деп сыдыртқанын өз құлағымен естіген. Сопысына қарағанда жаңбырды тілейтін молда жоқ. Ал тірлік біткен шөлдеп тұр. Таңертең ауа райын зерттеушілердің айтқаны анау. Ал бұл өзінікін растағысы келеді. Тасаттық беріліп садақа-сауқат калтаға түссе дейді.

Бейсембі тершіген жүзін пұшпақ бөркімен дөнгелете сипады да, шәші жидіп түскен төбесіне кигізе салды. Әжімді жүзі жымың-жымың етті.

— Менікі жәй сөз ғой, лайым жаңбыр жаусын, — деп аспанға бір қарады. Шілде күні тас төбеден шақырайып тұр. Аспан боп-боз. Айнала сап-сары, құп-қу. Изендеген сағыммен тербеліп тұрғандай. Алыс көкжиіктен ыстық жел соғып аңқаны кептіріп барады. Тал

түсте далаға өлі тыныштық орнаған. Шегірткелердің шырылы гана естіледі. Түтеген ыстықта құйын дөңгеленеді. Біреуі бері қарай ойысып ауылдың арғы шетінен иілікті де, сұрғылт құйрығымен ұйпалап өтті. Қора төбелерінің қатпарын ұшырып ұйқы-түйқысын шығарды. Сөйтті де есік алында отырған Бейсекендерді шайқап кетті.

— Кет, бәлекет, Ақтайдың үйіне бар найсап! деп жақтырмай шығарып салды молда. Жауын деген жақсы сөз, бірақ, ол бір алланың пәрменінде емес пе? Нақ бүгін жанбыр болады деп кесіп айтқан адам діннен шығады. Мына құйын жын-шайтанның хабаршысы, кедергі жасайтын осы. Кім айтса ол айтсын, жауын болмайды, көріп отырмын болмайды!

— Не бәс тігесің, Бейсеке?

— Түк те тікпеймін, құдайдың ғайыбын саудаға са-лар жайым жоқ. Күнәһар болсаң, менен аулақ, өзің бол!

Бәйкен бригадаға қарай аяндады. Бұрылып артына қарап еді, үй алдындағы түбірде сақалы желкілдеп Бейсекең әлі отыр екен. Түстен кейін торқасқа байталды жегіп шөпке баруға қамданды. Айыр, шалғысын қамдап жүруге айналғанда:

— Шал-ау, шекпенінді ал!— деген дауысқа бұрылып та қарамады. Шыбындаған байтал құйрығын шипақтатып жорта жөнелді. Жолдың шаңдағын бұрқыратып ағаш арасына кірді. Көлеңкеге биені ағытып, шалғынға тиісіп кетті. Тер сақалынан саулады. Жіңішке ақ шалғыны шаң-шұң жанып, тері биалайының алақанына түкіріп алып сілтей берді. Төңкеріліп түскен пішеннің жолдарына қарап ыңкылдап қояды. Ертсең кемпірің әкеп, екеулеп қимылдау керектігін ойластырды.

Орман сыртынан дүңгірлеген дыбыс естілді. Жалғыз адамға жын-пері әуес деуші еді. Аузында құраны барға тіпті өш қой найсаптар деп жүрегі зырк ете қалды. Ағаш сыртынан нажағай ойнап күн күркірей жөнелді.

— О, тоба,— деп Бейсекең сақалын сепситіп аспанға қарады. Бұлт жоталарын осқылап нажағай тағы жарқылдады. Нөсердің екпіні білініп, алғашқы суық тамшылар түсе бастады, құйып кетті. Молда шапанын жамылып ағаш түбіне ықтады. Жаңбырға қарап қайран болып отыр. Бөркін шешіп сопақ төбесін тосты, алақанына жиналған суды бетіне жақты.— Жаңбыр, жаңбыр!— деді ол көздері шүңірейіп.

— Қалай екен?— деп ыржия күліп Бәйкен тұрғандай.

— О, тоба, мұны қайдан біле қойды-ей!—

Күн жарқылдап, аспан шатырлап кетті. Нөсер сабап тұр. Бейсекеңнің шапаны да пана болмады, су өтіп қалтырай бастады.

— Шіркін, сөз екен-ау!— дейді таңдайын қағып.

КӘЖЕКЕҢ

Кәжен қарт аттан түсті, қолын маңдайына тосып алысқа қарады. Сарыала күз мұнартады. Жел қуалап тастаған шарбы бұлттардың сыртында күн жылжып барады. Желке тұсында былбыраған көкшұлан шашы қалыпты, басы шақа жалтыр. Ықшамдап қойған бұрыл сақалы бар.

— Шіркін күз-ай, даланы кемеліне келтіресің-ау!— деді ол кеуде кере дем алып. Қырдап тағы бір отар көрінді. Теңбіл көктің шоқтығында тұрымтайдай жабысып Әбілқайыр отыр еді. Енді міне, қойларын қаптатып жіберіп, бері қарай шоқытып келеді.

— Атты осынша сабылтқан жөн бе екен, жастық шіркін-ай!— деді Кәжекең. Биыл бала-шағасының мал бағуды қой деген тілдерін алам деп, іш құса бола жаздады. Дені сау адамға ермек табылмайды. Кемпірлермен кеңессең, сөзің үйлеспейді. Екі қолың алдына сыймайды. Құрысын бүйткен күн деп, қайың құрығын сүйретіп жайлауға тайып отырды. Даланы сағынып қалыпты.

«Шәпибаяуды» әндетті.

— Әліксәләм, Әбілқайырмысың, мал-туарың аман ба? Рас та, сен жиналыста болған шығарсың, нә, сөйле,— деді қарт. Жас шопан шүңірек көзді, біз мұрын жігіт, аттан түсіп қоржынын жерге қойды да, көкбестінің аяғын шылбырмен шала салды.

— Көргенімді айтайын ба, естігенімді айтайын ба?— деді Әбілқайыр шарт жүгініп.

— Бәрін де айт, кеңес көптік қылмайды, рас та, жиналыста не сөйленді, тапсырмамыз не болды!

— Кәжен деген шалымыз бар, мінезі тым қатал, бұйрығы орындалмаса жұртты қуырып бітеді,— дегенімде үлкен бастықтардың өзі сескенейін деді,— деп Әбілқайыр кескінін құбылта сөйледі.

— Кой жынданба, рас та, калай болды?— деді Кәжекең кұмартып.

— Ештеңе өнбейді.— деп мұнайып төмен қарады Әбілқайыр.

— Апыр-ай, көршінің шопандары ала бастапты ғой, бізге неге бермейді? Қозыны кем алдық па, жүнді аз қырықтық па, еңбегіміз кем бағалы болғаны ма?— деді қарт шын күйзеліп.

Әбілқайырдың көк көздері ойнақшып, істік мұрнының ұшы жыбырлап кетті. Түбіттен бастаған мұрт сымағын уқалап, кепкесін көзіне түсіріңкірей киді. Кәжекеңнің әжімді, болбырақ беті азғана қалтырап кеткендей еді. Жігіт таңқылдай күліп:

— Ойнап айтам. Кәжеке, мүлде олай емес, түн шегі түскір-ай,— деді ол ішін басып.

— Әкесі құрдастың баласы құрдас деген-ау, антұрған. өкең Шәжабайлы да көргем, менімен ойнауынды қоясың ба, аһ!— деп қарт үстіне қона кетті.

— Қойдым, әкета-ай!— деді жігіт ышқынып. Әбілқайырдың шықшытына әлуетті бармақ шегедей қадалып, жанын шығара жаздады. Көзінен ытқып шыққан жасын сүртіп күле берді. Кәжекең де күлді:

— Көптен қолыма түспей жүр едің, енді қалжақтайсың ба?

— Жо-жок, алла сақтасын,— деді Әбілқайыр шегіншектеп.

— Ал, сөйле ендеше!

— Сессияға депутаттар түгел жиналған екен. Райисполком председателі қышыған жерге тигізді-ау! Мәселе малшыларды мәдениетпен қамту төңірсінде болды. Заявқаларымыз алдында жатыр екен. Тұтыну одағының бастығын қырғндай бүрді.

— Рас та, сол керек оған... Тіпті, бәсе деймін-ау, ана жолы сөзге құлақ аспады деп еді-ау!— деді Кәжекең жадырап.

— Керектері түгел берілсін деп қолма-қол қаулы алынды. Біздің жайлауға орталықпен байланысып тұратын рашия жабдыкталады. «— Әу, кемпірмісің, есенсіз бе?»— деп сөйлесе бастайсың.— Әбілқайырды күлкі қысса да қарттың қабағына қарап қоя қойды.— Кино да, көшпелі дүкен де келіп тұрады. Малшыларға арналып киімдер әкеледі.

— Жә, киімнен жүдеп тұрмыз ба, басқасын айт!

— Қыстауда шағын электр станциясы жұмыс істейді. Иә, ұмытып барам, шопандар үшін тазы иттер мен

аишы мылтықтарын береді. Бұл малды аман сақтауға көмектеседі деп қаулыда атап көрсетті. Ана жолы селеу арасынан шыға келген көкжалдан тоқтыны зорға арашалап алмадық па? Мылтық болса, не ит болса аман құтылмайтын еді ғой.

— Солайы солай,— деп Кәжекең аз ойланып отырды да,— Сенің ойың мылтық пен итте, ал радио не болды соны айтшы!

— Ең қиыны, қолға түспейтіні сол екен,— деді Әбілқайыр мұнайыңқырап,— табылмай отыр деседі.

— Әй, тәңірім-ай, мынадай күнде, далада ән тыңдау, әңгіме есту қандай жақсы еді, ә?

Қарт шалқасынан жатып шексіз аспанға қарады. Байтақ әлем ән мей күйге, кеңеске толы болып көрінді, көзі іліге берді. Жігіт орнынан тұрып малға көз салды. Қойлар кең жазықта шашырай жайылыпты.

Әбілқайыр қоржыңды шешіп, кішкентай ғана «Турист» радиоқабылдағышын алып жерге қойды. Мұны малшылардың өрісте пайдалануы үшін колхоз сатып әперген еді. Құлағын бұрап қалғанда әннің үстінен түсті, «Шәпибаяуды» шырқап жатыр екен. Кәжекең апақтап басып көтеріп алды.

— Апыр-ау, апыр-ау, «Шәпибаяу» ма? Рас та. «Шәпибаяу» ғой мынау. О, бәрекелде-е!

БІЗ ІЛГЕРІ ТАРТТЫҚ

Қалың қабақты шот маңдай қара кісі Исатай күндегіден ерте оянды. Бөлменің бұрыш-бұрышы қарауытып, тұнжырап тұрған. Көздерін былшық басып ұйқылы-ояу жатты. Егде тартқан дене ауырлап қалыпты. Жанталаспағанда бола ма?— Мергенбайдың звеносынан қайткенде озу керек қой. Буындары сытырлап орнынан тұрды. Әйелі Рахия әкесіне тартқан ұл баланы құшақтап ұйықтап жатыр еді. Есікті ақырын ашып тысқа шықты. Күн қызарып шығып келеді. Таңғы тыныштықта күңкілдеп сөйлеген Мергенбайдың дауысы естіледі.

— Айыр-тырнауыштарды сайлап машина келгенше дап-дайын отырайық, Исатай әлі ұйқыда жата берсін!— дейді.

Исекең мырс етті де, шүңірек көздерімен далаға қарады. Балғаның сабындай саусақтарын маңдайына көлегейлеп тұр. Қарагер бие қара құлынын ертіп егінге ба-

рып қалыпты. Еңкелеңдеп соңынан жүгірді. Қалың қабағының үстіндегі екі елі маңдайынан тер моншақтады. Тәпірейген сұр кепкасын шалқайтып тастап жан ұшырып келеді. Бие секіріп барады, қайыру берер емес. Бұрын-ырақ жетіп жасыл бидайды күртіледетіп ора бастады, құйрығын сермеп қойып пысқырынады. Бидайдың масағын емес, өзінің төбе шашын жұлып жатқандай бетінен оты шықты. Жеткенімен жақындатпады, егінді жапырып айнала секірді.

— Қап, мына қатақалғыр-ай, машина келіп қалады-ау, ә?— Ертең жаным ұяда болса озып шығамын деген Мergenбай сөзіне жететін болды-ау... Осы мал деген бір пәле, жұмыс істетпейді. Бұл көкбалақ болып шық кешіп жүргенде жұрт іске кірісіп те кетті-әй, әттеген-ай!

Исатай кештетіп оралды, асықпай аялдап келеді. Тамақ тоқ, киім бар, дүние жеткілікті, ақша көп. Оның үстіне қой, ешкі, сиыр, торпақ, құлынды бие, қаз, үйрек асырап, ауланы көңге толтыру кімге керек? Не үшін асырап отырмыз? Ет, сүт, май, қымызды дүкеннен алсақ болмай ма?

— Әкесі-ау, шаршаның ба?— деді Рахия аппақ тістерін көрсете күліп. Исекең үндемеді, тез шешініп қыпқысқа жуан мойнын, жалпақ бетін сабылдап жуды, сүртіңді.

— Күн ыстық болды, Mergenбайдан озамыз деп болдырып қалдық.— деді пижамасын киіп жатып. Бөлмелерде үй гүлдері жайқалады, масаты кілемдер төселген, кітаптар сірескен шкафтан Сәбиттің «Әмір мектебін» алып тоқтаған жерден әрі көз жүгіртті. Бау жақтағы ашық терезеден көкше алманың исі келді. Исекең кітапты тізесіне қойып ойлашып отыр. Жетімдік пен өткен жастық шағы есіне түсті...

— Әкесі-ау, шәй даяр,— деп Рахия дауыстағанда ұйқыдан ояңғандай басын көтерді. Қырықтың ішіне кіріп қалған бұғақты сары әйелдің мінезінде жастық, еркелік бар. Шәйді құя отырып Исекеңді аялап:

— Ішіңіз, тәттіден алыңыз!— дейді.

— Қатты шөлдеп қалған екем,— деп үнілей берді Исекең.

— Әкесі-ау, таңертең шәй іше алмай кеттіңіз ғой,— деді Рахия аяп.

— Уақыт болды ма?— деді Исатай шәпкесін төңкеріп.— Биені егіннен зорға ұстап алып үйге келгенде машина тосып тұр екен.

— Әй, осы малы түскірден де көреді екенбіз,— деді

Рахия кейіп.— Кешкісін қоралап алу үшін жұмыстан ерте қайту керек. Өйтпесе ешкілер ағаштарды кеміріп тастайды. Тыныштықпен жұмыс істетер емес. Бие сауылмайды, міңуге машина бар...

— Осы малдан құтылу керек,— деп Исатай кесімін бір-ақ айтты.

Рахия ойланайын деді.

— Малға үйренген адамға малсыз тұру көңілсіз болмас па екен? Бірімжанның әйелі «үрерге иті жоқ» деп күлмей ме? Қоралардың бос тұруы лайықсыз емес пе және бірден қалай құтыла саламыз?— деді әйелі.

Исатай қалың еріндерін жымқырып тамсана берді.

— Малдың оралғы екені анық қой, колхозға тапсырамыз. Керегімізді ортадан алып тұрамыз. Одан артық не керек?

— Колхоз қабылдай қойса...

— Алады, алғызамыз,— деп Исекең кеңсеге тартты. Қөше жап-жарық, үйлердің ауласында екпе ағаштар жасарып тұр. Клубтан ән естіледі. Асфальтпен асыға басып келеді. Бастық өзінде екен. Топпақ мұртты, қонқак сары.

— Жоғары шығыңыз!— деп жатыр.— Халіңіз қалай?

Исатай сасқалақтап тұтығыңқырап қалды. Қалың қабағын қозғап кішкене көздерін қыпылықтата берді. Шамадан тыс кең бөлменің төріндегі бастыққа тақау келді. Бастық жалғыз емес, басқарма мүшесімен сөйлесіп отыр екен.

— Азғана шаруам бар еді,— деп күңк етті Исатай.

— Айтыңыз.

— Айтсам мынау,— деп үлкен еріндерін жинақтап, тамсанып:— Әйелімізбен екеуміз жұмыстамыз, тұрмыста мұқтаждық жоқ. Сондықтан жеке меншікке мал ұстаудың да керегі болмай тұр. Малдарымды колхоз орталығына тапсырғым келеді, қалай қарайсындар?

— Тың мәселе екен, сүт пен етті қайдан аласындар?

— Әринс, орталықтан.

— Бұлай ету әлі ертерек шығар.

— Бастық ойланды, аңысын аңдап отырған басқарма мүшесі іліп ала жөнелді.

— Менімше, бұл дұрыс емес. Коммунизмді бір күнде орната салуға болмайды. Түп орнымен қате. Мен білсем, сіз өз малыңызды колхозға асыратып, бейнетін жұрттын мойнына арта салғыңыз келеді. Білем, біле-ем, бұл айла. Басқарма бұл жолсыздыққа бара алмайды, білдің бе?

Бастық орнынан тұрып столға келді, қайта отырды,

қайта тұрды. Исатай қысылайын деді. Маңдайынан тер шықты.

— Ешқандай айла жоқ мұнда...— деп мінгірледі.

— Устав малын колхозға асыратып, өнімін өзі пайдалансын демейді, білдің бе?— деді басқарма мүшесі.

— Жолдас сен,— деп дүрсе көй берді Исатай, қорадағы малынды баю үшін асырап отырмысың, колхозға жанын ашыған соң ұстайсың ба, көп малды?

— Сабыр етіңіз!— деп күлді басқарма,— төтесінен айтқанда сөзіңіз орынды. Бұл тың мәселе болғандықтан басқарма отырысында қарап ақылдаспай болмайды. Аудан басшыларымен сөйлесейік...

Исатай мен Рахия кең қақпаны ашып қой-сшкілері мен сиырларын, қарагер биені құлынымен топырлатып айдап шығып фермаға қарай тартты.

— Уай, мынасы несі, малдарын қайда апарды анду?

— Фермаға өткізеді.

— Фермаға, неге?

— Естіген жоқ па едің, мал ұстамаймын деп арыз бергенін.

— Сүтті қайтеді, балалар бар емес пе?

— Колхозда сүт аз ба?..

Сенікі дұрыс мал бағуға ерінген ғой. Сұлу қатыны көнді қалай тазаласын, ха-ха-ау!

Сөйлеп тұрған Бірімжанның қатыны Шәйін еді. Рахия естімегендей жағынан өте шықты.

— Кекететін ештеңе жоқ,— деп шап ете қалды Мәліктің қатыны Жақсылық.— Мал ұстағандарына қой деген кісі бар ма, біздің үйдегі де фермаға қосамын деп жатыр.

Біреу шаңқылдап тұрып күлді.

— Уай, Исатай коммунизмді бір күнде орнатпақ, көрдіңдер ме?

— О, тоба!— деп күрсінді шалдар. Арғы бетте көкшолақ биені жетектеп, қалбақтап Мергенбай келеді екен.

— Қайырлы таң, Ісеке!— деді ол сонадайдан дауыстап,— ілгері тарттық па?

— Ие, ілгері...

МЫРЗАБАЙ

Терезені үсті-үстіне қағып оянбасына қоймады.

— Мырзабайшы, Мырзабай?— деген дауыс сапылдап тұр.

— Аллатағала-ай,— деді Мырзабай зарланып.— «Тырнадан төре қойсаң басыннан қиқу кетпес» деген осы екен ғой. Мына біз мұрын пәледен көреді екенбіз!

Дауыс та, терезе қағу да тоқтады. Таң бозарып келеді. Үйдегілер ұйықтап жатыр. Басын көтеріп, теңселіп отырды да, қайта құлап түсіп, қор ете қалды. Түс көрді, түсінде бригадаға барыпты. Тракторлар тоқтап тұр, адамдар көрінбейді, тып-тыныш, қостың үстінде байғыз қонақтап отыр.

— Таң атпай кім шақырды, тракторлар бүгін жүрмейді, басың қатқан байғұс екенсің,— деді байғыз адамша сөйлеп. Мырзабай ашуланып кейін қайтты.

— Астағыпыралдай, ұйқымның берекесін алдың-ау, құдайым сенің де берекенді алсын басқа не айтайын,— деп көздері жасаурап отыр.— Не қыл дейсің маған?

— Себу агрегаты сен үшін тоқтап тұр, неге бармайсың?— деген бригадирдің күйінген даусы естілді.— Бол тез!

Бригадир асыққан екен деп Мырзакең асыққан жоқ. Терезеден күннің қызғылт сәулесі түсіп тұр екен. Мұрны шұылдап тамсана берді. Сыртта бригадирдің басы қараңдайды.

— Тездет!

— Не қыл дейсің маған, бітеу адам емеспін ғой, ішпей қалай барам. Жолың болғыр, тарта берші, мен бірер шыны шәй ішпей қалай барам. Оразамды ашайын да, екі аяғымды бір етікке тықпай қоя тұршы.

— Шәй онда да бар, сөзді көбейтпе! Бригадир терезе сыртына әбден орнығып алды. Мұны қалдырып кетер емес.

— Астағыпыралдай, мынау кенедей жабысқан пәле ғой. Өз үйінен оразанды ашпай, таң атпай тентіре дейді. Жолың болғыр-ау, бара берші! Мені қайтейін деп ең?

— Жо-жоқ, алмай кетпеймін!

— Қап қорлықты көреді екем. «Бай болған кісі бақырып бола ма» деп бүйте берсе түбіне жететін шығар Мырзабай пысылдап күйбендеп жүріп алды. Қағынып-соғынды, қонақтайтын тауықтай айнала қарады. Шақшасын шұқып біраз отырды. Соған соң насыбайын ерніне бұлтитып, сырт түкірді.

— Дерсу бригадаға тарт, сенің кесіріңнен трактор тоқтап тұр!— деді бригадир.

Мырзабай түтін түстес көгілжім мұнара басып жатқан даламен асықпай аяңдап келеді. Өзінен өзі сөйлеп

келеді. Шайтан тайып жығылатын көселердің көсесі болғандықтан «Мырзабай көсе» деуші еді. Енді Мырзабай жалқауды қосып алыпты. Өзгесі өзге «Жалқауына» жол болсын. Жалқау адам осындай ма? Жұмыс істеп дамыл, көрмейді. Көп ұйықтайтынын айтатын шығар!— (Осы арада Мырзекең бір күліп алды).— Тамақ ішпейтін, ұйықтамайтын адам бола ма? Ат қоюға шеберлерін көрдің бе нәлеттердің? Жуас түйе жүндеуге жақсы дейтін шығар!

Күн тұсау бойы көтерілді. Аспанның іргесінде қоңыр-кай бұлт шөгіп жатыр. Жоғарыда солғын тартып орақ ай көрінеді. Мырзекең асығар емес, тракторлар гүрілдеген жаққа жақтырмай карап, бозторғайлардың шырылына құлақ қойып, тың тыңдады.

Кезек ауыстыру әлдеқашан аяқталып, жұрт жұмысқа кірісіп кеткен екен. Қос басында тұқым сепкіштерін тіркеп, ашылып-шашылып бір трактор тұр. Мұржасынан түтін дөңгелетіп бық-бық етеді. Тұқым сепкішке сүйеніп таңқы танау қара бала Дәкен шылым шегіп тұр. Тракторшы жігіт таусыла сөйлеп:

— Мұныңыз тіптеп жөн емес. Сіздің кінәнізден тоқтап тұрмыз!— деді.

— Астапыралла, сізге не болған? Маған айтқаны жаңа. Тоқтап тұрғаныңды түсімде көріппін бе?

— Кеше жиналыста естіп едің ғой,— деді Дәкен бала қосарланып.

— Иә, құдіретті құдай-ай... «Жуас түйе жүндеуге жақсы» дейтін шығар! Мүлдем нектеп алған. Шырағым осыдан былай да есесі толар!— Мырзекең қалтасына қол жүгіртіп көп қарманды. Ақыры шақшасын тауып алып келістіріп насыбай атты.

Трактор жылжи бастады. Екеуі екі тұқым сепкішке тұрып ортадағыны кезекпен бақылау керек еді. Мырзекең қақпаққа асылып алып мықшынып тұрды да қойды. Шаңы болмаса жан қиналатын шаруа емес екен. «Осысын біліп келісе қойдым ғой. Әй, Мырзекесі-ай, сенен қулық артылмас-ау!» деп уақ сары тістерін көрсетіп жетісіп күлді.

Көршісі тұқым сепкіштің дәп түсіретін өнештерін шұқып, дискелерін қакқылап, қакпақтарын ашып-жауып, тыпындап жүр.

— Шіркін балалық-ай,— деді ол ішінен.— Неге керек сол!

Мырзабай үнемі аяғынан тұра беруге жалықты да, тұқым сепкіштің үстіне шығып отырды. Енді серігінің іс-

әрекеті көз алдында жүріп жатты. Дәкен бала дамыл көрген жоқ. Қақпақтарды салдыратты. Өңештерге сым жүгіртті. Тағы не істемеді?.. Мырзекен көрі мәстектей қалғып кетіп еді. Дәкен бала жұлмалап:

— Мырзабай аға, мұныыз не? Өткізгіштен тұқым түспей қалды. Дискілерің топырақты сыпырып келеді. Ал сіз болсаңыз сеялка үстіне үйіндегідей нетіп алып-сың.

Мырзекен төбелессер алдындағы қораздарға ұқсап, әжім-әжім мойнын соза түсіп:

— Алла тағала-ай, осы не дейді! Көне көрсетші!— деді мұрнын тартқылап.

— Мынау,— деді Дәкен,— қылмыс, бұл жерге ештеңе шықпайды. Сіздің кесіріңізден егінге зиян болайын деп тұр.

— Аллатағала-ау, маған не қыл дейсің? Бәрің өктем сөйлейсіңдер. Жолың болғыр-ау, айтшы енді не істемекпін?

— Мына сымды ал да былай, былай нет,— деді Дәкен лыпылдай сөйлеп, ұзын сымды дән түсіргіштің өңешіне жүгіртіп.— Дискіні былай-былай қағып, балшығын нетіп отыр. Көз алмай қара, нетіп алуды қой.

Мырзабайдың көңілі ортайып қалды. Дәкеннің артынан қарап күңкілдеп:

— Оқуды осылай үйренсең етті миғұла, мектептен қашып келмей!— деді.

Мырзабай енді аз болса да қараған болып отыр. Тұқымсепкіш тәп-тәуір істеп келеді. Қаптағы тұқымды аударып салып жүріп кетеді. Трактор тарта береді. Күн ұзын тоқтаған жоқ. Адам отыруға жалығады екен. Күннің өзі жылдай көрінді. Көзіне ұйқы тығылып қалғи бастады. Басы былғақтап, теңселіп келеді. Аузына насыбайын салғыштайды. Болмаған соң түсіп тетіктерді қарады. Бәрі орнында сияқты.

Аздан соң ұйықтап кеткенін өзі де білмей қалды. Ояғанда трактор аңыздың басында тоқтап тұр еді. Дәкенмен тракторшы жігіт мұның тұқым сепкішін айналдырып қарап жатты. Дискілер тоқтап, тұқым түспей балшықты сырып келген.

— Мыр-Мырзабай аға, сапасыздық үшін, мен кінәлі емеспін. Бұл сенің неткенің?! Мен агрономға айтам! Бригадирге көрсетем! Мен... Мен...

— Иә, күдіреті күшті құдай-ай, маған не қыл дейсің? Мен дискілерді қолмен айналдырып отырмақпын ба?

Шұқып дамыл көргем жоқ. Жолың болғыр-ау, айтшы, енді не істемекпін?

Тракторшы жігіт бас шайқап тракторына отырды.

Кешкі жауынгерлік листокта тұқым сепкіштің жәшігінде ұйықтап жатқан Мырзабайдың суретін салып қойыпты.

Жұрттың шулап күлгеніне Мырзабай айылын да жиған жоқ. Тісі ауырған адамдай томсарып үйіне қайтты. Мотордың гуілі құлағында тұрып алды.

АЗАМАТ

Тауфиқты біреу түртіп оятты. Вагоншенің сығыр терезелері бозғылт тартыпты. Ұйқы мендеткені сонша, көздерін аша алмай отыр.

— Тұр, шырағым, уақыт болды. Комбайныңды дайында.

Тауфиқ ұшы имектеу зор мұрнын уқалады, есінеді.

— Жас адамға ұйқы қандырған теріс емес, әр нәрсеңің өз реті бар,— деді оятушы күңкілдеп. Қаракөленкеде темекінің шоғы кызарады. Қолқаны қапқан ащы түтінге жөткірініп, Тауфиқ тысқа шықты. Таң сібірлеп келеді екен. Қаракөк бұлттың ернеуі ақтандақтанып айнала жарық бола бастапты. Сайда боз тұман қалқиды. Тұман арасында оты сөнген кемелердей болып комбайндар көңілсіз қарауытады.

— Бас аяғыңды, жұмыс көп!— деп асықтырды Елубай ағасы. Өзі қып-қысқа аяқтарымен тыпырлай басып, комбайндар жаққа жүрді. Қызыл «Нива» шыққа шомылып тұр. Темір біткен дымқыл, суық.

— Алдымен жатқаны алып тастау керек,— деп Елубай білегін түріне бастады. Кескіні қан-сөлсіз, әбден шаршаған. Ақсұр жүзінде қап-қара болып сақал-мұрт өсіпті.

— Ағатай-ай, жұрт қатарлы тынығып алсаң қайте-тін еді,— деді Тауфиқ. Елубайдың даусы жатқаның астыңғы жағынан шықты.

— Айналайын, айтқаның да болады, тынығу қайда қашады дейсің, тамашалап тынығатын бір мезгілім бар. Қашан дейсің бе? Комбайндар қаздай тізіліп, десте жинап кеткенде шаршағаным ұмыт болады.

— Ағатай-ау, бізбен әуреленіп қайтесің, өз комбай-

нынмен жүрсө берсең болмай ма?— деді Тауфик. Елубай тікен мұртын сипап үстін қағынды.

— Жалғыз менің істегенім не болады?— деп шырт түкіріп тастады.— «Ниваны» десте жинауға дайын ету оп-оңай шаруа емес, бір бөлшегін қате орнатып қойсаңдар қайтем, әлгі әкең қайда?

— Әу, мен мұндамын,— деп тарпылдай басып Ғали-молла жетті.— Неге оятпағансың, шаршаған екең. Не бары төрт-ақ сағат ұйықтаппыз ғой.

— Ештеңе етпес,— деп дағдылы сөзін қайталады Елубай, өзі комбайн қуысына кіріп тарсылдатып жатыр.

— Бала менікі, үйретіп, қамқор болушы Елубай...— деп қысыла күлімсіреді.

— Сенде татарлық, менде қазақтық жоқ, бірге жаса-сып келеміз, бала бәрімізге бірдей,— деді Елубай темекі тұтатып жатып.

— Рас-рас,— деді Ғалиолла.— Үйретсе, қолтықтап демеп жіберсе азамат болып кетер, Елубай ағасынша Москваға барар, съезге қатысар.

Жайшылықта үндемейтін Елубай Москваны сөз еткенде желпініп қалатын еді, бұл жолы:

— Жігіттер, тездетейік! Тауфик жұртпен бірге десте жинауға кірісіп кетсін!— деді.

Дала әлі қара көлеңке. Ақ мұнар арасынан шілдеде-гідей бөдене шақырады. Үйректер сымпылдап ұшып өтті. «Нива» десте жинауға дайын болғанда іргеден күн шықты. Жер бауырлай төгілген сәуле қызғылт күлгінденіп, дірілдеп біраз тұрды да, биіктеп жарқырай түсті. Шөптердің, егін сабақтарының басынан шық тамшылары мөлдірейді. Оннан жылы жел тұрды. Тауфиқтың «Нивасы» айналаны жаңғырықтырып, азынап қоя берді. Жұрт оянып комбайндарына қарай жүгірісті. Тауфикқа бірінші жеткені:

— Апырау, шырағым-ау, комбайнныңды десте жинауға қашан дайындап үлгергенсің?— деп таңдана сұрады да, жауабын тоспастан:— Міне азамат, әй, жігітсің сен, Тауфик!— дей берді.

ЖАУЫНДЫ ТҮНДЕ

Күз желі соғып тұр. Қарашаның алапат желі. Катня трактор есігін жауып, жылу жүйесін қосып еді. Кабинадан жабысып тұрған шыбындар тіріліп ұша бастады.—

Жылылык деген жақсы ғой,— деп күлімсірейді. Кеше әкесінің қабағы қатып отыр еді. Себебін сұрағанда:— Сүйектерімнің қақсап кеткені, жауын болар,— деген. Қарттың «барометрі» қате айтпапты, бұлт қаптап, ауа райы өрекли бастады. Түн дегеніңіз мұнша ұзақ болар ма? Іңірден бері қанша уақыт өтті. Аңызды қалайда бітіру керек. Мына бұлттың кескінінің жаманы-ай, қара бауырдай талтаурап тұр ғой!

Жел ышқына соғып, терезелерге тамшылар ұрғылайды. Жұмыс істетпейтін қырсық тамшыларға қарап жатқан Қатиялар жоқ. «К—700» соканы жұлындай ұшырып келеді. Қатия ер жеткелі техниканы ерттеп мінді. Енбек жолын шоферлықтан бастап, дала желімен жарысып, алыс сапарларға барды, бәрінен де алып тракторлар қызықтыратын еді. Сұранып жүріп оқуына барып, алыбынды ауыздықтап шыға келді.

— Әп, бәрекемді, қимылдап көр, Қатия!— деді ауылдастары.

Қатия қимылдады да, оның тракторы қақаған қыста да, шыжыған шілдеде де бір күн тоқтаған емес. Қайда жұмсаса Қатия даяр...

Жаңбыр суылдап құйып кетті. Трактор жұлқынып ілгері ұмтылды. Азғана қалдықты бітіріп тастаса жарар еді. Жоқ қалайда бітіру керек. Жаңбырдың мөлдір тамшылары трактор жарығында сау-сау етеді. Ылғалға бөккен сарғыш егістік шылқып кетті. Бұлт жапқан қара түпек аспанның етегі бозғылт тартты. Шынымен-ақ таң білініп келеді.

Қара бұлт күн сәулесіне бөгет бола алмады. Айнала көгілдірленіп алыс-жақын айқын көріне бастады. Жауын жауып тұр. Кәсемсоттың доңғалақтары ауыр айналып жүріс қиындап барады. Жыртылған аңыз ортасында тілдей ғана сарғыш қалдық жатыр. Қас қылғанда мына нөсердің төпеп кеткені-ай!

Жауын терезелерді шәйіп тұр. Мотор қинала тартып қап-қара түтін атқылайды.

— Шыдап бақ, батырым, не бары бір-ақ айналым,— деп күңкілдейді Қатия. Трактор шайқалып тайғанақтап келеді. Қатияның маңдайынан, тер моншақтап отыр. Аспандағы алапат бұлтқа қарап газды баса түсті. Жауын құйып тұр.

ӘЙ, БАЛАЛЫҚ-АЙ!

Төлен аппақ басынан кепкасын алып жанына қойды. Мандай терін жеңімен сүртіп, тұтқаны ерсіл-қарсыл тартқылады. Кәрі «газик» суырылып шығар емес. Ілгері-кейін шоқалақтап арылдай ұмтылып тынды. Мотордың суы қайнап кетті. Тал түс. Аспан ашық, күн шуақ. Күннің қызуынан жер бусанып жатыр. Шілдедегідей сағым жөңкиді. Кабина сұмдық ыстық. Төлен есікті ашып тастап моторға тағы от берді. Ерсіл-қарсыл изендегенмен жылжымады. Жерге түсіп айналып көрді. Кәрі «газик» бөксесін сазға малып шоқайып қалыпты. Шофер жігіт пысылдап күрекпен қаза бастады, Қазып болып қайта жұлқылады. Қозғалар емес.

— Қап!— деп санын бір соқты.— Төте жол іздейтін нем бар еді? Бұрылыс болса да жұрт жүріп жатқан жолмен жүрсем біреу кездесер еді. Әй, осы аңғалдың қалмайды-ау! Шапшаң ораламын деп кетіп еді, бункер толып комбайн тоқтап қалды ғой. Әбден ұят болды, бір минут қымбат кезде көрдің бе?

Төлен доңғалақ астынап лай сазды кесіп лақтырып кеп жіберді. Апта бойы жауған кара жаңбыр жердің жеті қабатына кеткен бе дерсің, іркілдеп жатыр. Қазған сайын бата береді. Шофер даланың арғы шетіне қарайды. Төбесі кетік-кетік болып қайың шоқтары көрінеді. Сағым арасында комбайндар жылжып барады. Төлен бидайды қос қолдап алып бетіне басты. «Алтын, күміс тас екен, арпа, бидай ас екен» деп отыратын шешесінің сөзі есіне түсті. Мұнша байлықты артып алып, далада қаңтарылудан артық қорлық бар ма?! Жейдесін шешіп атып ұрды. Осы жерден қырманға дейін қазып жол салуға бар. Бір кезде мотор даусы естілді. Мұның ізімен құласары салдыртып келеді екен.

— Әй, тоқта, естимісің!?

Жирен шашы дудырап нығына түскен бала машинасы шегіншектетіп жіңішке сым-арқанды жалғап жіберіп жұлқып қалды. Арқан шарт үзілді де, шофер бала қолды бір сілтеп тарта жөнелді.

— Әй, тоқта, естимісің, менде арқан бар. Бидайды қырманға жеткізу керек. Комбайн күтіп тұр, тоқта деймін, естимісің. Әй, әтеңе нәлете-ай!

Төлен асқынған ашумен күрекке жармасты. Машина едәуір ілгерілеп қатты жерге жақындап қалған екен. Моторды азынатсын-ай келіп. Бір кезде саздан суырылып шықты. Кепкісін көзіне түсіре киіп ұшыртып келе-

ді. Жолдың ойлы-қырлысына да қарар емес. Қораптан бидай төгіліп кетпесе болады әйтеуір. Жол бойындағы қақтарды шашырата еседі. Әлгі машина сазға батып әлі тұр. Баланың терлеген бетіне ұзын бұрымы жалбырап түсіп кетіпті. Үсті-басы батпақ. Төлен алдын орап тоқтай қалды да, сым арқанды жалғап жіберіп, тартып, шығарып тастады.

— Рақмет, ағатай!

Төлен айдау жолға түсті. Кейінде еріп келе жатқан машинаға айнадан қарап қойып бас шайқап:

— Әй, балалық-ай!— деді.

АТАМЕКЕН

Қапша снырдың мөңірегенінен оянып еді. Терезелер қызғылт тартыпты. Күн шығып келеді екен. Аунап түсіп шалына қарады. Шалы дөңкііп жатыр. Қимылсыз. Құлақтары шыңылдап, көздері бұлдырап ойы әр саққа кетті. Көрген түсі тіпті көп, қайсы бірі есінде қалсын. Жалғыз-ақ ұмытылмағаны Қәрібай мен Әлібайдың келгені өніндегідей тіпті. Екеуі егіз қозыдай болып есіктен кіріп келеді екен.

— Құлындарым-ау, сендерді де көретін күн бар екен-ау, аллау, ризамын!— деген өз даусынан оянып кетті.— Ух, жаны түскір-ай, неге ояндым! Бұдан артық жақсы түс бола ма! Ап-анық көрдім ғой. Балаларым тірі шығар, аспанның асты қуыс бір жерде жүрген шығар. Жақыннан көруіме қарағанда анық тірі...

— Шал, әй, шал!

Шал теріс қарағаннан қозғалмады. Түні бойы жөтеліп ұйықтамап еді. Тынышталып жатыр екен. Тағы да өзімен өзі болып кетті. Ұлдарын түсінде көрсе де Қапшаның көңілі өсіп қалатын еді. Соғысқа екеуі бір күнде кеткен жоқ-ты. Алдымен үлкені Әбілбайға шақыру келді.

— Әже, уайымдама көп ұзамай ораламыз ғой. Жауды жапырып ертең-ақ келеміз!— деп тойға баратындай қуанып жүрді. Жүрегі елжіреп Қапша аттанарда бетінен сүйіп қала берді. Көп ұзамай Қәрібайды да алды. Бұған да сөйтті. Ұлдары оралмады. Өмір бойы тосып отыр. Өлді деуге қимайды. Екі бірдей өндірің өліп кетті! ақылға сыймайтын сияқты. Жоқ олар тірі, бір күші

қатар түзеп келіп қалады деген үмітпен жүр, қартайып болды. Бүгін тіпті ап-анық көрді ғой.

— Шал, әй, шал, апырай, сенің ұйқың-ай!

Шалы қозғалар емес.

— Е-е-е, бейшара, ұйықтасын, күні бойы еңкендеп дамыл көрмейді. Жасы болса келді, денсаулығы болса жоқ, кімге сенсін?— деп есіркеді кемпір.

Қапша көп құрсақ көтермеп еді, не бары осы төртеуі. Үш ұл, бір қыз. Осылардың бейнеті де аз болған жоқ. Дені сау, ақыл-есті бала өсіру оңай ма?

— Шүкір, балаларым жұрттың балаларының бәрінен артық болды,— дейтін. Кенжесі Жаныбай институт бітірген, көрші ауданда зоотехник. Қыз күйеуде бір үлкен бастықтың келіні. Бір шаңырақты өргізіп дөңгелетіп отыр.

— Не, ағай, бергеніне шүкір, осындай балаларды тауып өсірген Қапша осал қатын ба?— деп кемпірдің ойына тәккапарлық келді.— Әй, шал, шал деймін. Жолдыекен, әй, осы ұйқың-ай!

Шал қозғалмаған соң кемпірдің ойына күдік келіп жүрегі мұздап сала берді. «Әлгі Жықыштың шалынша қапияда о дүниеге аттанып кетпегей. Аллау, шалдан айырылсам не болам? Шал, әй, шал, Жолдыекен»...

Қозғалмай жатқан қарияны жұлмалай бастады. Денесі темірдей қатты, қорғасындай ауыр екен. Бетіндегі көрпесін жұлып алып еді, сақалы қу көдедей ербиіп шыға келді. Көкшулан басын жастыққа аунатып жібергенде шалға жан кірді. Бір көзін ашып, екінші көзін тас жұмып алыпты.

— Немене?

— Аллау, ұйқың қалай, қорқыттың ғой!

— Бекер ояттың-ау, кемпір, Әлібай мен Кәрібай келіп емірене сүйіп жатыр екем,— деді Жолдыекен қыпқызыл көздері суланып.

— Иә, ағай,— деді кемпірі шок баскандай шыжақтап.— Мен де сондай түс көрдім. Құлындарым анық келетін болды-ау! Айтып едім ғой келеді деп... Шал-ау, тұрсайшы, қызыл ісекті малдан алып қал! Балалар келген бетте құдайы қылып шалып жіберуге керек. Өріске қайдан шапқылап жүресің, тұр-тұр, тысқа шығайық!

Ойға батып денесі ауырлап жатқан Жолдыекен қозғала қоймап еді:

— Тұр деймін, тұр, о несі-ей!— деп Қапша жұлмап киіндіре бастады.— Менің тілімді алып, айтқанымды істеп жүрсең жаман болмайсың. Ортан қолдай ұл

тауын, кер марасын қып тауып берген мені осал деме! Ана Мәшһүр ағам отырар едің құрған, тұр деймін, тұр!

Қапша дәл бір өлу жас жасарғантай еркелей қалды. Сөзінен апарғаннан кырдай сопақ бетіне қап жүгірді. Спыр сауып, сүт пісіртіп, құстарын тамақтапдырып, аяқ-қолы сапты тиметей кемпірін көріп Жолдыкең ауыр күрсініп, суалмап қалған көшене бір тамны жасты сығып шығарды. Балалырым келеді деп қырық жылдай күткен қарттың да үміті үзіле бастан еді. Қайдан келсін, келмейтін болды ғой. Келсе не қылып жүр.

Қапша жаздың ұзақ күні дамыл көрмеді. Қызыл ісекті маңыратып қойып бауырсақ пісірді. Сырмақтарын қағып-соқты. Қант-шәйді молықтырып, қыстан қалған қазы-қартаны ақтарыстырып қарады. Ісектің етіне салса табақты түрлендіріп жіберер деп ойлады. Ақшамда елендеп көшеге шықты. Кішкентай ауыл таусылып бітуге жақын. Көбі совхоз орталығына көшіп кетіп үңірейіп ескі үйлер тұр. Қысқа көшенің басынан әрі қарай жол жатыр!

— Кемпір-ау, не қылып тұрсың?— деп жайтандай басып Жолдыкең шықты. Екі қария жол бойына ұзақ қарады. Қария құты қашқан ауылдың кескініне қынжылады. Жер жанатындай осы мекеннен дүркірей қашқан ағайындарымен дауласады. Қандай әп-әдемі ауыл едік. Енді міне... Жолдыкең осында туып, осында өсті. Малшы да, тракторшы да, бригадир де, басқарма да болды. Ауылды өркендету үшін өмір бойы арпалысып келіп еді. Енді міне... Өзі де қартайды. Дүнне деген соң... Күн көзі көкжиектен асықпай әрі асып барады. Кешкі қызғылт шапаққа малынған қариялар қолдан салған суреттей болып қимылсыз тұр.

— Өне көрінді!— деп Қапша ұмтылып қалды. Кенеп жапқан қоңыр машина қаракөленде ауылдың итін дүрліктіріп жүйткіп келеді екен.— Солар болды, нә, ағлай өздері!— деді кемпір дегбірі кетіп.

Машина тақалғанда, айтқандай-ақ, ішінде Қәрібайға ұқсаған біреу отыр еді.

— Қәрімбайым-ау, сағындым, осынша сарғайып қайда жүрдің?!— деп Қапша құшақтарын жая ұмтылды, әлі құрып, жер төңкеріліп бара жатты. Қәрібай дегені ағасына аумай тартқан Жаныбай екен. Машинадан секіріп түсіп анасын жерден көтеріп алды. Аппақ қудай болып аузы көпіріп жатқан кемпірді алақанына салып

тербетіп жүр. Жолдыекен қып-қызыл көздерін сұрткіштеп:

— Кәрібай мен Әлібай түсіне кіріп, бүгін қайткенде келеді деп, күні бойы дамыл көрген жоқ. Қызыл ісек таңнан бері байлаулы тұр. Бейшара қырық жыл балаларын зарыға тосып ақылынан адасуға айналды,— деді.

Жаныбай да, оның келіншегі де, қызы Жібек те, күйеу баласы да бір машинамен үйіле-төгіле келіпті. Баршасы ортаға алып кемпірді тірілтті. Қапша көзін ашып әрқайсысының кескіндеріне таңдана қарап:

— Сендер неге жиналдындар? Кәрібай мен Әлібай келмеді ме?— деп сұрады.

— Жоқ, әлі келген жоқ,— деді шалы бұрышырақ жауап беріп.— Келетін шығар.

— Ә, солай ма, келеді, келуге тиісті!— деп үндемей жатты. Мұндайда ешкім мазаламаса тез жөнделіп кететін еді. Айтқандай-ақ: — Шал, әй, шал, балалардың басы қосылған екен, үйім деп келді ғой, ана қызыл ісекті соя қойшы, бұлар жемегенде әкем келе ме,— деді.

Денелі қоңқақ сары Жаныбай ас артынан сөз бастады:

— Біздің жүрген мәніміз...— деп жұтынып біраз отырды да:— Сіздерді көшіріп алғымыз келеді. Бұл жерде не бітіресіндер. Қартайдындар, халдерің азайды. Енді біздің қолымызда болып қамсыз өмір сүріңдер. Біз күтеміз, бағамыз.

— Әй, тоқта!— деді кемпір тұлданып.— Атамекенімізді тастап кетіп бақыт табамыз ба? Біз жоқта Әлібай мен Кәрібай келіп қалса не дейді. Жоқ, шырағым, өзге арызың болса айт, мынауыңды естіртпе!

Мұрнының төңірегіне қиғаш әжімдер шоғырланып Қапша ашуланып қалды.

— Енді өмір бойы осылай оқшау қаласындар ма? Көшіндер, ол жақта да осындай ел, өздеріндей қариялар бар,— деді қызы.

Шал бишара қинала күлімдеп:

— Жайсаң мен Ортакөлді де көшіріп әкетеміз бе?— деді.

— Жайсаң мен Ортакөлден он есе артық жерге Көкшеге барасындар.— деді қызы батылдау сөйлеп.

Жолдыекен аппақ сақалын салалап отырып мырс етті де:

— Атамекенім сол жер жаннатынан кем бе екен. Мынау қос шалқар, кең дала, жасыл орман, анау ата-

бабамның зираты. Мынау маңдай терді төгіп салған қоныс, бәр-бәрін көзім қиып қалай кетпекпін,— деді. Жиналғандар отағасының шешіміне тоқтап, үнсіз қалды.

ТҮНГІ ОТ

Аспан әлденеден жабырқаулы еді. Бүгін жылы жаңбыр бүркіп тұр. Жер шылқып жатыр. Болат ат үстінде теңселе түсіп келеді. Күрең жүре шалып қотан қойдың соңынан асықпай жылжиды. Қойлар шашырай жайылып, жерден бас алмайды.

Беті тоқаштай жылтыраған бала жігіт қысық көздерін әудем жерге қалап береді. Совхоз мал дәрігерлік институтына жолдама бергелі ойда жүр. Токтысынан баққан отарын қимайды. Өндірістен қол үзбей оқуым керек шығар, әрі студент, әрі шопан,— дейді ол балапан мұртын уқалап.

Қойлар көк қуып барады. Кітап оқуға жаңбыр бөгет болған соң «Сәулем-айды» әндетті. Өлең айтса Әминә есіне түседі. Әминәні ойлай бастаса-ақ онымен бірге оқыған қыздар, мектеп бітіру кештері елестейді. Жас жігіт күрсінді.

Кешке қарай жел қатайып, жаңбыр молая бастады. Түксиген ақжал бұлттарға қарап Болат малын жинастырды. Шопан қобалжып атының шап айылын да, төс айылын да мықтап тартып, етек-жеңін жинап, ауылға қарай ығыстырды. Маңдайдан соққан желге қадам басар емес. Жылжу мандымсыз, ауыл алыс. Бір кезде жанапалақтап қар түсе бастады да, боран түтеп кетті. Отар ұйлығыса топталып тұрып алды. Әуремен жүріп кеш болды. Қойдың арғы шеті де көрінбеуге айналды. Болаттың қойны-қоншына қар толды. Ат та аппақ, қойлар да аппақ.

Не істемек?

Сұрапылда малды қырып алу қаупі елестеді. Терлеген күрең бүрсең қағады.

— Бірде қар, бірде жаңбыр жауып тұратын салпы етек көктем ғой бұл. Малды алысқа айдап әкетпе, балам!— деген атасының ақылы есіне түсіп қынжылады. Амал жоқ отарды ықтасынға айдады.

Жел қатты екпінмен гүлеп соқты. Биік қайың мен теректерді дауыл шайқап тұр. Боранды бейуақтағы жалғыздық жас қойшыны үрейлендіре түсті. Бұл қалың

қорық қасқырлардың қашанғы мекені. Қойға тиіп қуып кетуі әбден мүмкін. Жігіттің маңдайынан тер білінді. Мылтығында үш-ақ оқ бар, ол да ұсақ. Қойлар қойнауға кіріп, біріне-бірі тығыла күйіс қайыра бастады. Қайың мен терек нуынан тұтасқан гүіл естіледі. Бар жауыздық осында камалып қалғандай, кірпік қақса бас салатындай қорқынышты. Болат жуан терекке арқасын сүйсіп отыр. Уақыт өткен сайын бойы үйреніп, өзіне-өзі келе берді. Жазда астанада болады, Әминәні көреді, онымен бірге қылырады. Сол күндер тез келсе ғой.

Күрең ат құлақтарын қайшылап пысқырынады. жер тарпыды. Болат бар даусымен айтақ салады. Боран арасынан әлдене ағараң ете қалғанда берденкесін басып салды. Алдымен жирен ат жалт етіп, дүңкілі бөгеліп барып естілді. Қашылыста нығын соғып қапқақсатты. Отар бір уыс болып иіріліп тұр. Тұмсықтарын көтеріп елеңдейді. Қорыққаннан ба, тоңғаннан ба — Болат тістері сақылдайды.

«Қасқырдан қорықсан, от жақ» деген атасының сөзі есіне түсті. Енді қолына іліккен шырпы, бұтақтарды шірік түбірлерді таси бастады. Жанталасып жүріп жылынып алды. Шырпыны сызып жібергенде от сәулесі алақанынан шығып ағаш басына өрмелеп жоғалды. От түтіндей бастады-ау. Қойлар қайта үрікті, ештеңе көрінбейді, даңғаза шу.

Қойлар отқа көз тіге қарайды. Болат бұтақтарды таси берді. Орманның қараңғы түкпірінен ағаштар ағараңдайды. Маңдайы қызған соң көздеріне ұйқы тығылды. Тағы да шырпы жинауға кетті. Енді отқа жақындамауға да, отырмауға да тырысты. Жаудың ең қауіптісі ұйқышы жену үшін тек қимылдай беру керек. Дамылсыз айғайлайды, айтақтайды. Сағаттар өткен сайын өзінің не істеп жүргенін де, қалай істеп жүргенін де байыптай алмады. От сөнбесе, қойлар үрікпесе болды оған. Сүрініп кетіп көзің ашып алды. Жел басылып, қар көлбей түсіп тұр. Жақыннан сауысқан шықылықтады.

Аспанның астына көгілдір сәуле жайылып келе жатты. Таңғы аязда қойлар тыпыршиды, маңырайды. Фонар ұстаған салт аттылар жеткенде Болат қайыңның діңіне сүйеніп есенгіреп тұр еді.

ҚАРАШАДА

Елубай бір табын тайыншаны жайылымға айдап шықты. Мал соңынан шабап құланы тебініп тепек-тепек етеді. Құла ат күйленіп қалса да құйрығын бұлаң еткізіп артып көтеріп тастайтын мінсзін қоймапты. Жолдан келген соң бірер күн тынығатын да орны бар еді, қыстың малы, оның үстіне ертең бордақыға қойылғалы отырған өгізшелер жүдеп қалса қиын ғой.

Күн суық-ақ қыстың өзі сияқты. Жел терістіктен шығып ысқырып тұр. Қалың бұлт жылжып көшіп жатыр. Кешке қарай борапдатып кетер ме екен? Өгізшелер жол-жөнекей сүзиседі, ойнақтайды. Елубайға бәрі қызық. «Мына бір ақ бүйрек сауығып алыпты. Сонау қызыл қасқа ақсапты ғой. Мен болсам айыр бақайын тазалап, дәрілеп жібермеймін бе, әй, тәйір-ай!»

Елубай өзінің болмағанына өкініп ызалана түкіріп тастады. Малшылық әркімнің қолынан келе бермейтін жұмыс екені осыдан да белгілі емес пе? Әбікеннің шелек танау сарысы онжылдықты бітірген соң малшы болам деп аласұрды. Қош, болсын. Жаз бойы үйретіп, жаз бойы жүйкемді құртқандағысы осы ма? Аз күн үйде жоқта анаусы ақсап, мынасы арықтап, малдың берекесі кетіп қалыпты.— Қаргажаным-ау, ақсағанын дереу көрің, емдеп отырмаса сарып болып жылжымай қалатынын саған неше рет айттым? Ұғатын уақытың жетпеді ме? Қош, Елубайды Алматыға мәслихатқа шақырды екен дейік, сонда сен не бітірдің-ей? Маңдайындағы көз, терінің тесігі ме?

Елубай Әбікеннің сарысына жауығып келеді. Сопақша жүзі суыққа көгеріңкіреп үлкен ала көздерімен табынды тінткілей қарайды. Томпақ аузын төнеректеп сақал мен мұрт тебендепті. Дөң үстінде жел қаттырақ соқты. Оба төбесіндегі ағаш мұнарының қаңқасы шайқалып тұр. Кәрі күзғын қанаттарын жайып жіберіп обаға келіп қонды. Жер томардай қарайып әлденені шоқып, ермек қылып отыр. Жайшылықта ұнайспайтын қара күзғынды көптен көрмегендіктен жылы ұшырайды. Мал дөңнің арғы бетіне түсе жайыла бастады. Осы жерден айнала алақандағыдай көрінеді. Аттан түсіп шөк тобылғыны иқтап қисайып жатты. Қу бетегені жапырып, ысқырып үрлеген желдің сарынын тындап рақаттана маужырайды. Құла ат салпы еріндерімен құрайдың басын шалып пысқырынады. Мұнара тенселе зуылдайды. Оба үстінде ақ жусан шайқалақтайды. Қай мола бол-

сын салқын күзде ауыр мұңға бата түседі. Осы жерге қашан пайда болғанын, кім жерленгенін білуші жоқ. Жел ғана өз тілімен сыңсып әндетеді.

— Адам мәңгі жасау үшін не істеу керек!— деп ойға кетеді Елубай. Өз ұғымынша мақсатына жеткен адам ғана мәңгілік болатын шығар. Жасында ғалым, жазушы, не батыр әйтеуір бір атақты адам болуды армандайтын. Данқ адам бойына сіңген ерекше қасиет деп ұқты да кейін ондай қасиетінің жоқтығын көріп, өзін көптің бірімін деп білді. Жұрт қатарлы малшы болды. Далада тентек желмен сырласып жеке өсті. Тындырып тастағаны да жоқ сияқты еді. Ленин орденімен наградтағанда есі кете танданды. Жұрт қол шапалақтап жатыр.

— Еңбек ерінің данқы арта берсін!— деп шуласады. Мынау сый қошеметке лайық па еді өзі?— Жок!— деді ол алабұртып.

Елубай малды ауылға айдайды. Аспан түнеріп қар ұшқындайды. Сөгізкөзі түскірдің сырқырағаны әлей еді-ау.

Болмашы суық тисе зар қақсайды. Курортқа бар деп үгіттейді түге. Малды тастап қайда кетесін. Кеткенім мынау ма? Тайыншалар бақайлары сыртылдап ойнақ салады, сүзиседі. Елубай үйге жеткісі келді. Жолдан келгелі балаларын да еркелете алмапты. Қылықтарын есіне алып өзінен-өзі күлімдейді. «Ой, күшік-ай, сен сарыдан бірдене шығар-ау!»— дейді. Дөң үстінде ауыл көрінеді. Мұржалар түтіндейді. Денесі тоназып, ошақ басын аңсап келеді. Табын қатып қалған үлкен көлге келді. Суат тар, мал көп. Қағажу көрген біреуі қамыс жаққа барып шатқаяқтап жығылды да, қаз басып кете алмады.

— Құдайқұрғыр-ай, жылымға құламаса нгі еді! Мен болсам суатты арқан бойы етіп оймас па едім, әй, шікі өкпе ит-ай! деп Әбікеннің сарысымен сырттай ұстасты. Сөйткенше тайша қамыс іргесіне күмп ете түсті. Қопалы көл терең, сазы қалың. Елубай өз тайыншасының қара тұмсығын ғана көріп қалды. Мұзды суда аласұрған жануардың мүйізіне жармасқысы келді. Өзіп тартып әкетсе не болмақ?!

Өгізше батып-шығып, аяқтарымен мұзды опырып кейде ернеуге ілігіп, жанталасып жүр. Ойланып тұратын мұрша жоқ, Елубай мүйізден жармаса түскенде тереңге алып ұрды. Батып бара жатып, жан ұшырып жоғары тырмысты. Қас қағымда жылы денесін мыңдаған оқжы-

лаңдар шырмап алғандай еді. Жалаңаш қолдарымен мұз жіптерін тырмалай айғайлап үлгерді. Көзі қарауылып, тынысы тарылып бара жатты. Жұрт тартып алғанда ойықта батып шығып жүрген тайшаны нұсқап:

— Өттеген-ай, ананы...— деп талықсып кетті.

АҢШЫНЫҢ ӘҢГІМЕСІ

— Үйден аттанғанда әлі қаракөленке болатын,— деп бастады Жылқыбай нағашым әңгімесін,— керек-жаратымды түгендеп, мылтығымды асынып, боз аттың пысық жүрісімен шоқытып келем. Бетім Таңатар тоғайы, түнде жауған қар даланы тегістеп кеткен, қансонар. Іргедегі суық бұлттың ернеуі сарғыш тартып, асықпай күн көтеріліп келе жатты. Сап-салқын сәулесі қарлы даланы, қызғылт-күлгін тартқызып тұр. Ұзын көлеңкемді ертіп келем, үсті-үстіне атымды тебіне түсем.

Анадай тұстан тоғай көрінді. Қар бетінен көз алмай түңгі іздерге көз тастаймын. Күзен мен ақ тышқанның, түлкі мен қарсақтың іздері ұшырасады. Қоянның жымы тінті көп, бүкіл алқап қоян мекені ме дерсін! Бірақ соншама із тастаған әккі кулар бірнешеу ғана. Олар аңшыны да, жыртқыш аңды да жаңылдыру үшін сөйтеді. Ал қасқыр ашыққа шықпай қойыпты. Сонарда із түсірмеуге тырысады. Қалыңға кіріп жатып алады, тауып көр көне!

Қасқырды атып, не қақпанмен ұстау үлкен тапқырлықты керек етеді. Жалықпай соңына түсіп, мінез-құлқын айыра білу керек. Көптеп бақылап жүрген арлан қасқырдың жайын зерттеуге келе жатырмын. Таңатар тоғайының қойнауына тастаған жеміме айналып жүріп жақындамапты. Қатарынан бірнеше күн сөйтті. Ақыры ашыққан жыртқыштар жемді жеуге тәуекел етсе керек. Арқан бойы жерден бастап, қара балшыққа жеткізе жырып отырып, жемге жақындапты да қақпанды сезіп, шегініп кетіпті. Не істеу керек? Өзіме таныс қарақылшықтың ісі екенін білдім.

Жылқыбай нағашым қасқа маңдайын сипап, кейінірек қалғандай болды. Өңі құбылып, қалың ернінің үстіндегі қызыл қылтаң мұрты дірілдеп кетті. Кейде бәсеңсіп, кейде ұлғайып жанған электр шамының астында бас түйістіріп отырмыз. Босағада өлген қасқырдың тұм-

сығынан қап-қара қан тамып жатыр. Ашылып қалған жасыл сары көздерімен өшіге қарайтындай.

Аңшының үйіне кешқұрым жинала қалған балалардың бірі — үрпек сары қорқып ығыса түсті.

— Аға, тірі ме өзі?

— Тірі.— деп жауап берді, нағашым күліп.

Жықаң қасқырға қарап аз отырды да, жадырап сала берді.

— Сақ кой, құдай соққан, жемге жоламасын білдім де, ойлана қалдым, байқаймын, ада-күде кетпейтін сияқты. Қайырылып соғып жүретін болды. Жақындағы бір түп тобылғыға сарып өтеді де, кетіп қалады. Әрі ойлап, бері ойлап тобылғының түбіне елеусіз жерге қақпан құрып қойдым.

Сонымен ертеңіне дағды бойынша қайыра келсем, маңайы ойран-асыр болыпты, қып-қызыл қан.

Қақпанның қанды аузына байланған білектей келдек ағаш екіге бөлініп қалған, қаны шұбырған қасқыр таң алдында ғана кеткен екен. Ұлпа қарда ізі сайрап жатыр.

— Ағашты кім сындырған, аға?

— Ағашты ма?— деп Жықаң күле қарады.— Алпысбай сындырған, қарағым.

— Алпысбай кім?

— Кім болсын, қақпан аяғын қосқанда қайсарлықпен кеміре беріп, бөліп тастаған сол жауыз емес пе?

— Ойпырм-ай, ә!

— Ізіне түсе кеттім, жүріп келем, қақпан сүйреткен жыртынды із Танатар тоғайын кезіп, Есіл аңғарына құлайтын жерде талдың түбінде сәл дамылдап қақпанның төсегіне шындап байлаған жіңішке сымды бір-бірлеп тісімен қнып, қанданған шынжырды сол жерге тастап кеткен.

Төменге түсіп, жар жиегіндегі сандық тасқа қақпанды бар күшімен ұрып сындырмақшы болыпты. Тастың өткір қырлары кетіліп, үстіне қан шашыраған. Одан әрі, өзен үстіндегі көк мұзға аяусыз ұрғылапты. Ыстық қанның ақшыл, қызыл тамшыларын шұбыртып, арғы бетке өтіп кеткен.

Сай-жыра, күрткік басқан қалың тоғайдың ішімен атты оппалатып келем. Тал арасында жаңа ғана жатып кеткен орны бар. Қар жұтып дамылдапты да, қылшықтары мен бір шөкім пұшпақ терісін қалдырыпты. Шошына қалдым, өткен уақытта бір қасқырым өз аяғын өзі жеп босанып кеткен-ді.

— Қалай жейді, ауырмай ма?— деп таң қалысты балалар.

— Қақпанға түскен аяқтың жілігі тамырға ілегін жүре береді. Аяқтың басын жеп, тамырын қнып жіберсе, қақпанды тастап кете барады. Бұл батылдықты көбіне арланы істейді.

— Өлмей ме, аға?

— Өлгені сол — талай шолақ қасқырлар маңайдағы енді қап жылатып жүрді. Өзім атып та алдым.

Не, сонымен тоғайдан жазыққа шыға келгенімде, кәскен бір шақырымдай жердегі қалыңға қарай жөпеле берді. Сүйреткен қақпанымен қарды жыртып, боратып барады.

Қысқа күн ұясына төніп қалған кез. Батар күннің сәулесі мен қызғылт тартқан борасын қарға оранып, бұлдырап ұзай түсті. Не де болса аттың басын жібердім келіп. Жетіп қалғанымды шамалай алмасам керек, ағынмен басып оза бергенімде, қамшылар жағымнан арс етіп шаппасын ба?! Шапанымның өңірін бөксерді де түсті. Ағып өтіп қайта оралғанымда, тайыншадай қара сұр арлан қарсы қарап жатып алыпты. Ұшқын шашқан көз-жерімен шабына қарайды. Ақтық күшін жинап, соңғы айқасқа, өлермендікке бекінгені көрініп тұр. Иығымнан қосауызымды алып, оқтана бергенімде аузын арандай ашып, тағы да қарғыды, атып жібердім. Мылтықтың түтіні тарағанда қарасам, сұлап қалған екен. Арандай ашылған аузынан кірген оқ қарақұсын бұзып шығыпты. Құйрығының ұшы болмашы қимылдағандай болды. Айтқандай-ақ өз аяғын өзі жеп бітіруге жақындатқан, жіліншік сүйегі сидиып қалыпты. Келіп үлгермесем, қақпанды тастап, құтылып кетер жайы бар көрінеді.

— Сөйткен арлан қасқыр — мына жатқан «сабаз»,— деп аңшы пегін көтерді.

МАЗМҰНЫ

Жарыс	3
Бастама	5
Балташы	8
Байбосын мен Бейсекей	11
Тымақбайдың жауабы	15
Өрмек басында	16
Сырымбет	21
Біржанның қос теңтегі	24
Жалғыз бала	27
Жүз мың	30
Үйреніп кетесің	33
Орманшылар	36
Толғақ	38
Түс	41
Кәрібоз	43
Хаттар, хаттар	47
Сел	52
Орманда	55
Желкірне	59
Сынақ	62
Әзіл	66
Шебер бала	68
Ант	71
Азық	73
Көкеннің құбылысы	76
Ағайындылар	80
Өтеу	82
Сөз екен-ау	84
Кәжекен	86
Біз ілгері тарттық	88

Мырзабай	91
Азамат	95
Жауынды түнде	96
Әй, балалық-ай!	98
Атамекен	99
Түнгі от	103
Қарашада	105
Аңшының әңгімесі	107

Зейнел-Габи Иманбаев

ДЫМ ОТЕЧЕСТВА

Рассказы

(Ша қазақшаға аямақ)

Редактор *Т. Қауыпбаев*, *А. Смаилов*. Художник *А. Тлендиев*. Художественный редактор *Б. Аканов*. Технический редактор *Н. Сайфуллина*. Корректор *З. Тулгасова*.

ИБ № 3150

Терге 10.01.85 жіберілді. Баспа 15.03.85 қол қойды. УГ 46043. Қалпы 84×108^{1/2}. № 2 баспа қағаз. Қаріп түрі «Әлеби». Шығыңқы басылыс. Шартты баспа табағы 5,9. Шартты болу көлемі 6.1. Есепті баспа табағы 6.1. Тиражы 10 000 дана. Заказ № 236. Бағасы 35 т.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитеттің Халықтар достығы орденді «Қазушы», баспасы, 480124, Алматы қаласы, Абай проспектісі, 143 үй.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитеттің «Кітап» полиграфиялық кәсіпорындары өндірістік бірлестігінің Полиграфия комбинаты, 480002, Алматы қаласы, Пастер көшесі, 41 үй.